

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**AFRİKA'DAKİ ÇATIŞMALARDA DİN FAKTÖRÜ:
NİJERYA-KADUNA ÖRNEĞİYLE BİR ANALİZ**

(DOKTORA TEZİ)

Kieran E. UCHEHARA

BURSA 2008

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**AFRİKA'DAKİ ÇATIŞMALARDA DİN FAKTÖRÜ:
NİJERYA-KADUNA ÖRNEĞİYLE BİR ANALİZ**

(DOKTORA TEZİ)

**Danışman
Prof.Dr. İbrahim S. CANBOLAT**

Kieran E. UCHEHARA

BURSA 2008

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı'nda Kieran E. UCHEHARA'nın hazırladığı "Afrika'daki Çatışmalarda Din Faktörü: Nijerya-Kaduna Örneğiyle Bir Analiz" konulu Doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 27/06/ 2008 Cuma günü 10:00- 10:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

PROF. DR. İBRAHİM CANBOLAT

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üniversitesi

PROF. DR. ERCAN DÜLGEROĞLU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

DOÇ.DR. BEKİR PARLAK

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

PROF. DR. HALİL İBRAHİM ÜLKER

ATILIM ÜNİVERSİTESİ

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

DOÇ. DR. ÖMER GÖKSEL İŞYAR

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

27/ 06 / 2008

ÖZET

Yazar	: Kieran E. UCHEHARA
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: VIII + 129
Mezuniyet Tarihi	: 27 / 06 / 2008
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. İbrahim Canbolat

AFRİKA'DAKİ ÇATIŞMALARDA DİN FAKTÖRÜ: NİJERYA-KADUNA ÖRNEĞİYLE BİR ANALİZ

Nijerya devletinin gelişimini anlamaya yönelik hiçbir teşebbüs; demokrasi, ulus yapısı ve ulusal bütünleşmenin gelişmesine meydan okuyan temel şeylerin bir kısmı olan etnisite ve din araştırmasından kaçamaz. Devletin doğası ve oluşumu çok önemlidir ve içinde meydana gelen ilişkinin doğasının temelidir. İstikrarsız, hegemonik ve yasak bir makine ise, sıklıkla içinde her zaman oluşacak sağlıklı bir rekabetten kaynaklanan istikrarsızlık ve kaos olması eğilimi vardır. Bu tezin amacı, nijerya'daki din ve çatışma ilişkilerini göstermektir. Tez bu yüzden, Kaduna'daki etnisiteden kaynaklanan din çatışmaları ve Nijerya'daki demokrasiye yönelttiği tehdite odaklanmaktadır. Tez, Kaduna'daki etnisiteden kaynaklanan din çatışmalarının tarihini araştırmakta ve bu çatışmaların temelinde sömürgeciliğin yattığı, askerî diktatörlükle artırıldığı ve Nijerya federalizminde yerleşmiş yalanlamalarla güçlendirildiği hususunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu tez, Kaduna şehrindeki Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki çatışmaların köklerinin dini ya da kültürel olmadığını ileri sürmektedir. Tez, sosyal bölünmeden fayda sağlama arayışındaki politikacılar tarafından bu çatışmaların hem bölgesel ve hem de ulusal düzeyde yaratıldığı sonucuna varmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Din Çatışması	Din Çatışmasının Doğası ve Nedenleri	Kaduna Şehrindeki Müslüman ve Hristiyanlar Arasındaki Din Çatışması	Nijerya Federal Cumhuriyeti
İslamiyet ve Hristiyanlık	Yerli İnanışlar	Devletin Sorumluluğu ve Müdahalesi	Kaduna'daki Dinî Şiddetin İdaresi

ABSTRACT

Author : Kieran E. UCHEHARA
University : Uludağ University
Department : International Relations
Degree of Thesis : Ph.D.
Total Page : VIII + 129
Graduation Date : 27 / 06 / 2008
Thesis Supervisor : Prof. Dr. İbrahim Canbolat

RELIGION FACTOR ON CONFLICTS IN AFRICA: AN ANALYSIS WITH AN EXAMPLE OF NIJERIA-KADUNA

Any attempt to understand the development of the Nigerian state cannot escape a study of ethnicity and religion as some of the main challenges to the development of democracy, nation building and national integration. The nature and composition of the state is very important and central to the nature of the relationship that exists within it. If it is an unstable, hegemonic and illegitimate contraption, there is often the tendency of instability and chaos arising from the unhealthy rivalry that will always be built up within it. The objective of this thesis is to show the relations between religion and conflicts in Nigeria. The thesis therefore focuses on the persistent ethno-religious conflicts in Kaduna state of Nigeria and the threat it poses to democracy in Nigeria. The thesis investigates the history of ethno-religious conflicts in Kaduna and argues that the foundation of the ethno-religious conflicts was laid by colonialism, boosted by military dictatorship and strengthened by the contradictions embedded in the Nigerian federalism. The thesis argues that the roots of the conflicts between the Muslims and Christians in Kaduna state of Nigeria are not religious or cultural. The thesis concludes that the conflicts are created by the politicians both at a local and national level who seek to gain advantage from social division.

Key Words

Religious Conflict	The Nature and Causes of Religious Conflict	Religious Conflict between Muslims and Christians in Kaduna State	The Federal Republic of Nigeria
Islam and Christianity	Indigenous Beliefs	State Responsibility and Intervention	Management of Religious Violence in Kaduna

Önsöz

Tez konum olan ‘AFRİKA’DAKİ ÇATIŞMALARDA DİN FAKTÖRÜ: NİJERYA-KADUNA ÖRNEĞİYLE BİR ANALİZ’dir. Bu tezin amacı, Nijerya’nın Kaduna şehrindeki din ve çatışma ilişkisini analiz etmektir. Bu araştırma sırasında dayanılmaz zorluklarla karşılaştığımı söylemem gerekir; özellikle de tezin İngilizce’den Türkçe’ye çevirisi hususunda. Lakin, bazı kimselerin yardımı olmaksızın bu tezi tamamlamam, benim için imkansızdı. Bu bağlamda, bu araştırma süresince teşviği ve desteği için, Türkiye, Ankara Atılım Üniversitesi mütevelli heyeti başkanı Sn. Yalçın Zaim’e derinden teşekkürlerimi bir borç bilirim. Denetçim Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat’ın çabaları, sabrı ve rehberliği olmaksızın da bu tezimi tamamlayamazdım. Bu tez boyunca derinden ilgilerini esirgemedikleri için Prof. Dr. Halil Ülker’e ve Dr. Emre Toros’a ve son olarak da, bu araştırma boyunca manevi destekleri, teşvikleri ve yardımları için aileme en içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Bursa, 2008.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
TABLolar.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNİ ÇATIŞMANIN DİNAMİKLERİ: TEORİK VE KAVRAMSAL BİR ANALİZ

1. Dinî Çatışmanın Doğası ve Nedenleri.....	4
2. Çatışma ve Şiddet: Teorik Perspektifler.....	8
2.1. Şiddetin Tanımlanması.....	9
2.2. Çatışma ve Şiddet Üzerine.....	12
2.3. Din ve Şiddet.....	15
2.4. Din, Sosyal Düzen ve Devlet.....	16
3. Sosyal Bir Düzendeki Ruhban Hakimiyeti Kapsamında Şiddet.....	18
3.1. Dinler Arasında Rekabet.....	21
3.2. Etki Genişletmenin Organize Edici Bir Yönü Olarak Din.....	22
3.3. Ütopya, Hegemonya ve Şiddet Yanlısı Eğilimler.....	23
3.4. Kolonileşmeye Karşı Direnç Unsuru Olarak Din.....	24
3.5. Çatışmalar ve Karşı Kültürel Dinî Hareketler.....	27
3.6. Dine Karşı Şiddet ve Tepkisel Şiddet.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL GERİ PLAN

1. Nijerya'nın Tarihi Üzerine.....	33
1.1. Nijerya Krallıkları Ve Sosyo-politik Yapıları.....	33
1.1.1. Yoruba Krallığı ve Benin.....	35
1.1.2. Oyo ve Benin Krallığı.....	36
1.1.3. Savanna Krallığı.....	36
1.1.4. Kanem-Borno İmparatorluğu.....	37
1.1.5. Hausa Devletleri.....	38
1.2. İngiliz Sömürge Dönemi.....	39
2. Nijerya'nın Sosyo-politik Yapısı.....	41
3. Bağımsızlık Sonrası Politik Yapı.....	43
3.1. Bağımsızlık ve Askeri Darbeler Dönemi.....	43
3.2. İkinci Cumhuriyet Dönemi.....	44
3.3. Sivil Yönetime Geçiş Denemeleri.....	45
3.4. Obasanjo Yönetimi.....	47
4. Nijerya'daki Dinler.....	48

4.1. Yerli İnanışlar	49
4.2. Hıristiyanlık	50
4.3. İslam.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ ÇATIŞMALARIN POLİTİK İSTİKRARSIZLIKTAKİ ETKİSİNİN KADUNA EYALETİ ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

1. Kaduna'nın Sosyo-Politik Yapısı	55
2. Kaduna Eyaletindeki Çatışmalarda Rol Oynayan Unsurların Analizi	57
2.1. Etnik-Toplumsal Çatışmalar	57
2.2. 1978 Şeriat Tartışması.....	58
2.3. Federalizm ve Kaduna'daki Şeriat Tartışması	60
2.4. Dinî Derneklerin Artması ve Çatışma Sürecine Etkileri	62
2.5. Kaduna'da Din ve Şiddet: 2000 Ayaklanması	65
2.5.1. Şeriat'ın Kabulü ve Tepkiler	67
2.5.2. Dinî Şiddetin Sonuçları	69
2.6. Güzellik Yarışmasından Din Savaşına: 2002 Olayları	70
2.7. Tarafların Şiddet Olayları Sırasındaki Davranışları	74
2.7.1. Müslüman Saldırıları	74
2.7.2. Hıristiyan Saldırıları	76
2.7.3. Politikacılar ve Din Adamlarının Çatışmalardaki Rollerini	80
2.7.4. 2002 Çatışmalarında Rol Oynayan Faktörler ve Toplumsal Yapı Üzerinde Açtığı Tahribat	82
2.8. Kaduna'da Valilik Seçimleri ve Şiddet Olayları	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADUNA'DAKİ DİNİ ŞİDDETİN ETKİSİ VE BUNU ÖNLEMENE YÖNELİK ÇALIŞMALARIN ANALİZİ

1. Hükümetin Tutumu	89
1.1. Pasif Tarafsızlık Pozisyonu.....	90
1.2. Dinsel Çatışmayı Azaltma Girişimleri	93
2. Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal Gerilimi Azaltmadaki Rolü	98
3. Kaduna'da Barışın Yeniden Kurulmasında Toplum Liderlerinin Rolü	99
3.1. Yasa Koyucuların Tutumları	100
3.2. Din Adamlarının Barış Sürecine Etkileri: Limitleri ve Potansiyelleri.....	102
4. Diğer Çalışmalar	106
4.1. Eğitim Çalışmalarının Etkisi	106
4.2. Anayasal Gözden Geçirme ve Çözüm Önerileri	106
5. Dinlerarası Uyum Sağlamaya Yönelik Çalışmalar ve Müslüman – Hıristiyan Diyalog Formu	107
5.1. Gerilime Neden Olan Faktörlerin Etkisini Sınırlama	108
5.2. Barışı Koruma Çerçevesinde Gündeme Gelen Öneriler.....	109
SONUÇ	111
KAYNAKÇA.....	116
ÖZGEÇMİŞ	129

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	Aynı eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
Bkz.	Bakınız
NGOs	Sivil toplum örgütleri(Non-Governmental Organisations)
NOA	Ulusal oryantasyon ajansı (The National Orientation Agency)
FMI	Enformasyon bakanlığı (The Federal Ministry of Information)
WAI	Disiplinsizliğe karşı savaş (War Against Indiscipline)
MAMSER	Kitle mobilizasyon programı (Mass Mobilisation Program)
NDE	Ulusal istihdam direktörlüğü (The National Directorate for Employment)
DFPRI	Yiyecek, yol ve kırsal altyapı direktörlüğü (The Directorate for Food, Roads and Rural Infrastructure)
WAIC	Disiplinsizlik ve yolsuzluğa karşı savaş (War Against Indiscipline and Corruption)
NARECOM	Ulusal uzlaşma komitesi (The National Reconciliation Committee)
CAN	Nijerya Hristiyan Birliği (The Christian Association of Nigeria)
AAPW	Akademik barışçileri birliklerinin destekleri(The auspices of Academic Associates Peaceworks)
SEMA	Stratejik yetki ve uzlaştırma ajansı (The Strategic Empowerment and Mediation Agency)
MCDF	Müslüman – hristiyan diyalogu forumu (The Moslem–Christian Dialogue Forum)
EDP	Yatay gelişim programı (The Even Development Project)
WOLF	Kadın fikir liderleri forumu (The Women Opinion Leaders Forum)
KANEWA	Kawo yeni geliştirmesi kadınlar birliği (The Kawo New Extension Women’s Association)
CRESNET	Çatışma çözüm ağı (The Conflict Resolution Network)
HDT	Yardım kürsüsü vakfı (The Help Desk Trust)
VTF	Vizyon vakfı (The Vision Trust Foundation)
UNDF	Birleşik Nijerya gelişim forumu (The United Nigeria Development Forum)
IPCR	Barış ve çatışmanın çözümü kurumu (The Institute for Peace and Conflict Resolution)
JNI	Jama’atu Nasiril İslamiyeti (The Jama’atu Nasiril Islam)
NIREC	Nijerya dinler arası konseyi (The Nigeria Inter-Religious Council)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri (The United State of America)
SMC	Yüksek askerî konseyi (The Supreme Military Council)
MSS	Müslüman öğrenciler toplumu (The Moslem Students Society)
F.S.C.A.	Federal şer’i temyiz mahkemesi (The Federal Sharia Court of Appeal)
SSCB	(Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)
NADECO	Ulusal demokratik konvansiyonu (The National Democratic Convention)
NLC	Nijerya çalışma kongresi (The Nigeria Labour Congress)

TABLÖLAR

Tablo 1: 2000 Şubat-Mayıs Kaduna'daki Şiddet Olaylarının İstatistiği	70
Tablo 2: Kaduna Çatışmaları Sırasında Ölen Aile Bireylerinin Sayısı	77
Tablo 3: Kaduna Eyaletindeki Kriz Alanları, Yıkılan Evler ve Evsiz Kalan İnsanlar	78
Tablo 4: Kaduna Çatışmalarında Mülkiyetlerin Zarar Görmesi	78
Tablo 5: Ölen İnsanların Yakınlık Derecesi	79
Tablo 6: Eyalet Sakinlerini Bütünleştirme Çabaları	94

GİRİŞ

Nijerya'daki çatışmalarda din önemli bir rol oynamaktadır. Son yıllarda Nijerya'daki politik süreçlerde dinin etkisi oldukça artış göstererek devam etmektedir. Nijerya'daki eyaletlerin önemli bir kısmı Hıristiyan ve Müslümanlık çekişmesine sahne olmaktadır. Dinî çekişmenin ve çatışmaların merkezinde ise Kaduna eyaleti yer almaktadır. Diğer eyaletlerden farklı olarak Kaduna her iki dine inanan yurttaşların birlikte yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Bu tez, Kuzey Nijerya'daki Kaduna eyaletinde meydana gelen çatışmalarda *dinin rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır*. Bu çerçevede Hıristiyan ve Müslümanların bakış açıları karşılaştırmalı bir şekilde verilerek din ile şiddet arasındaki ilişki irdelenecektir. Bu tezde Nijerya politikasına dinin karışmasına sebep olan faktörleri anlamak için çeşitli uyuşmazlıklar sıralanacak ve bu uyuşmazlıkların, Nijerya'daki politik sürece olan etkisi açıklanacaktır. Etnik ve kültürel çeşitliliğin yarattığı problemlerle yüz yüze kalan diğer Afrika ülkeleri gibi Nijerya'nın yakın tarihinde de ulusal birliği sarsan birçok isyan, çatışma ve sivil sorunlar bulunmaktadır. Nijerya'nın ulusal bütünlüğü sorunu, dinin birçok alanda politik sürece müdahil olmasından kaynaklanmaktadır. Açıkçası bu olgu, Nijerya'daki din ve politika arasındaki ilişkinin anlaşılması için araştırmacıların karşılaştırmalı araştırmalar yapması zorunluluğuna da işaret etmektedir. Bu çerçevede tarihsel, ekonomik ve politik bir araştırma yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, din ile şiddet arasındaki ilişkiyi analiz ederken yeri geldiğince bu unsurlar üzerinde de durulmuştur.

Modern sosyal bilimlerde din ve şiddet arasındaki bağlantıyı analiz eden çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Ancak, şiddet ve din arasındaki ilişkileri incelemek için büyük ölçüde tarihsel olaylar ve teorik analizler bulunmaktadır. Dolayısıyla tezin birinci bölümünde doktrinel anlamda din ile şiddet arasındaki bağlantıyı ve din ile şiddet arasındaki ilişkiyi irdeleyen teorik yaklaşımlar üzerinde durulurken aynı zamanda sosyolojik ve toplumsal düzeyde konuyu analiz eden yaklaşımlara da vurgu yapılacaktır. Tezin birinci bölümde din ile şiddet arasındaki ilişkiyi irdeleyen teorik yaklaşımlar karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır. Analizde her bir teorinin din ve şiddet arasındaki bağlantıyı ne düzeyde kurduğu da vurgulanacaktır.

Aynı zamanda çatışma ve şiddet olgusuna da çeşitli açılardan yaklaşılabilecek, çatışma ile şiddet olgusu teorik ve kavramsal açılardan irdelenecektir. Bu çerçevede tezde ele alınan konuları ve sorunları açıklamada başvurulan **dört teorik perspektif** üzerinde durulmaktadır. Bunlar: (1) Genel anlamda şiddeti tanımlayan analitik yaklaşımlar; (2) Şiddet olgusunu dinsel boyutta açıklamayan teorik yaklaşımlar; (3) Şiddet olgusunu dinsel perspektiften açıklayan teoriler; ve (4) Din, sosyal düzen, devlet ve şiddet arasında bağlantı kuran yaklaşımlar.

Tezin **ikinci bölümünde** tarihsel bir arka plan çerçevesinde Nijerya'nın toplumsal, politik ve dinsel yapısı üzerinde durulmaktadır. Ülkenin sosyo-politik açıdan geçirdiği tarihsel sürece ait bilgilerin verilmesindeki amaç, tarihsel geri planın günümüz olaylarına ışık tutmasından kaynaklanmaktadır. Bu bölümde sömürgecilik öncesi yerli yönetim sistemleri, toplumsal ve dinsel inançlar, milliyetçi hareketler ve o döneme ait yerel sorunlar üzerinde durulmaktadır. Ayrıca bağımsızlık sonrası dönem ülke yönetiminde söz sahibi olan askeri rejimler ve bu rejimler sırasında meydana gelen ayrılıkçı ve baskıcı politikaların ülkede yaşanan etnik ve dinî ayrımcılığa etkisi üzerinde durulmaktadır.

Nijerya'da yaşanan yerel çatışmaların kısa sürede genişlemesinde din, önemli bir rol oynamaktadır. Nijeryalı grupların hemen hemen tümü bu rolün ne kadar büyük ve etkili olduğunun farkındadır. **Üçüncü bölümde** Nijerya'nın eski yerleşim birimlerinden biri olan Kaduna eyaletinde yaşanan çatışmalar ve bu çatışmalarda dinin oynadığı rol incelenmektedir.

Bu bağlamda çalışmamızın son bölümü olan **dördüncü bölümde** Kaduna eyaletinin ve federal hükümetin Kaduna'da barışı sağlamak ve barışı kalıcı hale getirmek için sergilediği politikaları ve bu politikaların sonuçları irdelenecektir. Aynı zamanda Kaduna'da barışı sağlamaya yönelik dinî liderlerin ve sivil halkın oynadığı rol de incelenecektir. Bu çerçevede hükümetin ve yerel aktörlerin çatışmaların yayılmasında veya azaltılmasında nasıl bir rol ve etkiye sahip oldukları da irdelenmiş olacaktır. Şeriat tartışmalarının gölgesinde sürdürülen diyalog ve gruplararası işbirliğini geliştirme çabalarının başarısı da ayrıca incelenecektir.

Bu çalışmadaki *temel tez*; dinin, kendisine yüklenen anlam içeriği ile toplumsal ve siyasal işlev (rol) beklentisi nedeniyle, çatışmaların ortaya çıkmasında ve sürdürülmesinde etkili olduğu, bundan dolayı dinî çatışmaların aslında kültürel uyumsuzluk unsuru içerdiği varsayımına dayanmaktadır. Bir başka ifadeyle çatışmalar, görünüş itibariyle, siyasal olmaktan çok dinsel niteliklidir, ama özünde sosyo-ekonomik ve kültürel sebepler vardır.

Çalışmada izlediğimiz araştırma ve çözümleme metoduna gelince:

Yukarıda açıklanan çalışma planının uygulaması aşamasında, gerek *teorik* gerekse *olgusal içerik ve konulara ilişkin geniş çaplı bir literatür incelemesi* üzerinden konunun anlaşılır kılınması amaçlanmıştır. Çözümlemeye yönelik veri temininde ise *ikincil kaynak türünde kitap ve makalelerin yanı sıra resmi belgeler, hükümet açıklamaları ve raporlardan* yararlanılmıştır. Ayrıca, somut olgular ve hadiselere ilişkin planlanmış *mülakat ile basın-yayın organlarındaki haber ve tartışmalar* da bu çalışmada, duruma göre, veri sağlayıcı kaynak olarak kullanılmıştır.

Araştırmanın kendi türünde söz konusu bölgeye yönelik ilk bilimsel çalışma olması, akademik açıdan olumlu ve yararlı olmakla beraber, bazı kısıtlamaları da zorunlu kılmaktadır. Bu tez bir tarftan ileriye dönük olarak başka araştırmacılara ufuk açarken, bir yandan da araştırılan konunun tam anlamıyla çözümlenmesi için gereken verilerin temininde güçlüklerle karşılaşılmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, Nijeryan'ın Kaduna Eyaleti'ndeki sosyo-politik ve kültürel yapıdan da kaynaklanmaktadır. Çalışmanın bu gerçekliğe ışık tutması bile söz konusu alana yönelik aydınlatıcı bir katkı olabilir.

Buna rağmen, araştırmanın ancak mütevazı bir katkısından söz edilebilir. Asıl beklenti, mevcut sınırlılıkların aşılması, geleceğe yönelik bilim verileri üretilip söz konusu bölgelerdeki çatışmalarda din ve kültür etkisinin iyi anlaşılması noktasında kendini göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİNÎ ÇATIŞMANIN DİNAMİKLERİ: TEORİK VE KAVRAMSAL BİR ANALİZ

Barışı, ilahî adaleti ve iyiliği öne çıkartan din olgusunun, çoğu yerde çatışma kavramı ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bazen bir çatışmanın temel konusu bazen de bir çatışmanın ortaya çıkmasında dolaylı rol oynayan din olgusunun, geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı yerlerde ve bölgelerdeki çatışmaların açıklanmasında temel belirleyici olarak ele alındığı görülmektedir. Geniş anlamda dinî çatışma terimine bakıldığında ise sadece farklı dinler arasındaki dinî veya teolojik anlaşmazlıkları içermediğini, aynı zamanda mezhepsel çatışmaları da içerdiğini belirtmek gerekir.¹ Örneğin, Irak veya Orta Çağ Avrupası'nda yaşanan din savaşları kavramı, iki farklı din arasındaki bir çatışmadan ziyade aynı dine mensup gruplar arasında yaşanan çatışmaya atfen kullanılmaktadır. Dolayısıyla dinî çatışma terimini, geniş bir şekilde dinî bir motivasyon ve amaçla girişilen ve çoğu zaman da şiddet içeren eylemlerin birçok çeşidini açıklamak için kullanmak gerekir. Diğer yandan din savaşı olarak sunulan bazı çatışmaların ve savaşların farklı çıkarlar ve amaçlar için yapıldığı da bilinmektedir. Bu tür çatışmalarda din, çatışan gruplar tarafından kendi amaçlarını gerçekleştirmede meşrulaştırıcı bir unsur olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla böyle bir durumda çatışmanın ana konusu din olmadığından sorunun analizinde çatışmanın dinî boyutu ifadesini kullanmak daha doğru olur. Dinî çatışma kavramını irdelemeden önce dinî çatışmanın doğası üzerinde durmakta yarar var.

1. Dinî Çatışmanın Doğası ve Nedenleri

Dinî çatışmaların nedenleri arasında teolojik veya dinî konuları yorumlamada farklılıkların önemli bir rol oynadığı varsayılmaktadır. Ancak, din çatışması olarak sunulan birçok çatışmanın nedenleri irdelendiğinde ekonomik, sosyal veya etnik türden farklı unsurların daha baskın bir rol oynadığı görülmektedir. Dolayısıyla bir çok dinî

¹Saikal Amin, *Islam and the West: Conflict or Cooperation?* London: Palgrave MacMillan, 2003, p. 24.

çatışmanın esasında ekonomik, politik, sosyal, etnik veya ideolojik gerilimlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Çatışma, iki kişi, grup veya devlet arasında herhangi bir konuda yaşanan anlaşmazlığın dışı vurumu olduğundan, anlaşmazlık konusu teolojik olabileceği gibi sosyal, ekonomik, etnik veya ideolojik çekişme de olabilir.² Din, böyle bir çatışmada çatışmayı yürüten gruplar tarafından bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin çatışmanın tarafları, konumunu güçlendirmek için dinin ortak birleştirici unsurundan yararlanmak amacıyla sorunu dinî boyuta indirgeyebilmektedir. Aynı zamanda din, diğer protesto yolları tıkalı veya başarısız olduğunda veya tehdit edilen çıkarları korumak adına bir grup tarafından, diğerine karşı bir baskı aracı olarak gündeme getirilmektedir. Bu anlamda, dinin bazen doğrudan, ancak çoğu zaman da dolaylı bir şekilde çatışmanın ortaya çıkmasında belirleyici bir rol oynadığını ifade edebiliriz.

Başka bir temel husus ise, dinî çatışmanın, dine atfedilen anlam ve işlev nedeniyle zaman zaman daha geniş bir kültürel anlaşmazlık unsuru olarak ortaya çıktığıdır. Diğer bir ifade ile kendi inançlarını hak gören ve diğerlerini batıl sayan bir inanç kolu ile diğer dinleri, kültürleri, adetleri ve değerleri yok sayma ve onlara yaşama şansı tanımama anlayışı, taraflar arasında çatışma yaşanmasına yol açmaktadır. Böyle bir anlaşmazlık bireyler arasında olabileceği gibi halklar arasında, bir hükümet ve yönetilen insanlar arasında meydana gelebilir. Bir hükümetin bir halk tarafından kültürel ve dinsel geleneklerine ve mirasına antipatik olduğu algısı varsa, böyle bir antipati neredeyse kaçınılmaz bir şekilde hükümet karşıtı düşünce ve eylemleri açığa çıkarır. Bu sorun, genellikle çok kültürlü ve çok dinli ülkelerde kendisini göstermektedir. Dolayısıyla böyle bir ülkede yönetim kademesinde yer alan kişilerin diğer dinlere ve kültürlere yaklaşımı çatışmanın ortaya çıkmasında veya engellenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Diğer yandan diğer kültürü/inancı yok saymanın bir yandan birlikte yaşama olgusunun zayıflamasına, çözüm araçları hakkında birbirinden farklı algılamaların tezahür etmesine ve uzlaşma zemininin ortadan kalkmasına yol açtığı görülmektedir.

²Gregory F. Treverton, Heather S. Gregg, Daniel Gibran, Charles W. Yost Rand, **Exploring Religious Conflict**, Santa Monica, CA, Rand, 2005, p. 64; Prakash Shri, "Causes of Conflicts in the Third World During the Post-Cold War Phase", **India Quarterly**, Vol. 50, January-June, 1998, pp. 23-36.

Dinî (ve diğeri) çatışmaların çözümü, özellikle kültürel ve etnik sınırlarda meydana geldiğinde, zordur.³ Çatışmanın tarafları “biz-onlar” tavrını destekleyerek anlaşmazlığı alevlendirme eğiliminde olduğundan, şiddet sarmalı tüm toplumsal yapıları kapsar. Bununla birlikte çatışan grupların, gerçekten dinî farklılıklara sahip olabileceklerini söylemek mümkündür; ancak bu farklılıklar genelde ne meydana gelen çatışmayı açıklamada ne de bu çatışmanın doğasını ortaya koymada yeterli bir analiz çerçevesi sunar. Esasında din ve çatışma arasındaki ilişkileri belirleyen sınırlar, bazen oldukça belirsizleşmektedir. Din, genellikle toplumsal barışın ve uzlaşmanın bir aracıdır ve evrensellik iddiası taşır. Bu bakış açısıyla bakıldığında karşımıza cevaplanması gerek bazı sorular çıkmaktadır. Örneğin, dinin şiddet içeren akımları nasıl anlaşılmalıdır? Dinin kendisi çatışmayı hatta şiddeti beslemekte midir? Dinî çatışmayı besleyen koşullar (kültürel, psikolojik, sosyal, ekonomik, politik) nelerdir? Doğal olarak bu sorular, din ile çatışma arasındaki ilişkinin irdelenmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak çoğu zaman dinî çatışma olarak yansıtılan bir sorunun, gerçekte farklı anlaşmazlıkları ve çelişkileri içerisinde barındırdığı görülmektedir.

Tarihsel bir çerçevede din ile çatışma olgusuna bakıldığında, bu iki kavramın sıklıkla birlikte kullanıldığı, onlarca yerel ve genel savaşların yaşandığı görülmektedir. Öte yandan bazı dinlerin, belirli durumlarda doğrudan şiddeti meşrulaştırdığı ve bazılarının da kendisini şiddet süreçlerinde bulduğu görülmektedir. Antik dünyada Zerdüştlük daha önceki savaş mitlerini iyi ve kötü arasında ebedî bir apokaliptik mücadele teolojisine çevirmişti. Çatışma, bir anlamda iyi ile kötü arasında sürekli yaşanan bir durum olarak tanımlanmış ve iyinin korunması için güç kullanımı meşrulaştırılmıştır. Antik Yahudilik tarihi ise yayılma ve savaş tarihinin bir özeti olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴ Erken Hıristiyanlık tarihine bakıldığında din adına düzenlenen haclı seferlerinin, engizisyon mahkemelerinin, mezhep savaşlarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. İslam’da ise, idare ve din arasındaki yakın ilişki, cihat veya

³ David Wendt, “The Peacemakers: Lessons of Conflict Resolution for the Post-Cold War World,” **Washington Quarterly**, Vol. 17, No. 3, Summer 1994, pp. 163-178; Abel Richard, “A Comparative Theory of Dispute Institutions in Society,” **Law & Society Review**, Vol. 8, 1973, pp. 217-347; R. Fisher, “Generic Principles for Resolving Intergroup Conflict,” **Journal of Social Issues**, Vol. 50, 1994, p. 47.

⁴Norman Cohn, **Cosmos, Chaos and The World to Come**, New Haven, Conn: Yale University Press, 1993, p. 114.

kutsal savaş prensibinin yöneticiler tarafından politik amaçlar için kullanılmasına yol açtığı görülmektedir.

Ancak, doktrinel anlamda dinlerin, şiddet olgusunu doğrudan desteklemediğini belirtmek gerekir. Belirli dinlerin (Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm) ne teolojik ne de uygulamada şiddeti desteklemediği görülmektedir. Ayrıca *Osmanlı İmparatorluğu*'nda olduğu gibi yönetim alanında oluşturulan bazı mekânizmaların ve sosyal kurumların da farklı dinlerin bir arada yaşamasına katkı sağladığı görülmektedir. Rasyonel çıkarlar, dinin bir çatışma aracı olarak kullanılmasını engellemektedir.⁵ Ancak özellikle ulus devletlerin ortaya çıkışı ile birlikte din-devlet ilişkilerinde yaşanan gerilim, çoğu zaman dinin bir tehdit olarak görülmesine yol açmıştır. Dinî saf dışı bırakan sekülerleşme (Fransa ve dönemin Sovyetler Birliği) hareketlerinde, yönetici kesim dinî elitleri ve ideolojileri doğrudan bir tehdit unsuru olarak görmüş ve şiddet yoluyla etkisini azaltmaya yönelmiştir. Öte yandan dinin bazen de iktidar tarafından doğrudan sınır ötesi genişlemenin bir aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. İspanya'nın Amerika kıtasında yayılma sürecinde Hıristiyanlığın kolonileştirme politikasının meşrulaştırıcı aracı olarak kullanılması gibi.

Bununla birlikte birçok yazar, din merkezli çatışmaların on dokuzuncu yüzyıldan itibaren azaldığını ve yerini sınıfsal veya ideolojik çatışmalara bıraktığını öne sürmektedir. Bunlara göre, din savaşları veya din eksenli çatışmalar modern dünyanın bir parçası olmaktan çıkmıştır. Din eksenli çatışmaların yerini on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda sınıflar arasında meydana gelen sosyal mücadelelere ve yirminci yüzyılın son bölümünde ise süper güçler arasındaki mücadelelere bıraktığı öne sürülmüştür. Ancak, bu çatışmaların da sıklıkla dinî anlamlar içerdiği öne sürülmektedir. Tarihçi E.P. Thompson'un dinin on dokuzuncu yüzyıl sınıf oluşumunu nasıl etkilediğini gösteren çalışması bu anlamda önemlidir.⁶ Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme damgasını vuran Soğuk Savaş, iki süper gücün mücadelesinden ziyade Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın, Ateist Komünizme karşı bir mücadelesi olarak

⁵ Wolfgang Schluchter, **Rationalism, Religion, and Domination**, Berkeley, University of California Press, 1989, pp. 185, 200, 235.

⁶ E. P. Thompson, "Anthropology and the Discipline of Historical Context," **Midland History**, Vol. I, Chichester, England, Phillimore, 1971, pp. 3, 43, 45.

gösterildi. SSCB'nin Afganistan işgali karşısında girişilen özgürlük mücadelesinde din, temel belirleyici rolü oynadı. Afgan mücahitleri Cihad anlayışıyla ülkelerini savunurken diğer ülkelerden gelen Müslümanlar ise din adına savaşın bir tarafı olmuşlardı. Soğuk Savaşın sona ermesi ve 1990'lardaki kapitalist küreselleşme dalgası ile birlikte ise din bazı taraflar açısından yayılmacı, diğerleri tarafından ise savunmacı bir politikanın unsuru haline geldi. Örneğin ABD, Hıristiyan uygarlığını koruma adı altında dinî, yayılma stratejisinin bir unsuru haline getirirken, Irak ve Afganistan'da Amerikan yayılmacılığına karşı direnen gruplar ise dinî, kendi konumlarını güçlendirmek için kullanma yoluna gitmektedirler.

Sonuç olarak din ve şiddet kavramlarının çoğu zaman birlikte kullanıldığı görülmektedir. Nitekim, günümüzde yaşanan bir çok olay da din ile çatışma olgusu arasında bir ilişkinin var olduğunu göstermeye yetmektedir. Yaşanan bir çok çatışmanın gerekçeleri arasında bazen dinin, birinci sırada yer aldığı görülmektedir. 11 Eylül saldırıları, Yahudiler ve Filistinliler arasında devam eden çatışmalar, Kuzey İrlanda'da Katolikler ile Protestanlar arasında süren çatışmalar, eski Yugoslavya Cumhuriyeti'nin dağılması sürecinde yaşanan çatışmalar, Nijerya'daki Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki çatışmalar, Pakistan ve Hindistan arasında yaşanan çatışmalar, Amerika Birleşik Devletlerinde aşırı sağ Hıristiyan fundamentalistlerin terörist eylemleri veya Tokyo'da Aum Shinrikyô mezhebi tarafından metroya düzenlenen zehirli gaz saldırısında dinin veya inancın önemli bir rol oynadığı görülmektedir.⁷ Bunlar modern çağın ikinci bin yılından üçüncü bin yılına dönüşünde dinin rol oynadığı dramatik şiddet olaylarından bazılarıdır. Modern sosyal bilimler, din ve şiddet arasındaki bağlantılar nedeniyle bu muhtelif olguları analizde dinin rolünü büyük oranda göz ardı etmiştir. Ancak, şiddet ve din arasındaki ilişkileri incelemek için büyük ölçüde ilmî kaynaklar mevcuttur ancak bunları daha fazla araştırmaya teşvik edecek şekilde eşleştirmek de önemlidir. Dolayısıyla aşağıda doktrinel anlamda din ile şiddet arasındaki bağlantıyı ve din ile şiddet arasındaki ilişkiyi irdeleyen sosyolojik yaklaşımları incelemek yerinde olacaktır.

⁷ Prakash, a.g.m, ss. 23-36; Thomas M. Magstadt and Peter M. Schotten, **Understanding Politics: Ideas, Institutions and Issues**, New York, St. Martin's Press, 1984, p. 556.

2.Çatışma ve Şiddet: Teorik Perspektifler

Bu kısımda çatışma ve şiddet olgusuna çeşitli açılardan yaklaşılacak, çatışma ile şiddet konusu teorik ve kavramsal açılardan irdelenecektir. Bu çerçevede çalışmada ele alınan konuları ve sorunları açıklamada başvurulan dört teorik perspektif üzerinde durulmaktadır. Bunlar; (1) genel anlamda şiddeti tanımlayan analitik yaklaşımlar, (2) şiddet olgusunu dinsel boyutta açıklamayan teorik yaklaşımlar, (3) şiddet olgusunu dinsel perspektiften açıklayan teoriler ve (4) din, sosyal düzen, devlet ve şiddet arasında bağlantı kuran yaklaşımlar.

2.1. Şiddetin Tanımlanması

Şiddet kavramı üzerinde herkesin hemfikir olduğu bir tanımlama günümüze dek yapılamamış ve bir din olgusu gibi fenomen olarak kalmıştır. Genel kabul gören yaklaşımlarda bir olayın şiddet olarak tanımlanmasında fiziksel kuvvet kullanımının dikkate alındığı görülmektedir.⁸ Doğrudan kişiye veya kişinin sahip olduğu maddi/manevi değerlere yönelik güç kullanımını içeren saldırılar, şiddet olgusu çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak, bu tür genel tanımlar, daha ziyade genel kabul gören standartlar ortaya koymaktadır. Öte yandan bazı durumlarda güç kullanılmamasına rağmen uygulanan yöntem, karşı tarafta fiziksel yaralanmalara yol açabilmektedir. Örneğin; kimyasal ve biyolojik silahların kullanımı sürecinde doğrudan güce başvurulmamasına karşın etkileri kullanılan taraf üzerinde ciddi bir fiziksel yaralama veya ölüme yol açabilmektedir. Dolayısıyla bir olayın şiddet olarak tanımlanmasında güç kullanımının yanı sıra eylemin sonucuna da bakılması gerekir. Örneğin, bir kişinin kaçırılmaya karşı direnmeme kararı vermesi, kaçırmanın şiddet eylemleri olmadığını ileri sürmemize yol açmaz.

Şiddet ile savaş kavramı arasında oldukça yakın bir ilişki vardır. Savaş kavramı, geniş insan toplulukları arasında meydana gelen, genel anlamıyla ileri derecede şiddet içeren olay, çarpışma, çatışma olarak tanımlanmaktadır. Örneğin II. Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında ilişkiler, sürekli

⁸Mary R. Jackman, "License to Kill: Violence and Legitimacy in Expropriative Social Relations," in John T., Jost and Brenda Major (ed.), **The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice, and Intergroup Relations**, New York, Cambridge University Press, 2001, pp. 437-467.

gerginlik ve sınırlı çatışma olarak tanımlanırken savaş kelimesi, silahlı kitlesel muharebe olarak kullanılır. Savaş, bir anlamda farklı görüş ya da çıkar çatışması içerir. Savaş hakkında genel kanı iki ya da daha fazla sayıda grubun arasında meydana gelen silahlı mücadele olmasıdır. Kullanılan silahlara, gruplara ve yerlere göre değişen isimlerin bazıları: Nükleer savaş, soğuk savaş ve meydan savaşı gibi tanımlanabilir. Savaşlar, aynı zamanda şiddet içerip içermediklerine göre de kendi içerisinde ayrılabilir. Örneğin; psikolojik savaş doğrudan şiddet içermeyebilir. Diğer yandan bir ülke içindeki grupların birbirlerine karşı savaştığı geniş kapsamlı bir silahlı çatışma ortamına iç savaş denir. Nijerya’da yaşanan birçok şiddet olayı çoğu zaman iç savaş olarak da tanımlanmaktadır.⁹ Şiddetin dinsel bir yanı vardır. Nijeryalı Müslümanlar, kendi mücadelelerini dinî bir kavram olan cihat ile açıklamaktadırlar. Cihat, insanların İslamiyeti iştihaları ve onunla şereflenmeleri için İslamiyet’in yayılması, Müslümanların dinine, vatanına, namusuna saldıran düşmanlara karşı yapılan savaştır. Lügatta ise söz ve fiille bir iş için bütün kuvvetini sarf etmek demektir. Cihat edene “mücahit”, cihattan sağ olarak dönene “gazi” denir. Ölen kişi şehit olup ahirette ebedi cennet ile müjdelenmiş sayılmaktadır. Cihat zamana ve şartlara göre değişir. Düşmana karşı silahla olduğu gibi; mal, söz, fikir, gazete, dergi ile de olabilir. Nijerya’da ise genellikle silahlı bir mücadele olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰

The New World Dictionary sözlüğünde “şiddet uygulama” sözcüğüne getirilen tanımlama ise bu konudaki tartışmaları daha da derinleştirmektedir. Buna göre, “*kutsal bir şeyin kutsallığını kaldırmak veya saygısızlık etmek*” şiddet uygulamaktır. Ancak bu tanımlama var olan kavram kargaşasını azaltmaktan ziyade artırmaktadır. Zira bu sefer de neyin, kime göre kutsal olarak görüldüğü sorusu ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2001 yılında Afganistan’da Taliban hükümeti tarafından 800 yıllık Bamiyan Büyük Buda heykellerinin yıkılmasında olduğu gibi, bir taraf heykelin kutsallığını savunurken, diğer taraf da bunun kutsal olmadığını ileri sürmekteydi.

⁹ A. H. M. Kirk, Greene, and Edmund, O. Egboh, “Crisis and Conflict in Nigeria: A Documentary Sourcebook,” 1966-1970, Vol. I, 10 and 11, **The Journal of Modern African Studies**, December, 1972, pp. 4, 650-652.

¹⁰ **Türkçe Ansiklopedi**, “Savaş”, <http://ansiklopedi.türkçebilgi.com/sava%FE>, (01.11.2007).

Bu nedenle şiddeti, fiziksel yaralanmada güce kilitlenmiş bir anlayış çerçevesinde ele almak eksik bir tanımlama olur. Mary Jackman tarafından getirilen tanımlama bir anlamda alandaki boşluğu kısmen doldurmaktadır. Jackman'a göre şiddet "yaralanmayı oluşturan, tehdit eden veya doğuran eylemleri"¹¹ içerir. Jackman, şiddet eylemlerinin "bedensel, yazılı veya sözlü" olabileceğini, yaralanmaların ise "bedensel, psikolojik, maddi veya sosyal" olabileceğini öne sürmektedir.¹² Bu tanım, şiddetin her zaman sapkın olduğu yolundaki klasik eğilimi zayıflatıyor ve şiddetin pek çok şekil aldığını vurguluyor. Örneğin; kulak delme, kaçınılabilecek sanayi kazaları, bireysel taciz, grup baskısı, saldırı ve cinayet gibi hem fiziksel hem de fiziksel olmayan ancak karşı tarafta irade dışında olumsuz bir etki yapan eylemler, şiddet unsuru olarak değerlendirilmiş olmaktadır. Tanım ayrıca insanların şiddet olarak gördükleri şeyin kültürel olarak sürdürülebileceğini kabul eder. Batılıların gözünde, Çinlilerin kız çocuklarının ayaklarına demir ayakkabılar giydirmesi, Amerikalı ebeveynlerin bir çocuğa diş teli takmalarından daha fazla şiddet içeren bir eylemdir.

Jackman'ın tanımı, fiziksel şiddetin tek şiddet türü olduğu tezini çürütmektedir. Bu bağlamda inzivanın ufak türlerinden, intihara kadar kişinin kendisine zarar verici eylemleri de şiddet olarak yorumlanabilir. Öte yandan fiziksel yaralama içermeyen davranışların şiddet kapsamında tanımlanmasında Benjamin Zablocki'nin yaklaşımı üzerinde durmak yararlı olacaktır. Zablocki, sözlü bir ifadenin şiddet olarak tanımlanmasında algılamanın önemine dikkat çekmektedir. Buna göre sözlü eylemler, şayet karşı tarafta psikolojik bir tahribat yaratıyorsa şiddet olarak tanımlanabilir.¹³ Esasında bu tanımlama, günümüzde şiddetin fiziksel güç kullanılmadan da oluşabileceğini göstermektedir. Yerel mahkemelerde açılan manevi tazminatların bir kısmı bu çerçevede değerlendirilmektedir. Şiddet olgusunun tanımlanmasında Jackman ve Zablocki'nin ana düşüncelerinin benzeştiği görülmektedir. Her ikisi de sözlü şiddetin tipik olarak diğer saldırı formlarından ayrı değerlendirilemeyeceğine ve tarafların (eylemi uygulayan ile eyleme maruz kalan) herhangi bir türde saldırgan eylem uygulamada eşit fırsatlara sahip olmadıklarına dikkat çekmektedir.

¹¹ Mary, a.g.e, ss. 437-467.

¹² Mary, a.g.e., ss. 437-467.

¹³ Benjamin Zablocki and Robbins Thomas (eds.), **Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial Field**, Toronto, University of Toronto Press, 2001, pp. xiv, 318-348.

Bu açıklamalar bize dinsel şiddetin tanımlanmasında yararlı perspektifler kazandırmaktadır. Jackman ve Zablocki'nin görüşlerinden hareketle yerel otoritelerin veya merkezi otoritelerin dinsel veya kültürel azınlıklara karşı uyguladığı ve fiziksel bir zarar içermeyen eylemlerinin, sahip oldukları güç asimetrisi itibariyle şiddet olarak tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır. George Sorel de politik iktidarı elinde bulunduran güçlerin, yetki, güç ve şiddet uygulamada önemli kapasitelere sahip olduğunu ileri sürmektedir.¹⁴ Politik güçlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmede fiziksel güç unsurunu içermeyen farklı yöntemleri kullanabileceğine dikkat çeken Sorel, bu yöntemlerin çoğu zaman şiddet olarak tanımlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Öte yandan yerleşik düzen karşıtları, Sorel'e göre barışı sağlayan norm ve kanunları ihlal ederek kamuoyunun huzurunu bozmaya çalışabilirler. Şiddet, bu durumda bazıları için bir problem, bazıları içinse bir araç haline gelmektedir.

Şiddet kavramının ve eyleminin tanımlanmasında farklı görüşlerin literatürde yer almasına karşın bir kişinin, grubun veya devletin şiddete başvurma nedenleri üzerine bazı açıklamalar üzerine kısmi bir konsensüs sağlanabilmiştir. Örneğin; Brian Jenkins terörizme bağlı ortaya çıkan şiddetin esasında bir amaç olmaktan öteye bir araç olduğunu ileri sürmüştür.¹⁵ Juergensmeyer de Jenkins gibi şiddeti tanımlarken bazen şiddet yönteminin bazı amaçlara erişmede bir araç olarak kullanıldığını belirtir. Ancak hem Juergensmeyer hem de S. N. Eisenstadt, sembolik şiddeti kullanan tarafın bazı emeller veya "kutsal" olarak nitelendirilen amaçlar adına şiddet eylemlerini haklı bulma eğiliminde olduklarını ifade etmektedir.¹⁶ Ayrıca terörizm veya terörist saldırıların etkileri sadece sembolik düzeyde kalmamaktadır. Örneğin, Ku Klux Klan linçlerindeki ölümlerin kesin sayıları Birleşik Devletlerde yaşayan siyahi nüfusa göre önemsizdi, fakat linçler beyaz ırkçılığına karşı sosyal kontrol için güçlü bir aygıt sağladı.¹⁷ Diğer yandan Hindistan'da da görünüşe göre kendiliğinden başlayan isyanların, kısa sürede

¹⁴ Georges Sorel, **Reflections on Violence**, New York, Free Press, 1950 [1906], pp. 90, 98.

¹⁵ Brian Jenkins, **International Terrorism: A New Mode of Conflict**, Los Angeles: Crescent Publications, 1975, p. 1.

¹⁶ Mark Juergensmeyer (ed.), **Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence**, Berkeley: University of California Press, 2000, pp. 3-15, 119-244; S. N. Eisenstadt, **Fundamentalism, Sectarianism, and Revolution: The Jacobin Dimension of Modernity**, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 50.

¹⁷ Rory McVeigh, "Structural Incentives for Conservative Mobilisation: Power Devaluation and the Rise of the Ku Klux Klan 1915-1925", **Social Forces**, Vol. 77, 1999, pp. 1461-1496.

diğer azınlıklara karşı topyekün bir katliama dönüştüğü görülmüştü.¹⁸ İsrail-Filistin çatışmasındaki hem İsrail (Şaron'un ve yerleşimcilerin provakatif eylemleri vs.) hem de Filistin tarafından aşırı grupların (İslami Cihat eylemleri vs.) uyguladığı şiddet eylemlerinin doğrudan bir askeri hedefi gerçekleştirme amacından uzak olmasına karşın bugüne kadar sürdürülen barış girişimlerinin sona erdirilmesinde başarılı olduğu görülmüştür. Diğer bir örnekte sivil uçakların birer silah olarak kullanıldığı 11 Eylül saldırılarının, doğrudan ABD yönetimine ve politikasına karşı düzenlenmesine karşın eylem binlerce masum sivilin yaşamını yitirmesine yol açmıştı. Dolayısıyla şiddet eylemlerinin sonuçlarına bakıldığında bazen çatışmanın tarafı olmayan kişi ve grupların da “kurban” olduğuna tanık olunmuştur. Sonuç olarak şiddet eyleminin tanımlanmasında eylemin kendisine, amacına ve hedefine bakılmaksızın doğrudan sonuçlarına bakılarak teşhisin konulması daha yararlı olacaktır.

2.2. Çatışma ve Şiddet Üzerine

Çatışma ve şiddet arasındaki ilişkiyi, Simmel, devam eden sosyal ilişkiler içinde meydana gelen bir çatışmanın tırmanması ve karşı tarafa fiziksel veya bir başka şekilde zarar verilmesi süreci olarak tanımlamaktadır.¹⁹ Bu nedenle politikanın başka araçlarla yürütülmesi anlamına gelen savaş, çatışmanın şiddete dönüşmesi olarak görülebilir. Sosyal psikologların vurguladığı gibi, çatışmanın tırmandırılması, azalması veya çözümünde çatışan tarafların birbirlerine yönelik algılamaları ve değerlendirmeleri önemli bir rol oynamaktadır.²⁰

Çatışma ve savaş olgusu üzerinde duran bilim adamları, mikro ve makro kuramcılar olarak iki grupta çatışmayı analiz etmektedirler.

“Genellikle psikoloji, sosyal psikoloji, biyoloji ile ilgilenenler, oyun kuramcıları ve karar verme kuramcıları çatışmayı insan davranışı üzerinde durarak açıklayan mikro çatışma kuramcıları grubuna girmektedirler. Diğer taraftan, sosyologlar, antropologlar, coğrafyacılara, örgüt ve iletişim kuramcıları, siyaset bilimciler, uluslararası ilişkilerciler ve sistem kuramcıları çatışmayı, gruplar, kolektif yapılar, sosyal kurumlar, sosyal sınıflar,

¹⁸ Amrita Basu, “Why Local Riots Are not Simply Local: Collective Violence and the State in Bijnor, India 1988-1993”, **Theory and Society**, Vol. 24, 1988, pp. 35-78.

¹⁹ Simmel Georg, **Conflict and The Web of Group-Affiliations**, New York: Free Press, 1955 (1908), p. 57.

²⁰ Michael Barkun, “Millenarians and Violence: The Case of the Christian Identity Movement,” in Robbins and Palmer, 1997, pp. 256-257; Wolfgang, Stroebe, Arie W. Kruglanski, Daniel, Bar-Tal, and Miles, Hewstone (eds.), **The Social Psychology of Intergroup Conflict**, Berlin: Springer-Verlag, 1988, www.psy.ox.ac.uk/social_psych/miles/mile_articles.htm. (25.06.1988).

geniş siyasal hareketler, dinî ve etnik varlıklar, ulusal devletler, ittifaklar ve kültürel sistemler düzeyinde ele alarak makro yaklaşımı benimsemektedirler”.²¹

Şiddetin yakın zamanlardaki en önemli makro düzey analistleri Charles Tilly, diğer sosyal bilim teorisyenleri ile devrimci şiddeti araştıran Theda Skocpol ve Jack Goldstone'dur. Her biri, paylaşılan çıkarlarla ilgili seferber edilen kolektif eylem bazında, stratejik fırsatlardan faydalanan rasyonel olarak motive edilen büyük çapta şiddeti açıklar. Skocpol ve Goldstone, eyleme neden olan yapısal koşulların belirleyici özelliği üzerinde durmaktadır. Tilly ise çatışmayı makro düzeyde değil, daha ziyade mikro düzeyde açıklama yoluna gitmektedir.²² Mikro analistler doğrudan *bireyin algulamalarından, beklentilerinden ve doğasından hareketle* açıklamaktadırlar.

Dinî şiddet üzerinde duranlar ise genellikle makro düzeyde bir analize yönelmekle birlikte mikro düzeydeki yaklaşımları da yeri geldiğinde analizlerinde kullanılmaktadırlar. “Kültürel dönüş” adı altında bir grup analist, ideolojilerin çatışmalarda önemli bir rol oynadığını ileri sürerek makro düzeyde din çatışmalarını analiz etmeye yönelmişti. Burada dinin, bir ilahî kader duygusu yaratmada ve grup içi dayanışmayı güçlendirmede işlevsel bir rol oynadığı ileri sürüldü.²³

Ekonomik, politik veya bir iktidar mücadelesinde din, diğer tarafın gücünü azaltmada kullanılabilir. Ya da tam tersi kendi konumunu güçlendirmede dine başvurulabilir. Örneğin Kuzey İrlanda'daki sorunlar ve eski Yugoslavya'daki çatışmalarda din, salt bir amaç olarak değil rakibin ötekileştirilmesinde bir araç olarak kullanılmıştır.

²¹ J. B. Rule, **Theories of Civil Violence**, Berkeley: University of California Press, 1988, p. 54.

²² Charles Tilly, “Repertoires of Contention in America and Britain, 1750-1830”, in Mayer, Zald, and John, D. McCarthy (eds.), **The Dynamics of Social Movements**, Cambridge, Mass.: Winthrop, 1979, pp. 126-55; Theda, Skocpol, **States and Social Revolutions**, New York, N.Y.: Cambridge University Press, 1979, pp. 3-43; Jack, Goldstone, **Revolution and Rebellion in the Early Modern World**, Berkeley: University of California Press, 1991, pp. 42-44.

²³ Jack Goldstone, “Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory”, **Annual Review of Political Science**, Vol. 4. 2001, pp. 139-187; T. R. Gurr, **Why Men Rebel**, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970, pp. 24, 37; S. E., Finkel and J. B. Rule, “Relative Deprivation and Related Psychological Theories of Civil Violence: A Critical Review”, in Kurt and Gladys Lang, **Social Movements, Social Conflicts and Social Change** (eds.), Greenwood, Conn: JAI Press, 1986, pp. 47-69.

2.3. Din ve Şiddet

Bu kısımda din ve şiddet arasında gerçek bir ilişkinin olup olmadığı irdelenmektedir. Esasında bu ilişki uluslararası politika ile ilgilenenlerden ziyade sosyologlar ve antropologlar tarafından ele alınmıştır. Sosyologların temel tezleri, Emile Durkheim'in dinin hem ideal toplum vizyonlarını hem de kendi sosyal ilişkilerini kutsalın pozitif ve negatif kültürleri ile ilişkili bir inananlar toplumunun pratiğini içerdiğini ileri süren yaklaşımlarına dayanmaktadır.²⁴ Durkheim'in modelinde "kutsallaştırma" sekülerleştirilmiş sosyal formasyonlarda dahi bireyin şiddete başvurmasını açıklamakta kullanılmaktadır.²⁵ Birey, şiddet eylemini kutsal amaçlar için yaptığını inanmaktadır. Şiddet bir anlamda kutsal amaçlar için meşru görülmektedir.

Durkheim tarafından tarif edilen kutsallaştırma sürecinde savaş veya şehitlik potansiyel olarak kutsal görevler arasında sayılabilir. Ekstrem bir örnek olarak Japon samuray kültüründe, Budist keşiş görevlerini yerine getiremediğinde inançları gereği kendini öldürmektedir. Öte yandan şiddetin kutsallaştırılmasını açıklamanın ötesinde, Durkheim'in yaklaşımı dinde radikal akımların açıklanmasında bize genel bir şablon sunar. İnançları gereği bireylerin, şiddete başvurabileceğini göstermektedir.

René Girard'a göre din, hem grup içindeki fedakarlık ve dayanışma hem de bir diğer gruba karşı uygulanan şiddeti meşrulaştırmada önemli bir rol oynamaktadır.²⁶ Girard, kurban etme olayından hareketle genel bir analize yönelmektedir. Buna göre, daha büyük kötülük, suç veya cezalandırmadan sakınmak için bir "vekil kurbanın" seçilmesi grubun kollektif şiddet uygulama pratiğini ve inancını meşrulaştırmaktadır. Kurban, etkin koruyuculara sahip olmadığından (çocukların, kadınların veya diğer grup üyelerinin genellikle kurban edilmesi gibi) ritüel cinayet daha fazla ceza gerektirmez ve döngü, aynı zamanda bir takdis amacına ulaşarak pozitif yönler içerisinde kutsalın safiyetini oluşturarak ve onu kutsal kötüden ve kafirden ayırarak sona erdirilir. Dinî

²⁴ Emile Durkheim, **The Elementary Forms of Religious Life**, Karen, E. Fields, New York: Free Press, 1995, pp. 108-122.

²⁵ Jeffrey C. Alexander (ed.), **Durkheimian Sociology: Cultural Studies**, New York: Cambridge University Press, 1988, pp. 1-21; Jeffrey C. Alexander, "Citizen and Enemy as Symbolic Classification" in Michele Lamont, and Marcel, Fournier (eds.), **Cultivating Differences**, Chicago: University of Chicago Press, 1992, pp. 289-308.

²⁶ René Girard, **Violence and the Sacred**, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977 [1972], pp. 1-2.

seremonide çok yaygın olan ritüel arınma, başta kötünün bir temsili taşıyıcısını imha eden fedakârlık şeklini alır. Aslında, bazı dinlerde ana ritüel uygulaması, bir günah keçisi bulma sürecidir.²⁷ Hıristiyanlıkta İsa'nın çarmıha gerilmesinin günah keçiliğinin mit sürecini ortaya çıkardığı bilinmektedir. Girard'ın kurban etme modeli bir kültür içinde daha büyük günahların ve dışsal tehditlerinin yerini alan bireylere veya gruplara uygulanan şiddeti açıklamada kullanılabilir. Kültürlerarası çatışma ile ilgili olarak milliyetçi mücadeleler, etnik-dinî şiddet ve dinî terörizm çalışmalarında Girard'ın teorisine başvurulmuştur²⁸

Dinî kutsallık ve arınma hedefi, bireysel şiddetten etnik temizliğe kadar din kaynaklı şiddetin yorumlanması için güçlü bir dayanak sunmaktadır. Şiddet ve din arasında temel veya fonksiyonel bir ilişki olduğunu ileri süren teoriler, bu iki kavrama özellikle dikkat çekmektedir. Kutsal olan adına şiddette başvurma veya günahlardan arınmak için şiddette başvurma, din ile şiddet arasında bir bağ kurulmasına yol açmaktadır.

2.4. Din, Sosyal Düzen ve Devlet

Max Weber, yirminci yüzyılın başında analizini, dinin hayatın nihaî anlamı üzerinde nasıl bir işlevi olduğu konusuna odaklayarak dinin işlevselci ve temelci değerlendirmelerine bir alternatif ortaya koydu. Weber, bir kişinin “neden” ve “ne için” kurtarılmak istendiği sorusu üzerine odaklandı. Weber, ardından dinî anlamda kurtarılanın kişinin dünyadaki eylemlerinden bağımsız olmadığını ileri sürdü.²⁹ Weber, “cemaat veya topluluk konseptini dinî alandan siyasî alana aktardı ve bunu tipik karizmatik ilişki olarak tanımladı.³⁰ Ayrıca anlam konusunda vurgu yapmasına rağmen Weber, idealist indirgemeciliği reddetti. Şiddeti kurumsallaştırmak için dinî topluluklar arasındaki ilişkilerin yanı sıra dinî topluluğun bulunduğu bölgede siyasî yetki iddiasında

²⁷ René Girard, **The Scapegoat**, Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1986 [1982] , pp. 1-5, 9-10, 16-20, 205.

²⁸ David Chidester, **Shots in the Streets: Violence and Religion in South Africa**, Boston: Beacon Press, 1991, pp. xi, 220.

²⁹ Max Weber, “The Social Psychology of the World Religions”, in H. H., Gerth and C. Wright Mills (eds.), **From Max Weber: Essays in Sociology**, New York, N.Y.: Oxford University Press, 1946 [1919], pp. 267-301.

³⁰ Guenther Roth, “Socio-Historical Model and Developmental Theory: Charismatic Community, Charisma of Reason, and the Counterculture”, **American Sociology Review**, Vol. 40, 1975, pp. 148-157.

bulunan tüm laik ve askerî güçlerle ilişkileri değerlendirmek önemlidir. İlginçtir ki karizma, dinî topluluk ile siyasi topluluk arasındaki ilişkileri bulanıklaştırır. Guenther Roth'un kaydettiği gibi, bu kavramsal yakınlık “evde erkek egemenliği” ataerkil şiddetin askerî organizasyonuna uzar ki bunun için Weber, “komünist savaşı, keşişin mükemmel karşılığıdır” yorumunu yapmıştır.³¹

Weber, iki hâkimiyet türünü tanımlayarak din ve iktidar arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. Bir anlamda iktidarın kaynağı sorgulanmaktadır. Politik erk iktidarın kaynağını dinden alıyorsa şiddet uygulamada bir kutsallık vardır. Bir anlamda ilahî adalet uygulanır. Ancak, din politik erkin hâkimiyeti altına girmişse, bu sefer de iki grup arasındaki ilişkinin araştırılması önem kazanır.³² Bu nedenle, Weber'in hâkimiyet sosyolojisinin merkezinde, (1) dinî ve siyasî organizasyon arasındaki ilişkinin sürekliliklerinin tanımlanması ile (2) dinî ve siyasî organ arasında farklı kaynakların ve potansiyel çatışmaların spesifikasyonu vardır.

Bir ruhban örgütü, belirli bir bölgede siyasî ve dinî uygulama üzerinde kontrolü ele geçirdiğinde, örneğin Taliban'ın 1990'larda Afganistan'da uyguladığı gibi şiddeti dinî inançla açıklama yoluna gider. Diğer yandan Caesaropapizmde ise devlet meşruiyeti dinî kontrol altına almaya çalışır ve buna dayalı olarak dinin uygulanması üzerinde belirleyici bir rol oynamak ister.³³ Paradokstur ki, bu çözümlerin her biri devlet gücünün yasallığının dinde gizli olduğu gibi yapısal olarak benzerî bir durum ortaya çıkarır. Bundan dolayı devlete karşı mücadeleler kutsal açılardan tasarlanma eğilimindedir.

Modern Batının gelişimi sırasında, kilise tekellerinde genel bir düşüş olmuştur ve beraberinde dinî çoğulculuk gelişimi ve seküler dinî kültürün yükselişi vardır. Sekülerleşme ile tamamlanmamış olsa da devlet Durkheim'in dinî topluluk fonksiyonunu miras edinmiş, meşru dinleri tanımlayan sınırları gözetlemiş ve bu sınırlar içerisinde çoğulculuğa yer vermiştir. Ancak, modern dinî çoğulculuğun ulus devletler içinde birleşmesi günümüzde de sağlanabilmiş değildir. Yakın zamanlarda ulus

³¹ Max Weber, **Economy and Society**, Berkeley: University of California Press, 1978, pp. 45, 1153, 1158-1211.

³² Weber , a.g.e. s. 45.

³³ Weber , a.g.e, ss. 1158-1211.

devletlerde yaşanan etnik-dinî çatışmalar ve teokratik-milliyetçi çekişmeler bunu doğrulamaktadır. Ayrıca tüm sosyal katmanlar belirli sosyal katmanlara avantaj sağlarken diğerlerini baskılama yoluna gitmektedir. Kendi medeniyetini üstün görme ve diğerlerini baskılama ise diğer medeniyetler tarafından tepkisel bir eyleme yol açar. Günümüzde Hıristiyanlık ile İslam arasındaki çekişmede, Batının kendisini uygarlığın merkezinde görme eğilimi önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Usame bin Ladin'in El Kaidesi'nin bir diğer amacı da Suudi Arabistan'dan hem Amerikan askerî varlığını hem de bu varlığı destekleyen rejimi atmayı öngörmektedir. Mücadele, dinsel boyutuyla kendisini göstermektedir. Bu nedenle dinler ulus-devletlerin hem içinde hem de dışında siyasî meşruiyeti sorgulamak için güçlü bir dayanak olarak kalır ki bu El Kaide'nin sokaktaki Müslüman için çekiciliğinin temelini oluşturan bir noktadır.

Tarihsel olarak ve bugün belirli bir sosyal düzene karşı gelen dinî hareketlerin sosyo-ekonomik olarak bir alt sınıf ittifakı şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Daha tipik olarak hareketler, politik ve ekonomik olarak negatif imtiyazlı veya sosyal olarak üstün fakat ekonomik olarak güçten uzak sosyal katmanlarda ortaya çıkar.³⁴ Negatif imtiyazlı veya dışlanmış gruplar için din, özel bir statüyü temsil eder ki bu, Weber'in yorumladığı gibi kendilerine özel bir misyonun yüklendiği inancı üzerinden en kolay şekilde beslenmeye yol açar. Bu gruplar dinsel bir misyon olarak şiddeti kullanma eğilimi içerisinde olabilmektedirler. Weber'e göre kutsal savaş, yani Tanrı adına dinsel bir görevin yerine getirilmesi amacıyla uygulanan şiddet, temelde dinden beslenmektedir. Öte yandan Weber, kutsal savaşın din ile bağlantısının "genelde sadece formel bir ilişki" olduğunu ve "hatta savaşçı kişilerin" dinsel inanç noktasında yeterli bir bilgi donanımına sahip olmadığını öne sürmüştür.³⁵ Weber'in çizdiği kutsal savaş fikri bilim çevresinde önemli derecede dikkat çekti. Şiddetin dinsel yönüyle meşrulaştırılması olarak görüldü.

3. Sosyal Bir Düzendeki Ruhban Hâkimiyeti Kapsamında Şiddet

Dinî elitlerin kendi konumlarını koruma veya iktidardan bazı ayrıcalıklar elde etme adına şiddete başvurmaları, ruhban hâkimiyeti kapsamında şiddet olarak

³⁴ Weber , a.g.e, ss. 276-77.

³⁵ Weber , a.g.e, ss 276-77.

tanımlanmaktadır. Dinî faydaların (ekonomik, politik, askerî, dinsel vs) kontrolü üzerinde etkin olmak isteyen bir dinî örgütün de şiddete başvurması bu kapsamda ele alınabilir. Ayrıca bir kişinin veya grubun dinî inançları kapsamında kendi bedenine fiziksel ve ruhsal zarar vermesi de ruhban hâkimiyeti kapsamında şiddetin bir diğer şekilde tezahürüdür.³⁶ Bu açıdan, ruhbanî şiddet hem kendi kendine riyazet hem de bir sosyal kontrol aracı olarak şiddet şeklinde ortaya çıkabilir.

İlk olarak dinsel bir inanç ile hareket eden insanların, dinî faydalar elde etmek veya dinî değerleri yerine getirmek için kendine zarar veren şiddete (kendi kendini kırbaçlama gibi) başvurdukları görülmektedir. Bununla birlikte en adanmış eylemlerin doğrudan şiddet içermemesi de sözkonusu olabilmektedir. Örneğin; Ronald Knox oruçla intihar eden orta çağdaki Avrupalı Catharistler hakkında yaptığı araştırmada, eylemi gerçekleştiren bireylerin fiziksel bir şiddet uygulamadıklarını tespit etmiştir. İnananlar, oruçla dinsel bir arınma gerçekleştirdiklerine inanmaktaydılar.³⁷ Çağdaş zamanlarda, hayatı tehdit eden fakat tedavi edilebilir hastalıklar için tıbbî tedaviyi reddeden Hıristiyan din adamları da aynı yaklaşımı sergilemişlerdi. Tamamen farklı bir temelde Budist keşişler, Vietnam Savaşı sırasında barış için kurban olarak kendilerini yaktılar. Diğer yandan “Heaven’s Gate” üyelerinin, Kaliforniya’nın Rancho Santa Fe şehrinde 1997 yılındaki toplu intihar eylemi de inancın gücünü göstermesi açısından ilginç bir örnektir. “İnsanüstü bir sonraki evrim düzeyine” gideceklerine inanan yetişkin bireylerin, özgür iradeleriyle ölümü seçmeleri inanç ile şiddet arasındaki ilişkinin oldukça kompleks olduğunu göstermiştir.³⁸

Kendi kendine verilen bir zarar olayı, bir nihai kararlılık beyanı olarak veya bir uygulayıcının psikolojik zorlama tesiri altında gerçekleşmiş olabilir. Bireyin kendi özgür iradesi ile mi yoksa ruhban sınıfının etkisi altında kalarak mı ölümü seçtiği sorusu, bu noktada önem kazanmaktadır. Ancak birey, kendi özgür iradesi ile karar vermiş olsa da ruhban grubunun etkisi altında kaldığı açıktır.

³⁶ Weber , a.g.e, ss. 276-77.

³⁷ Ronald Knox, **Enthusiasm**, Oxford: Clarendon Press, 1950, pp. 61-63, 97.

³⁸ John R. Hall, Philip D. Schuyler and Trinh Sylvaine, **Apocalypse Observed: Religious Movements and Violence in North America, Europe, and Japan**, London: Routledge, 2000, pp. 10, 331-347.

Ruhban şiddetinin bir diğer yanı ise şiddetin bir sosyal kontrol aracı olarak kullanılmasıdır. Belirli bir kültür içinde, ruhban kontrolü aşırılaşmadığı sürece normalleşme ve doğallaşma eğilimindedir. Ancak dinî hareketlerde ruhban sınıfı, örgüt üyeleri üzerinde özel yaşamları da dahil olmak üzere genellikle bir kontrol kurma eğilimindedir. Bu nedenle dinî-sosyal hareketi eleştirenler hile, psikolojik manipülasyon ve topluluk yerleşim sınırlarının kontrolü konusunda örgüt liderlerini, baskıcı bir tavır izlemekle suçlamaktadırlar. Eleştirmenler bu grupların, üyelerini katılıma direnme iradelerini kaybedecek kadar kontrol ettiklerini iddia etmektedirler. Eğer böyle bir kontrolün, bireylerin özgür iradelerini kaldırdığı gösterilebilirse sosyal kontrol, şiddetle eş anlamlı hale gelir ve elbette bireylerin kişilik haklarının ihlali gündeme gelir. Benzer bir konu bir dinî örgüte bağlılığı zayıflamaya başlamış olan katılımcılarla ilgilidir. Eğer bireyler irtibat işareti gösterirlerse grup içinde kalmaları için aşırı psikolojik ve sosyal baskılara maruz kalabilirler ve onu terk etmekten fiziksel olarak kısıtlanabilirler.³⁹ Diğer yandan dinî örgütler, katılımcıların kararlılıklarını ve dayanışmalarını korumak için sosyal kontrol güçleri konusunda ise hiçbir tekele sahip değillerdir.⁴⁰ Eğer dinî himaye altında sosyal kontrol, daha geniş uygulamalardan farklılık gösteriyorsa, bunun nedeni katılımcıların dinî anlamda kurtuluş araması ve bu nedenle ruhban hâkimiyetine kendiliğinden teslim olmalarıdır. Bunu yapmakla ruhban şiddetini normalleştirmektedirler. Ruhban hâkimiyeti ile şiddet arasındaki ilişkinin kompleks bir hal alması cebir, inanç ve bireysel kimlik arasındaki ontolojik ilişkilerin açığa çıkartılmasını zorlaştırmıştır. Bu konular, genellikle din sosyolojisi adı altında tartışılmakta ve pozitif bilim bu tartışmanın dışında kalmayı yeğlemektedir. Son yirmi beş yıldaki tartışmalara bakıldığında, dinî hareketlerin iç yapısı ve ruhban sınıfı ile üyeleri arasındaki ilişkiyi, genel kabul tanımlarla geçiştirdiği görülmektedir. Genelde örgüt içerisinde uygulanan psikolojik cebre ve şiddete yönelik çok fazla çalışmanın yapılmadığı görülmektedir.⁴¹

Öte yandan güçlü bir psikolojik cebir tezindeki sınırlamalar ruhban hâkimiyetinin asla cebir içermediği sonucuna götürmemelidir. Dolayısıyla ruhban

³⁹ G. David Bromley (ed.), **The Politics of Religious Apostasy**, Westport, Conn.: Praeger, 1998, p. 207.

⁴⁰ Hall, Schuyler, Sylvaine, a.g.e., ss. 138-139.

⁴¹ Thomas Zablocki, (eds.), a.g.e., 10, 331-347.

hâkimiyetinde şiddet iki şekilde gündeme gelmektedir. Birincisi doğrudan psikolojik şiddet iken ikinci ise fiziksel şiddet olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddet, teolojik bir yorumdan ziyade *ruhban sınıfının örgüte veya gruba hükmetme yönteminde* ortaya çıkmaktadır.⁴²

3.1. Dinler Arasında Rekabet

Simmel'in ileri sürdüğü gibi rekabet, şiddet öncesi dönemi ifade eden bir çatışma şeklidir. Genellikle aynı hedefi paylaşan fakat farklı yollar ve yöntemlerle onu elde etmeye çalışan gruplar arasındaki mücadele rekabet olarak tanımlanabilir.⁴³ Rekabet, ancak bir tarafın diğer tarafı ortadan kaldırma veya varlığını kabullenmeme ya da en azından ona zarar verme noktasına gelirse çatışmadan söz edilebilir.⁴⁴ Sosyal bir düzende kilise benzeri bir üst hegemonyanın olmadığı durumda, aynı dine mensup kiliselerin devletçe tanınmak gibi avantajlar için yarışması bir rekabet durumu olarak tanımlanabilir. Bu noktada rekabetin şiddet unsurlarını içerip içermediği önem kazanmaktadır. Diğerlerini güç veya buna benzer yöntemlerle elimine etmeye yönelik girişimlerin ise şiddeti doğurması kaçınılmaz olmaktadır.⁴⁵

Bununla birlikte dinî gruplar arasındaki çoğu rekabet barışçıldır ve daha büyük bir karşılıklı saygı ve bazen işbirliği çerçevesinde gerçekleşir. Ancak, etkilerini genişletmek için, dinî gruplar hem üyeleri üzerinde ruhban hâkimiyetini artırmaya hem de rakiplerini şiddet kullanarak etkisizleştirmeye yönelebilirler. Tarih, mezheplerarası bir yığın çatışma ile doludur. Örnek olarak İngiliz iç savaşı sırasında rakip Protestan gruplar arasındaki kavgalar, on dokuzuncu yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri'nde Katoliklere yönelik Protestan şiddeti, muhtemelen Siyah Müslüman hareketinden ayrılıp Ortodoks İslam'a geçtikten sonra Malcolm X'in 1965 yılında öldürülmesi ve Branch Davidian üyeleri ile hükümet ajanları arasındaki çatışmadan yıllarca önce Branch Davidian mezhebi ile rakipleri arasındaki silahlı çatışmalar verilebilir.⁴⁶ Dinî rekabetten

⁴² Thomas Zablocki, (eds.), a.g.e., ss. xiv, 318-348.

⁴³ Georg, a.g.e., s. 57.

⁴⁴ Hall, Schuyler, Sylvaine, a.g.e., s. 415.

⁴⁵ Kniss Fred, **Disquiet in the Land: Cultural Conflict in American Mennonite Communities**, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1997, pp. 438-440.

⁴⁶ Bataille Georges, **Theory of Religion**, New York: Zone Books, 1989 [1973], pp. xii, 245; L. Jr. William Pitts, "Davidians and Branch Davidians: 1929-1987", in Stuart A. Wright (ed.), **Armageddon in Waco**. Chicago: University of Chicago Press, 1995, pp. 20-42, 376.

kaynaklanan şiddet yaygın olmasa da bazen yerel bir çekişme daha büyük bir çatışmaya yol açabilir. Dinî sınırlar, ulus devletlerin sınırları ile hemen hemen aynı olduğunda dinî rekabet, uluslararası çatışmanın temel kaynağı olabilir. Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri de Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorunudur. Öte yandan daha geniş siyasi eylemler, bazen dinî rekabeti şiddet noktasına getirir. Bu nedenle modern çağın ilk yüzyılında Zealotlar, Roma hakimiyetine yeterince karşı gelemedikleri düşünülen rakip gruptaki Yahudilere suikast düzenlemişlerdi. Aynı düşünce günümüzde de Filistinlilerle barış yapma yanlısı olan Yahudi devlet adamlarının öldürülmesinde kendisini göstermektedir. Bir diğer deyişle kaynağını dinden alan Yahudi fundamentalistler, kendi milletlerindeki ılımlı insanlara karşı şiddet eylemlerinde bulunmayı kutsal bir görev olarak görmektedirler.⁴⁷ Nitekim Eisenstadt da dinî fundamentalist hareketlerin, genelde rakip örgütlere karşı şiddet kullanma eğiliminde olduğunu belirtmektedir.⁴⁸ Karşı tarafı sindirme veya etkinlik alanını sınırlama adına uygulanan şiddet, bireysel şiddetten toplumsal şiddete kadar bir çok ölçekte yaşanabilir.

3.2. Etki Genişletmenin Organize Edici Bir Yönü Olarak Din

Devletler, uluslararası alanda etki ve kapasitelerini artırmak için bazen dinî kullanmaktadırlar. Politikanın bir aracı haline gelen din, gücün ve şiddetin meşrulaştırılmasına da etki eder. Fetihçi bir anlayışla din, hem bir kültürel hegemonya aracı olur hem de bireyleri askeri yayılmada inançlı bir savaşçı haline getirebilir. Bazı durumlarda ise Doğu Avrupa'daki Cistercian Orta Çağ genişlemesinde olduğu gibi dinin kendisi bir kolonileştirme hareketi olabilir. Hıristiyan Haçlı Seferlerinde St. Bernard de Clairvaux örgütü üyeleri, “ölerek kendi imanlarına, öldürerek de İsa'nın emirlerine hizmet ettiklerine” inanarak savaşmışlardır. On dokuzuncu yüzyıl büyük Alman tarihçisi Leopold von Ranke'ye göre Haçlı Seferleri ve ardından İspanya'dan Müslümanların çıkartılması, Avrupa yayılcılığı için ilk şablonu sağladı.⁴⁹ Avrupa yayılcılığında “kafiri dönüştürme ve onunla mücadele etme”, dinî bir görev olarak

⁴⁷ Guenter Lewy, **Religion and Revolution**, New York: Oxford University Press, 1974, pp. 80, 84, 277-323; Roger Friedland, Hecht Richard, **To Rule Jerusalem**, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, pp. xvi, 554; İbrahim S. Canbolat, **Gelişmekte Olan Ülkeler**, Alfa Akademi, İstanbul, 2004, ss. 238, 248, 251.

⁴⁸ Eisenstadt, a.g.e., ss. 46, 102, 116, 150-152.

⁴⁹ Peter Partner, **God of Battles: Holy Wars of Christianity and Islam**, New York: HarperCollins, 1997, pp. 160-61.

kiliseler tarafından desteklenmişti. Papalık, dinî yayılcılığı ve din adına güç kullanmayı, aldığı kararlar ile destekledi.⁵⁰ Bu model, daha sonra Latin Amerika'nın kolonileştirilmesinde kullanıldı. Papa'nın emirleri ile din, şiddet kullanmayı meşrulaştırmış olmaktadır. Portekiz ve İspanyol İmparatorluklarının Amerikan kıtasında yayılcılığında fetih mantığı ilk ve en önemli askerî başarıydı. Kendi adına Roma Katolik Kilisesi'nin misyonerlik faaliyetleri de yerel nüfusun zorla Hıristiyanlaştırılmasında önemli bir rol oynadı.⁵¹

Din, iktidarın bir parçası olmamakla birlikte siyasi rejimi kutsallaştırdığı ölçüde bu rejime meşruiyet verir ve bu nedenle işlevsel olarak rejim tarafından uygulanan şiddeti destekler. Baskıcı rejimlere verilen açık veya gizli din desteği, bu rejimlerin meşruiyet sorununu hafifletir. ABD'de siyahilere bir dönem uygulanan kölelik rejimi, İsrail'de de fundamalistlerin, Filistinlilere şiddet uygulaması ile kaynağını dinden alan seçilmiş ırk anlayışı arasında bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir.

3.3. Ütopya, Hegemonya ve Şiddet Yanlısı Eğilimler

Dinlerin, bazen devlet şiddeti içinde yer almaları veya onu meşrulaştırmaları düşünüldüğünde dinin her zaman hegemonya karşıtı bir çatışmada önemli bir güç olabilmesi şaşırtıcı değildir. Ütopik dinî hareketlerin pek çok türü vardır ve grupların büyük bir çoğunluğu devlet baskısına uğramadıkları sürece ve hatta uğradıkları zaman bile şiddete başvurmazlar. Ancak bazı eğilimler, özellikle siyasi iktidarı ele geçirmeyi hedeflediğinde ise şiddete başvurmayı dinî bir görev olarak görürler. Tüm dinî hareketler, Solar Temple ve Heaven's Gate örneğindeki gibi mistik bir anlayışla hareket etmez. Bu iki grup politik alandan ziyade ruhsal kurtuluşu hedeflemişti. Öte yandan mistisizm, bazen de savaş alanlarında kendisini farklı şekillerde göstermektedir. Örneğin Mau Mau isyanı sırasında yerel direnişçiler, kolonicilerin mermilerine karşı din adamları tarafından kutsanmıştı. Direnişçiler, ölümsüzleştirildikleri inancı ile savaşmışlardı.⁵²

⁵⁰ François Houtart, "The Cult of Violence in the Name of Religion: A Panorama", in Beuken Wim and Karl Josef Kuschel, **Religion as a Source of Violence?** Maryknoll New York, Orbis, 1997, pp. 1-2.

⁵¹ Rivera N. Luis, **A Violent Evangelism: The Political and Religious Conquest of the Americas**, Louisville, Ky.: Westminster/John Knox Press, 1992, pp. xvii, 357.

⁵² Hall, Schuyler, Sylvaine, a.g.e., s. 415.

Din ile politika arasındaki ilişkide inançsal boyut önemlidir. Bazı gruplar, dünyayı iyi ve kötünün mücadelesi olarak görürler. Bunlara göre bu son savaş mevcut dünyevî düzenin yıkılması ve yerine yeni “dünyada cennet” çağının gelişi ile bitecektir. Tipik olarak apokaliptik zamana doğru üç adet önemli sosyal yönelim vardır. Bunlardan birincisi, şiddet içermeyen ve ilahî adaletin kendiliğinden tezahür edeceğine inanır.⁵³ Diğer bir eğilim ise propaganda ve benzer yöntemlerle kendilerini dinî yaygınlaştırmaya, adamışlardır. Şiddet içermeyen yöntemlerle inançlarını yaygınlaştırmaya; kiliselerini güçlendirmeye çalışırlar. Öte yandan üçüncü eğilimi oluşturan ve savaş mezhepleri olarak da adlandırılan gruplar ise kendilerini kötü güçleri yenmek için mücadele eden apokaliptik tarihin temsilcileri olarak görürler. Üçüncü eğilimi destekleyen grupların sembolik ve terörist faaliyetlerden gerilla tarzı eylemlere uzanan bir mücadele anlayışını destekledikleri görülmektedir. Mezhebin üyeleri az olmakla birlikte tarihi önemde eylemler gerçekleştirmektedirler. Katı bir inançla hareket eden bu gruplarda eylemler, dinî bir kararlılık ve cesaretle gerçekleştirilmektedir.⁵⁴

Bu gruplar Weber’in “nihaî amaçlar etiği” dediği aşkın bir değer ile hareket eder ve her türlü siyasî tavizi reddederler. Siyasî tavizler, dinî emirlerden sapma olarak görülmektedir. Bu anlayış, Weber tarafından tarif edilen kutsal savaşın özünü oluşturmaktadır. Mark Juergensmeyer ise bu anlayışı dinî terörizm çerçevesinde ele almıştı.⁵⁵ Radikal dinî hareketler tarafından gerçekleştirilen eylemler genelde dramatiktir; fakat 11 Eylül saldırılarının açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi bunları izole sapkınlıklar olarak görmek de bir hata olur.⁵⁶

3.4. Kolonileşmeye Karşı Direnç unsuru olarak Din

Açıktır ki tüm modern ve post modern kurtuluş hareketleri milliyetçi ya da seküler hareketler olmamıştır. Aksine din, bazen on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda

⁵³ Hall, Schuyler, Sylvaine, ss. 68-79; Vittorio Lanternari, **The Religions of the Oppressed**, New York: Knopf Press, 1963 [1960], p. 314.

⁵⁴ Hall, Schuyler, Sylvaine, ss. 68-79.

⁵⁵ Weber, a.g.e., ss. 473-74; Rosalind I. J. Hackett and Mark Silk, (eds.), **Religious Persecution as a U.S. Policy Issue, Hartford, Conn.: Center for the Study of Religion in Public Life**, Trinity College Press, 2000, pp. 168-169.

⁵⁶ Lanternari, a.g.e., s. 314; R. Bryan Wilson, **Magic and the Millennium: A Sociological Study of Religious Movements of Protest among Tribal and Third World Peoples**, New York: Harper & Row Press, 1973, pp. 68, 222, 228, 234-36, 258.

sömürgeciliğe karşı verilen kurtuluş mücadelelerini belirleyici güç olmuştur.⁵⁷ Bazı durumlarda dinî hareketler örneğin; Çin'deki Tai Ping ve Ch'ondogyo, Kore'de "Cennet Yolu Dinî" ulusal ve anti sömürgeci politikaları savunmuştur.⁵⁸ Bryan Wilson gibi yazarlar, sömürge karşıtı askerî direnişin, tipik olarak doğrudan dine dayanmadığını ileri sürmesine karşın, modern tarih 1960'lardaki Jamaica Ras Tafarian hareketinde olduğu gibi dinî temel alan birçok direniş, örgütünün mücadelesine tanık olmuştur. Bununla birlikte Wilson direniş örgütlerinin bazen dinî, amaçlarına ulaşmada bir araç olarak kullandıklarını ileri sürmektedir. Bu görüş dinin toplumsal hareketlerde oynadığı rolü ortaya koyması açısından önemlidir.⁵⁹

Wilson ve Vittorio Lanternari, sömürge karşıtı mücadelelerde "baskı altındakilerin dinleri" olarak adlandırdığı çeşitli eğilimlerin olduğunu belirtir.⁶⁰ Bazı eğilimlerin, kurtuluşu diğer dünyada bulma gibi pasifist bir davranış içine girdiğini belirtir. Öte yandan dinî hareketler içerisinde doğrudan bir askerî direnişe yönelen örgütlerin de olduğu ifade edilmektedir. Silahlı mücadelenin mistik ve dinsel gücünü arkasına alan bazı askerî örgütler, örneğin yirminci yüzyılın başlarındaki Brezilya'da Joazeiro hareketi ve alt-Sahara Afrikası'nda Mau Mau isyanlarında görüldüğü gibi, oldukça etkili olmuşlardır.⁶¹ Michael Adas'a göre bu tür dinî hareketler, bir yoksul veya eğitimsizler hareketi olmayıp dinî bir liderin önderliğinde yürütülen ve toplumun önemli bir kesimi tarafından desteklenen bir ulusal kurtuluş mücadelesi olarak görülmelidir.⁶²

Ancak dinin, sömürge karşıtı mücadelede oynadığı rol son derece değişkendir. Örneğin, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde ve ardından da bölünmesinde dinsel farklılık önemli bir rol oynamıştı. Hindistan'ın bağımsızlığı sürecinde Hindu

⁵⁷ Eric J. Hobsbawm, **Primitive Rebels**, New York: Norton, 1959, pp. 1-9.

⁵⁸ P. Eugene Boardman, "Millenary Aspects of the Taiping Rebellion: Comparative Studies in Society and History", Supplement II, Sylvia, L. Thrupp (ed.), **Millennial Dreams in Action**, 1962 [1851-1864], pp. 70-79; Jonathan D. Spence, **God's Chinese Son: The Taiping Heavenly Kingdom of Hong, Xiuquan**, New York: Norton, 1996, pp. 14-33, 66-109, 234-235, 298-315; B. Benjamin Weems, **Reforms, Rebellion, and the Heavenly Way**, Tucson: University of Arizona Press, for the Association for Asian Studies, 1964, s. 121.

⁵⁹ Bryan, a.g.e., ss. 68, 222, 228, 234-36, 258.

⁶⁰ Vittorio, a.g.e., s. 314; Bryan a.g.e., ss. 68, 222, 228, 234-36, 258.

⁶¹ Vittorio, a.g.e., s. 314; Bryan, a.g.e., ss. 68, 222, 228, 234-36, 258.

⁶² Michael Adas, **Prophets of Rebellion: Millenarian Protest Movements Against the European Colonial Order**, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1979, pp. 184-85.

milliyetçileri ile din adamları arasında yaşanan gerginlik ise günümüzde de Hindistan politikasında kendisini göstermektedir.⁶³ Keşmir sorunu Hindistan ile Pakistan arasında bir sorun olarak kalmaya devam ederken, her iki taraftan dinî ve milliyetçi hareketlerin, soruna taraf oldukları görülmektedir.⁶⁴

Din, çoğu zaman salt bir inancı yaşama şekli olarak görülmesine karşın esasında çoğu zaman politikanın bir parçası olmuştur. Keşmir örneğinde görüldüğü gibi, din sadece kültürel sembolleri manipüle edebilmenin dışında toplumsal ve kişisel kimliklerin inşasında önemli olmaktadır. Ayrıca, Sri Lanka'da Budist militan keşişlerin politikada yer alması gösterir ki din, bazen şiddeti kullanan daha geniş hareketler için somut organizasyonel kaynaklar ve personel sağlamaktadır.⁶⁵ Ayrıca böylesi doğrudan bağlantıların olmadığı dönemlerde bile dinin kolektif eylemler için güçlü bir kültürel malzeme sağladığı görülmektedir. Nitekim Esherick, Boxer isyanının çıkmasında ve Hıristiyanlık karşıtı toplumsal bir harekete dönüşmesinde Çin kültüründe önemli bir yeri bulunan Şaminist gelenek ve ritüellerin önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir.⁶⁶ Eisenstadt, ayrıca dinsel karakterli toplumsal hareketlerin modernlik karşıtı olduğunu ve daha çok tepkisel bir programla ortaya çıktığını varsaymaktadır.⁶⁷ Eisenstadt, dinî fundamentalizmin teknik ve stratejilerinde tepkisel olduğunu ancak siyasî yapının dönüşümü yoluyla sosyal dünyanın yeniden inşasına yöneldiklerinde modern bir harekete dönüştüğünü ifade etmektedir.⁶⁸ Teorik açıdan hem Jakobenis hem de fundamentalist hareketler, eski düzeni yıkıp yerine daha iyi bir düzen getirme vaatleriyle ortaya çıktıklarından, benzeşmektedirler. Bu açıdan devrimci bir yöne sahiptirler.⁶⁹ Sıklıkla askeri bir direniş öngören dinî hareketlerin, teolojik bir geri plana sahip oldukları ve üyelerini de inanan kişilerden seçtikleri görülmektedir. 20 Mart 1995

⁶³ Guenter, a.g.e., ss. 80, 84, 277-323.

⁶⁴ Sudhir Kakar, **The Colors of Violence: Cultural Identities, Religion, and Conflict**, Chicago: University of Chicago Press, 1996, p. 232; Juergensmeyer, a.g.e., ss. 3-15, 119-244.

⁶⁵ Tambiah Jeyaraja Stanley, **Buddhism Betrayed?: Religion, Politics, and Violence in Sri Lanka**, Chicago: University of Chicago Press, 1992, pp. 9, 224.

⁶⁶ Esherick Joseph W., **The Origins of the Boxer Uprising**, Berkeley: University of California Press, 1987, pp. xix, 451.

⁶⁷ Eisenstadt, a.g.e., ss. 46, 102, 116, 150-152.

⁶⁸ Eisenstadt, a.g.e., ss. 46, 102, 116, 150-152.

⁶⁹ Hall, Schuyler, Sylvaine, a.g.e., ss. 68-79, 415.

tarihinde Tokyo metrosuna zehirli bir gaz saldırısında bulunan Aum Shinrikyô mezhebinin Budist benzerî bir ideolojik öğreti geliştirdiği bilinmektedir.⁷⁰

Diğer yandan Amerika Birleşik Devletlerinde militan, ırkçı, sağ kanat Hıristiyan mezhepleri, zamanla geliştirdikleri teolojik öğretiye uygun olarak bir çok soygun, cinayet, kundaklama ve süikast eylemi içerisinde yer aldılar.⁷¹ Ayrıca, kürtaj karşıtı dinî muhalefetin dinî bir görev ile kürtaj kliniklerine koordineli saldırılar gerçekleştirdikleri bilinmektedir.⁷² Burada daha genel olarak terörizmde olduğu gibi dinî hareketlerin şiddeti bir baskı ve yıldırma aracı olarak kullandıkları görülmektedir.⁷³

İslamî fundamentalist çevrede ise aktif olarak Batı değerlerine ve işgaline karşı savaşılan dinî hareketler kendilerini İslamın kutsal savaşçıları olarak görmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında İslam dünyasındaki askeri örgütlerin seküler laik bir milliyetçi ideolojiye sahip oldukları görülmektedir.⁷⁴ Ancak son otuz yılda İslamî fundamentalizmin giderek artan bir şekilde Pan-Arap, uluslararası ve şimdi Batıya ve özellikle Amerika Birleşik Devletlerine karşı daha geniş bir direniş hareketi haline dönüştüğü görülmektedir. Bugün en organize örgüt olan ve Usame bin Laden'in liderliğini yaptığı El Kaide, Filipinler'den Mağrip'e, Avrupa'dan ABD'ye onlarca ülkede faaliyet gösteren terörist hücrelerini bir arada tutmaktadır. Benzeri olmayan terörist eylemlerle, Batı yayılcılığına karşı İslamî bir refleks ortaya koymaktadır.

3.5. Çatışmalar ve Karşı Kültürel Dinî Hareketler

Askerî yöntemleri kullanan dinî hareketler, büyük ölçüde sembolik çatışmada yer alan küçük gruplardan, ulusal veya uluslararası ölçekte etkin bir şekilde faaliyet gösteren gruplara kadar değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵ Ancak bu hareketleri atomize ettiğimizde çok farklı bir yapıyla karşılaşırız. Örgüt içerisinde

⁷⁰ Hall, Schuyler, Sylvaine, a.g.e., ss. 68-79, 415; Reader Ian, **Religious Violence in Contemporary Japan: The Case of Aum Shinrikyô**, Honolulu: University of Hawaii Press, 2000, pp. 39-42.

⁷¹ A. Aho James, **The Politics of Righteousness: Idaho Christian Patriotism**, Seattle: University of Washington Press, 1990, p. 107; Adas, a.g.e., ss. 184-85.

⁷² A. Blanchard Dallas, Terry J. Prewitt, **Religious Violence and Abortion: The Gideon Project**, Gainesville: University Press of Florida, 1993, pp. 216-249.

⁷³ Joffe Carole, **Doctors of Conscience**, Boston: Beacon, 1995, pp. xvi, 250.

⁷⁴ John Waterbury, **The Commander of the Faithful**, New York, Columbia University Press, 1970, pp. 267-301.

⁷⁵ T. Suberu Rotimi, **Federalism and Ethnic Conflict in Nigeria**, Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2001, pp. xxvi, 247; **Guardian**, Lagos, April 6, 1996, p. 6.

meydana gelen şiddetten, örgüt dışından örgüt üyelerine karşı düzenlenen şiddete kadar birçok çatışmanın bu hareketler içerisinde var olduğu görülmektedir. Özellikle sosyo-politik yapı olarak modern yaşam tarzına geçmemiş bölgelerde güçlü ailelerin kendi bireylerinin örgütle ilişkisini kesmek veya örgütün kendi bölgelerinde hareketini engellemek için şiddete başvurdukları görülmektedir.⁷⁶ Nijerya gibi bir ülkede bazen ailelerin bu tür dinî hareket liderlerine karşı şiddet kullanmalarında rol oynayan nedenler arasında örgütün, o ailenin bireylerini eylemlerde kullanmak istemesidir. Ancak genellikle dinî hareketlerin, gelişme aşamasında şiddet unsurunu sıklıkla kullandığı görülmektedir. Şiddete başvuran hareketler, genellikle düşmanlarını dinsiz veya din dışı davranmakla suçlamaktadır.

Bazen bir baskı stratejisi karşı kültürel gruplara yönelik taraflar arasında herhangi bir çatışma yokken dahi uygulanmaktadır. Sistematik halde olmasa da karşı gruptaki bireylere sıklıkla şiddet uygulandığı görülmektedir. Ancak son dönemde Nijerya örneğine bakıldığında dinî şiddet, savaş çağrıları ile birlikte gündeme gelmekte ve tüm ülkede dinlerarası bir çatışmanın yaşanmasına yol açmaktadır. Dinî şiddet bazen doğrudan bireyler tarafından uygulanmaktadır. Diğer dine mensup kişilere karşı uygulanan şiddet, ahlaki bir meşruluk içermektedir. Diğerini din dışı davranmakla suçlayan taraf, her türlü şiddeti dinî inançla açıklama yoluna gitmektedir. Birey, aynı zamanda kendi inancında olan kişilere de şiddet uygulama yoluna gidebilir. Bu tür şiddette, kişinin dinin gereklerini yerine getirmeme suçlamasıyla şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Böyle bir durumda bireyler, suçlu bulunan kişinin cezasını kendi elleriyle verme yoluna gitmektedirler. Diğer yandan bazen egemen dinin temsilcileri diğer dine mensup kişilere karşı topyekün bir şiddet uygulanmasını emredebilirler. Diğer dinin faaliyetlerinin bir tehdit olarak görüldüğü durumlarda bu tür şiddet uygulamaları meydana gelebilir. Devlet destekli olabildiği gibi yöneticilerin dolaylı olarak bu tür şiddeti teşvik ettiği durumlar da sözkonusu olmaktadır.⁷⁷

⁷⁶ Kakar, a.g.e., s. 232; Juergensmeyer, a.g.e., ss. 3-15, 119-244.

⁷⁷ Bromley, a.g.e., s. 207.

3.6. Dine Karşı Şiddet ve Tepkisel Şiddet

Dinî hareketleri kendi varlıklarına bir tehdit olarak gören grup veya iktidarların mezhep üyelerini kaçırmalarını ve onlara şiddet uygulayarak hareketi zayıflatmaya çalıştıkları durumlar da sözkonusu olmaktadır. Hareketin üyeleri mezhepçi inançlarından vazgeçinceye kadar yeniden eğitime tabi tutulmaktadırlar. Eğitimin bir parçası olarak da şiddet uygulanmaktadır.⁷⁸ Din sınırlandırma konusunda radikal muhalifler, dinî hareketlere yönelik doğrudan korkutma ve şiddet içeren kampanyalarda yer alırlar. Bu konudaki en çarpıcı örnek ise on dokuzuncu yüzyılda Amerika Birleşik Devletlerinde Church of Jesus Christ of the Latter Day Saints Kilisesinin yaşadığıdır. Kilise üyeleri o dönemde yalnızca birçok eyaletten zorla dışarı atılmakla kalmayıp 1844 Haziranında kızgın bir grup Illinois eyaletinin Carthage şehrinde bir hapishaneyi basmış ve kilisenin lideri olan Joseph Smith'i linç etmişlerdi. Başka bir örnek ise İkinci Dünya Savaşı sırasında vatanseverlikleri sorgulanan Jehova Şahitlerinin benzer baskılara maruz kalmalarıdır.⁷⁹

Dine karşı şiddetin bir diğer türü de iktidarların dinî hareketleri varlıklarına bir tehdit olarak algılamaları ve onları yok etmeye yönelmeleri ile ortaya çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu'nda Yahudilere ve bir dönem Hıristiyanlara uygulanan baskı gibi. Fransız Kralı Philip'in Tapınak Şövalyelerine karşı uyguladığı sindirme hareketi de devletin dinî hareketlere karşı uyguladığı şiddet çerçevesinde ele alınmaktadır. Soğuk Savaş yıllarında Sovyetlerin dinî baskılamasına ve Çin Halk Cumhuriyetinin Falung Gong mezhebine karşı günümüzdeki kampanyasına kadar örnekleri çeşitlendirmek mümkündür.⁸⁰ 11 Eylül sonrası dönemde ABD tarafından Afganistan'ın işgali ile birlikte gündeme gelen şiddeti, dinî şiddet çerçevesinde değerlendirmek de mümkündür. Çünkü, eylemi düzenleyen belli bir dinî geleneğe mensup iken, Bush, saldırılardan hemen sonra yaptığı açıklamada “Haçlı Seferi” çağrısında bulunmuştu. Benzer bir şekilde işgal operasyonuna da ilk başta “Sonsuz Adalet” adı verildi.⁸¹

⁷⁸ Bromley, a.g.e., ss. 19-48.

⁷⁹ Peters Francis Shawn, **Judging Jehovah's Witnesses**, Lawrence: University Press of Kansas, 2000, pp. x, 342.

⁸⁰ Hackett, Silk, a.g.e., ss. 1-4.

⁸¹ Hackett, Silk, a.g.e., ss. 1-4.

Günümüzde din ile şiddet arasındaki ilişkiyi analiz eden karşılaştırmalı çalışmalar, çok yaygın değildir. Önemli bir tarihî çalışma olan Norman Cohn'un *Europe's Inner Demons* adlı eseri, gizli yamyam bebek katiliği uygulamalarını Roma İmparatorluğunun on yedinci yüzyıla kadar kurumsal olarak uyguladığı işkence kampanyalarını besleyen kaygılar hakkında spekülasyonların yayılımını incelemektedir. Dinî içerikli söylentilerin toplu kısımlara yol açtığı tespiti ortaya konmuştur.⁸² Dinî şiddet ile ilgili olarak araştırmacılar, benzer şekilde bireylere karşı yapılan din dışı suçlamaların önemini incelemiştirlerdir. Özellikle Fransa'da cadı avı bireylere karşı dinin nasıl şiddet uyguladığını göstermiştir.⁸³ Bu baskı kampanyaları Durkheim'in sosyal kontrolünün nasıl kaygı içerdiği ve baskın grup dayanışmasını nasıl geliştirdiği konusundaki işlevselci analizi ile açıklanmaktadır.⁸⁴

Ancak bazen baskı, toplumda farklı reflekslerin gelişmesine yol açabilir. Kontrol altına alınmak istenen veya etkisi sınırlandırılmak istenen bir dinî harekete karşı uygulanan şiddet, hareketin daha da güçlenmesine ve bir süre sonra da iktidarı ele geçirmesine yol açabilir. Michael Adas tarafından ileri sürüldüğü gibi baskı çabaları kötü bir şekilde geri tepebilir ve bir karşı kültürel hareketin meşruiyetini güçlendirebilir. Böyle bir gelişme, kurumsal hâkimiyetlerini sürdürmek isteyen yerleşik düzenlerin kapasitesini tehlikeye atabilir.⁸⁵ Bu durum terörizmle mücadeleyi başarısız kılmakta, şiddete eğilimli kesimleri yerleşik düzene karşı daha fazla kin ve nefretle davranmaya sevk etmektedir.

İktidarlar tarafından hukuki zeminde meşrulaştırılmamış dinî hareketlerin algılanan baskıya nasıl yanıt verdikleri, ciddi bir tartışma konusudur. Sindirilmiş hareketlerde rejimle birlikte yaşama ön plana çıkar. Ancak, dinî hareketlerin bazıları da baskıya karşı ya ülkedeki iktidarı ele geçirme ya da toplu olarak sözkonusu ülkeden bir diğer ülkeye hareketi taşıdıkları görülmektedir. Bu aynı zamanda toplu göç olarak da nitelendirilebilir. Antik Yahudilerden Orta Çağ tanrı tanımazlarına, Kuzey Amerika'ya gelen Avrupa Protestanlarına, Utah'a göç eden on dokuzuncu yüzyıl mormonlarına,

⁸² Cohn, a.g.e., s. 114.

⁸³ Thomas Keith, **Religion and the Decline of Magic**, New York: Scribner, 1971, pp. xviii, 716; Kai Erikson, **Wayward Puritans**, New York: Wiley, 1966, pp. 4, 11, 13, 152.

⁸⁴ Joseph Klaitz, **Servants of Satan**, Bloomington: Indiana University Press, 1985, pp. 212.

⁸⁵ Adas, a.g.e., ss. 184-85.

Guyana'nın Jonestown şehrindeki orman cenneti için San Fransisco'yu terkeden Peoples Temple'a kadar yöntem benzerdir; bir grup bir sığınma bölgesi, vaat edilmiş toprak, doğada bir Zion bularak takipçilerini baskı gördüğü durumdan kaçırmaya çalışır. Diğer yandan Jim Jones müritlerinin Jonestown'da 1978 yılındaki cinayet ve toplu intiharı sonrasında üçüncü uzun vadeli bir olasılık yeniden ilgi topladı. Yerleşik bir düzen içindeki muhalifler ve karşı kültürel dinî hareket arasındaki çatışma aşırı şiddete yol açan bir tırmanma diyalektiğini takip edebilir.⁸⁶ Robbins'in on yedinci yüzyıldaki Rus yaşlı inananlar için ileri sürdüğü gibi bir grup gerçek inanan kendilerini anlamlı dinî hareket olarak kurtuluşlarını şüpheye düşürecek noktada çok daha kuvvetli bir aleyhtarın baskısına maruz kaldıklarında, yenilmektense toplu şehitliği tercih edebilirler.⁸⁷

Burada modern toplumsal kurumsallaşma koşulları altında din, devlet ve kitle medyasının etkisi de sözkonusudur.⁸⁸ Tabii ki savaştan bir mezhepteki katılımcılar kolayca en kötü ihtimalle zafer veya şehitlik öngören keskin etiğe uyarlar. Ancak bu etik ayrıca daha az militan, daha fazla uhrevî ve inanç boyutunda bir dünya görüşünü de geliştirebilir. Bu durumlarda, grubun geleneksel karakteri aşırı şiddeti kendiliğinden öngörmez. Aksine şiddet, dinî hareket ile onu kontrol altına almak isteyen grup veya iktidarlar arasındaki tırmanan sosyal çatışmalardan çıkar. Sosyal çatışmanın sonuçları ise kültürel muhaliflerin kamusal veya kurumsal düzeydeki ilişkilerini seferber etmede ne derecede başarılı olduklarına bağlıdır. Eğer muhalifler, iktidar gücünü veya toplumsal desteği arkalarına alırlarsa, o zaman inananlar ya toplu göçe başvururlar ya da rejime teslim olmaksızın toplu intiharı seçebilirler. Bu durumda baskıya ölüm veya göç ile cevap verildiği görülmektedir. Bazı bilim adamları ise içsel faktörlerin de (örneğin yaşlı veya hasta bir lider gibi) dinî hareketi şehitliğe doğru bir yola sokabileceğini ileri sürmektedirler.⁸⁹

⁸⁶ Rule, a.g.e., ss. 296-298.

⁸⁷ Thomas Robbins, "Religious Mass Suicide before Jonestown: The Russian Old Believers", **Sociological Analysis**, Vol. 47, 1986, pp. 1-20.

⁸⁸ Hall, Schuyler, Sylvaine, a.g.e., ss. 68-79, 415.

⁸⁹ Thomas Robbins, and Anthony Dick, **Sects and Violence: Factors Affecting the Volatility of Marginal Religious Movements**, 1995, pp. 236-259.

Bununla birlikte, 11 Eylül öncesi dönemde kolektif şehitlik olarak adlandırılan toplu intihar olayları genelde izole veya tuhaf olarak görünmekteydi. Esasında toplu şehitlik genelde her dönemde baskıya karşı bir direnme olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehitlik ve baskıcı şiddet olayları grup içinde bir dayanışma duygusunu teşvik ettiği gibi, kendisine toplumsal bir destek de bulabilir.⁹⁰

Bu çerçevede şunu belirtmek gerekir ki, yukarıda sözü edilen toplu intihar normal olarak dinsel öğretinin özünde mevcut olan bir olgu değildir. İstisnai olarak bazı inanç sistemlerinde görülmektedir. Esasen, intihar, üç semavî dinde yasaklanmıştır.

Sonuç olarak, dinî tarzda ifade edilen çatışma genelde ekonomik, politik, sosyal, ırksal, etnik, ideolojik gerilimler gibi seküler gerilimleri yansıtır ve bu çatışma sıklıkla çeşitli ihtilaf konularını kapsar. İnsanların, böyle bir yaklaşım avantajları olduğunda, örneğin din ortak bir birleştirici bağ sağladığında, diğer protesto yolları tıkalı veya başarısız olduğunda veya tehdit altındaki menfaatleri korumak için çaresiz bir girişim olarak din dışı sıkıntılarını dinî ifadelerle dile getirme eğiliminde olduklarına dair tarihte onlarca olay vardır.

Bu çalışmada Nijerya'daki Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki çatışma ile din arasındaki ilişki de bu unsurlar dikkate alınarak irdelenecektir.

⁹⁰ Bryan, a.g.e., ss. 67-68; Hall, Schuyler, Sylvaine, a.g.e., ss. 331-347.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN

1. Nijerya'nın Tarihi Üzerine

Bu bölümde tarihsel bir geri plan çerçevesinde Nijerya'nın toplumsal, politik ve dinsel yapısı üzerinde durulmaktadır. Ülkenin sosyopolitik açıdan geçirdiği tarihsel sürece ait bilgilerin verilmesindeki amaç, tarihsel geri planın günümüz olaylarının analizine katkıda bulunması beklentisindedir. Bu bölümde özellikle sömürgecilik öncesi yerli yönetim sistemleri, toplumsal ve dinsel inançlar, milliyetçi hareketler ve o döneme ait yerel sorunlar üzerinde durulmaktadır.

1.1. Nijerya Krallıkları Ve Sosyo-politik Yapıları

Nijerya'daki her etnik grubun atalarının nereden geldiklerine dair kendi hikâyeleri vardır.⁹¹ Bu hikâyeler çeşitlilik gösterir. Genelde uzun göç yolculukları sonucu oluşmuştur. Arkeologlar şimdiki Nijerya'da ikamet eden neolitik insan kalıntıları bulmuşlardır. Bu kanıtlar M.Ö 12.000 yılı öncesine dayanmaktadır. Kuzey ve güney Nijerya'daki insanların tarihleri, farklı politikaları takip eden kolonileşmeye öncelik eder. Şimdiki Nijerya'da kaydedilen ilk imparatorluk yukarıda da belirtildiği gibi Çad gölü yakınlarındaki Kanem- Borno'nun kuzeyinde yer almıştır. Bu imparatorluk sekizinci yüzyılda iktidara gelmişti. On üçüncü yüzyıla kadar birçok Hausa kabileleri de bölgede belirmeye başladı. Kuzey Afrikalılarla akraba olan bu grup, aynı zamanda Saharalı ticaretini de kontrol altında tutmuştu. İslam dünyası ile iletişimin artması 11. yüzyılda Kanem-Borno İmparatorluğunun İslamî seçmelerine yol açtı.⁹² Bu durum kuzey boyunca din değişiminin dalgalanmalarına sebep oldu. İslam politik düzende, eğitim alanında ve yerel gündelik hayatta da değişimleri de beraberinde getirdi.

Sahara ticaret yolu sınıfsal yapılar ve gelir düzeyleri gibi durumlarda bazı inkılâplara da yol açtı. Yıllar geçtikçe, çoğu fakir katı İslamcı olan Fulaniler, fakirlere

⁹¹ Suberu, a.g.e., ss. xxvi, 247.

⁹² Michael Crowder, "Lugard and Colonial Nigeria: Towards an Identity?", **History Today**, Vol. 36, February, 1986, pp. 23-29; Mary Phyllis Kaberry (eds.), **West African Kingdoms of the Nineteenth Century**, London: Oxford University Press, 1967, pp. 16-25.

yapılan adaletsiz davranışlardan, aşırı vergilerden ve artan yolsuzluklardan bıkmaya başladılar. 1804 yılında Fulaniler, Müslüman olmayanların bu davranışlarını düzeltmek ve İslamî yönetimi yeniden tesis etmek için Hausa eyaletlerine karşı Cihat ilân ettiler. 1807 yıllarında son Hausa eyaleti de düştü. Fulani fatihleri, 1903'te İngiltere tarafından fethedilene kadar batı Afrika'nın en geniş eyaleti olan Sokoto İmparatorluğu'nu kurdular.⁹³ Güneyde Oyo İmparatorluğu 16. yüzyıl boyunca Yoruba toplumunun en güçlüsü oldu. Sahil boyunca Edo halkı, Benin İmparatorluğu'nu kurmuştu.

Afrika kıtasının en yoğun nüfuslu ülkesi Nijerya, Saharalı ülkeleri arasında İslamiyet'in en geniş anlamda yayıldığı ülkedir. Burada 11. yüzyıldan itibaren kurulan Hausa Devletleri, önce Mali ve Songhai Sultanlıklarının hâkimiyetinde kaldılar. Ancak 16. yüzyılın sonunda bağımsız oldular. Kano, Bornu, Kaduna ve Sokoto gibi önemli şehir devletleri oldukça büyük bir gelişme göstermişlerdi. Yerli Hausa toplumu ve Batı Afrika'dan buraya göçeden Fulaniler Nijerya tarihindeki iki önemli Müslüman topluluktur.⁹⁴

Nijerya topraklarının farklı bölgeleri tarihte ayrı ayrı devletlerin yönetimi altında kalmış ve bu topraklar üzerinde çok sayıda devlet ve emirlik kurulmuştur. Nijerya coğrafyası, bundan yaklaşık bin beş yüz yıl öncesine kadar farklı grupların kurduğu bir çok devlet arasında bölünmüş bir bölgeydi. Dönemin ilk krallıkları Yoruba Krallığı, Nri merkezli Igbo Krallığı, Benin merkezli Edo Krallığı, Hausa şehir devletleri ve Nupe'ydiler.⁹⁵ Bunların yanı sıra, Çad Gölünün güneyinde ve doğusunda çok sayıda küçük krallıklar vardı. Ancak Çad Gölü civarında kurulan bu krallıkların büyük bir kısmı daha sonraları Kanem Krallığının egemenliği altına girmişti. Kanem Krallığının batı sınırları, 14. yüzyılda bağımsızlığını elde eden Borno'ya kadar genişlemişti. Kanem Krallığı'nın denetimi altına giren diğer ülkelerin muhtemelen uzun bir süre daha var olmaya devam ettikleri sanılmakla birlikte, arkeolojik veri eksikliği bu devletler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamıza imkân tanımamaktadır. Igbo Krallığı'ndan önce milattan sonra 900'lerde gene Nri bölgesinde kurulan Nri Krallığı, coğrafik olarak küçük bir bölgeyi

⁹³ R. A. Adeleye, **Power and Diplomacy in Northern Nigeria, 1804-1906: The Sokoto Caliphate and Its Enemies**, London: Longman, 1971, pp. xvi, 387.

⁹⁴ **SADER**, "Nijerya" http://www.sa-der.org/dsylvr/Image/haber_foto/nijerya.doc, (22.08.2006).

⁹⁵ E. O. Babalola, "The Nupe Factor in Nigerian Islamic History: The Akoko Example", Vol. 16, No. 2, 1984, pp. 98-110.

denetim altına almış olmasına karşın Igbo kültürünün gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yoruba ve Benin Krallıkları da Yoruba ve Benin halkı tarafından kurulmuş krallıklardı.

1.1.1. Yoruba Krallığı ve Benin

Yoruba Krallığı'nı kuran Yorubalılar, Nijerya'nın batı kıyılarında yaşayan yarı göçebe bir topluluktur. Yorubalıların karışık bir kültürel yapıya sahip olmaları hem göçebe kültürlerinin hem de bölgede denetimleri altına aldıkları gruplarla girdikleri ilişkinin bir sonucuydu. Yoruba Krallığı, Nijerya'nın Batı kıyılarındaki yerleşim birimlerini işgal ederek genişlemiş ve 11. yüzyıldan sonra da bölgedeki şehirler merkezi bir yönetim altına alınmıştır. Yoruba Krallığı döneminde yerleşik bir düzenin oluşturulmasında ve tarım alanında önemli başarılar elde edildi. Ekilir toprak alanlarının genişlemesi devletin güçlenmesinde önemli bir rol oynadı. Yoruba kralları, aynı zamanda dinî otoriteyi de temsil ettiklerini öne sürmekteydiler. Yoruba krallarının atası ve dünyanın yaratıcısı olarak görülen Tanrı "Oduduwa", mitolojiye göre ilk önce Ife'yi kurmuş ardından da oğullarını, hükmettikleri yerlere başka şehirler kursunlar diye Kral olarak göndermiştir. Ife, dönemin yaklaşık 400 farklı dinî inanın temsil edildiği bir şehirdi. Şehir doğrudan Oduduwa'nın soyundan geldiğine inanılan bir kral tarafından yönetilirdi. Dolayısıyla Yoruba Krallıklarında (Oni-Kral) dinin ve din adamlarının büyük bir güce sahip olduğu görülmektedir. Bu etki zamanla azalsa bile modern Nijerya'nın oluşturulmasından sonra da varlığını farklı şekillerde sürdürmektedir.

Beninli göçmenler 16. yüzyılda Igboların yoğunlukta yaşadığı bölgede The Onitsha Krallığı'nı kurmuşlardı. Yoruba tanrıları gibi Igbo tanrıları da sayısız denecek kadar çoktu. Çok tanrılı bir inanca sahip olmalarına karşın Igbo tanrıları da adaleti, iyiliği ve bereketi sembolize ederdi. Özellikle toprak ana ve verimliliğin sembolü olan Ala, Igbolara ait tapınaklarda özenle korunmuştur. İslamiyeti resmi bir din olarak kabul eden Savanna Krallığının aksine Igboların, yerel inançlarını uzunca bir dönem korudukları görülmektedir.

1.1.2. Oyo ve Benin Krallığı

15. Yüzyılda Ife, statüsünü dinî bir merkez olarak korumuş olsa da Oyo ve Benin'in ekonomik ve politik olarak bölgede hakim güç haline gelmeleri Ife'nin siyasî konumunu etkilemiş ve zamanla politik merkez Ife'den Oyo'ya kaymıştır.⁹⁶ Bununla birlikte Oni'yi yöneten ve tanrısal bir gücü olduğuna inanılan kral, dinî otorite olarak kalmıştır. Dinî ve politik erkin ayrışması, Yoruba'nın etnik yapısının gelişmesinde hayati bir rol oynamıştır. Krallığın politik merkezinin Oyo'ya kayması ile birlikte oluşan yeni yönetim modeli Ife'nin yapısını örnek almıştı. Oyo ilk başlarda şehir devletlerinin temsilcilerinden oluşan bir meclis tarafından yönetilmekteydi. Ancak daha sonraları bu meclisin bir kral (Alafini) tayin ettiği görülmektedir. Yeni kral da Tanrı soyundan gelen Ifeli hanedanlardan seçilmişti. Esasında Oyo Krallığı da Ife hanedanları tarafından kurulmuştu. Yeni yönetimin başkenti ise bugünkü Oyo'nun yaklaşık 100 km kuzeyinde kurulmuştu. Ormanlık alanda kurulan Yoruba'dan farklı olarak Oyo, ovada kurulduğundan askerî gücü süvari birliklerine dayanmaktaydı. Nupe ve Bongu Krallıkları üzerinde hâkimiyet kurmayı başaran krallık, çok kültürlü ve çok dinli bir imparatorluk olmuştu. O dönemde yalnızca Benin civarında yüz bin kişinin yaşadığı sanılmaktadır. 15. yüzyılın sonlarına doğru ise Portekizlerin bölgede bir etki alanı oluşturmaya başladığı görülmektedir.⁹⁷

1.1.3. Savanna Krallığı

Nijerya'nın Savanna bölgesi stratejik konumu dolayısıyla bir çok yönetime ev sahipliği yapmıştır. Savanna'daki toplulukların siyasî bir birlik oluşturmasında, ticaret merkezi olmasının büyük bir önemi vardır. Akdeniz ile Batı Sudan arasındaki ticaret yollarının üstünde bulunan Savanna, 19. yüzyıl sonlarına kadar bölgenin bir ticaret geçiş noktası olmuştur. Bu nedenle bir çok kültürün bölgede kalıcı izler bıraktığı görülmektedir. İsa'dan yaklaşık 900 yıl sonra Müslüman tacirlerin gelmesi ile İslamiyet de bölgede yayılmaya başlamıştır.⁹⁸ Sonni Ali olarak bilinen bir yerel lider 14. yüzyılda Batı Sudan'dan Orta Nijerya'ya kadar uzanan bir bölgede Songhai İmparatorluğu'nu

⁹⁶ Babalola , a.g.e. ,ss. 2, 98-110.

⁹⁷ Babalola , a.g.e., ss. 2, 98-110.

⁹⁸ R. A. Raji, "The 'Ishriniyat' of Al-Fazazi: An Aspect of the Precedence of the Kanem-Borno Empire in Arabic and Islamic Scholarship", in **Annals of Borno**, Vol. 6, No. 7, 1989, pp. 1-10.

kurdu ve bölgedeki ticaret yollarını denetim altına aldı. Kral Ali döneminde imparatorluk sınırları içerisine Timbuktu'yu ve Jenneyi aldı. Onun ardından tahta geçen oğlu Askiya Mohammad Ture, (1493-1528) öncelikle İslam'ı devletin resmî dinî yaptı ve imparatorluğun bir çok bölgesinde yeni camiler inşa ettirdi. Dönemin İslam âlimlerini, Müslümanlığı yaymak için dışarıdan getirdi. Bu dönemde Songhai İmparatorluğu'na gelen Muhammed b. Abdülkerim Maghili, tüm Afrika'da İslamın yayılmasına büyük bir katkı sağlayacaktır. Askiya ile iyi bir dostluk kuran Maghili, yerel Afrika inanışlarının İslam'ın gelişmesini engellediğini ve yerel din adamlarının İslam ile yerel inanışlar arasında bir uzlaşma bulma çabasının İslam'a büyük zarar verdiğini tespit etmişti. Askiya Mohammad'ın fetihçi bir anlayışla genişlemesi politikasına destek verdi. Maghili, Afrika İslam anlayışının en önemli kurucusudur. Nitekim onun döneminde Songhai İmparatorluğu Nijerya'da İslamî bir anlayışın yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.⁹⁹

Songhai İmparatorluğu 16. yüzyılda en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Etki alanı Senegal'den Hausa kıyılarına kadar uzanmaktaydı. İmparatorluğun etki alanını genişletmesi aynı zamanda Müslümanlığın da bölgede yaygınlaşmasına yol açmıştı. 1591 yılında Faslıların saldırıları sonucu etkisi azalınca bölgede bir güç boşluğu doğdu. Hausa devletleri bağımsızlıklarını ilan ederken Borno da sınırlarını genişletmişti. Ancak 18. yüzyılda tekrar yerel din adamları tarafından başlatılan Müslüman akınları karşısında hem Borno Krallığı hem de diğer krallıklar zayıflamaya başlamıştı. Bu dönemde aşağıda üzerinde durulacağı üzere Osman dan Fodyo adında bir din alimi, Sanghai Krallarının İslam'dan uzaklaştığını öne sürerek bir isyan başlatacak ve dört yıl sonra bölgede güçlü bir İslam devleti kuracaktır.

1.1.4. Kanem-Borno İmparatorluğu

Borno İmparatorluğu'nun tarihi 13. yüzyılda Çad Gölü havzasında geniş bir bölgeyi denetimi altına almış olan Kanem ile anılmaktadır. Kanem imparatorluk sürecinde batıya doğru genişlemişti. Kanem Kralı 11. yüzyılda diğer batı imparatorluklarının da yaptığı gibi İslam'ı kabul etmişti. Kanem Kralları İslam'ı

⁹⁹ Mervyn Hiskett, "Kuzey Nijerya", Çev.: Kadir Özköse, Cumhuriyet Üniversitesi, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. VIII, sy. 1, Haziran 2004, s. 252.

yaygınlaştırmak için ciddi bir çaba harcamışlardır. Bununla birlikte yerel geleneklere karşı da hoşgörü ile yaklaşmıştır.

Kanem İmparatorluğu'nun 14. yüzyılda bir taht mücadelesi içerisine girmesi ve bu rekabette hanedan soyundan bir grubun Borno'ya gidip bağımsızlığını ilan etmesi ile parçalanma sürecine girer. Borno, stratejik olarak köle ve tuz ticaretinin geçiş yolu üzerinde kurulmuştu. Kısa sürede ticaretten zenginleşen Borno, dönemin en önemli İslamî kültür ve bilim merkezi haline gelmişti.

Nijerya ve Kamerun'un Müslümanlaştırılmasında önemli hizmetleri olan Borno Krallığı 1550'de Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. Ancak daha sonra coğrafi uzaklık nedeni ile ilişkiler kopmuştur. Kuzey Nijerya'da 18. yüzyıldan itibaren çeşitli Müslüman emirlikler kurulmuştur. Bunların bazıları İngiliz işgaline kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁰

1.1.5. Hausa Devletleri

Aynı zamanda liman kentleri olan Hausa Devletleri (Kano, Katsina ve Gobir gibi) bölgedeki ticareti, denetim altına alarak kendi yönetimlerini oluşturmuşlardı. 15. yüzyıla kadar bu küçük kent devletleri Sudanik İmparatorluklar'ının çevresinde kurulmuşlardı. Bu kent devletleri, Songhai İmparatorluğu ile Kanem-Borno İmparatorluğu'nun baskısı altında kalmış ve zaman zaman bu iki imparatorluğa vergi vermişlerdir. Müslüman tacirlerin bölgeye İslamı getirdiği sanılmaktadır. Ancak, meşhur Kano tarih kayıtları, Kano iktidarının aynı zamanda Mali Kilise'siyle de ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte özellikle kırsal bölgelerde halkın büyük bir bölümü din olarak İslamiyet'i seçmişti. Kano ve Katsina'nın merkezinde de inşa edilen cami ve medreseler İslam dininin bu bölgelerde de devlet tarafından resmî din olarak kabul gördüğünü göstermektedir. 13. yüzyıldan itibaren Hausa şehirlerine yerleşmeye başlayan Fulaniler İslam dininin yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynamışlardı. İslam dininin bölgedeki savunucuları olan Fulaniler Hausa krallıklarında hükümet danışmanlığının yanı sıra kadılık ve medrese hocalığı yapmışlardı.¹⁰¹

Hausa'nın İslamî döneminde tarihinde en önemli isim, Osman dan Fodyo'dur.

¹⁰⁰ Yılmaz, a.g.m., (09.09.2006).

¹⁰¹ I. O. Umejesi, **The Spread of Islam in Nigeria**, Vol. 24, No. 2, 1992, pp. 85-96.

Fodyo, Hausa dilinde müderris anlamına gelir. Osman dan Fodyo 1754'te Kuzey Hausaland'daki Maratta'da doğdu. Kendisi genç yaşta Torodbe-Fulani medrese eğitiminden geçmiştir. Yaşadığı bölgeye hükmeden Gobir Devleti görünüşte Müslümanlar tarafından yönetilmesine rağmen İslam kurallarını uygulamadıkları ve dinle şirki birbirine karıştırdıkları gerekçesiyle bu devlete karşı Sokoto tarafından cihad ilan edilmiştir. 21 Şubat 1804'te Gobir Devleti'ne ilan ettiği cihad yaklaşık dört yıl sürdü.¹⁰² Nijerya'da kurulmuş devletler içinde özellikle adı anılması gereken Osman dan Fodio'nun başlattığı cihat sonrası ortaya çıkmış olan Sokoto Hilafeti'dir. Bu hilafet 1804 yılında Nijerya'nın kuzeybatısında bulunan Sokoto şehrini merkez edinerek kurulmuş ve İngiliz işgaline kadar bağımsız bir devlet olarak kalmıştır. İngiliz işgâlinde sonra ise bir eyalet yönetimi olarak varlığını sürdürmüştür. Bugün bu bölge, Nijerya'yı oluşturan otuz altı federe eyaletten biridir.¹⁰³

1.2. İngiliz Sömürge Dönemi

Kuzeyde olduğu gibi başka toplumlara ait insanlar da güney Nijerya'daki toplulukları etkilediler. Avrupalılarla iletişim, 1486 yılında Portekiz gemilerinin gelmesi ile başladı.¹⁰⁴ İngiltere, Fransa ve Almanya bu iletişimi takip ettiler. Kısa bir süre sonra köle ticareti, mal ticaretlerinin yerini aldı. Birçok sahil toplulukları komşularını satmaya başladı. Bunlar savaşlarda, akınlarda ele geçirilmiş insanlardı. Bu insanlar silah, metal, mücevher ve likörle takas edilmek üzere Avrupalılara veriliyorlardı. Köle ticareti, Afrikalılar için ciddi sosyal sonuçlar doğurmuştur. Şiddet ve kabilelerarası savaş, köle bulmak amacıyla artış göstermiştir. Köle ticareti ile zenginlik arttı ve sosyal yapı değişti. Ayin ve geleneklere dayalı olan liderlik, kısa zamanda zenginliğe ve ekonomik güce dayalı olmaya başladı.

Köle ticaretinden yaklaşık 350 yıl sonra İngiltere, köle ticaretini yasaklamaya karar verdi ve 1807 yılında köle ticareti yasaklandı. Ne yazık ki birçok yerel lider, yasal olmayan köle ticaretini devam ettirdi. Bu durum köle ticaretine konulan ambargoyu üstlenen İngiltere donanmasıyla yerel liderleri karşı karşıya getirdi. 1851'de İngiltere Lagos'a saldırıda bulundu. 1861'de İngiltere Hükümeti şehri kontrol altına aldı ve

¹⁰² Ekrem Yolcu, Nijerya, <http://www.enfal.de/nijerya.htm>, (21.10.1999).

¹⁰³ Yılmaz, a.g.m., (09.09.2006).

¹⁰⁴ **New York Times**, www.everyculture.com/wc/Mauritania-to-Nigeria/Igbo.html, (03.11.2007).

Nijerya'daki ilk kolonisini kurdu.¹⁰⁵ Bu tarihten sonra Nijerya'nın ekonomisinde köleciliğe dayalı olmayan ticaret gelişti. Yeni ekonomisi hammaddelere ve tarımsal ürünlere dayalıydı. Hammadde ticareti, Nijeryalı tüccarlar arasında yeni bir sınıfın doğmasına sebep oldu. Bu sınıf, politikacılar tarafından geleneksel ticaret yolları kapandığı için eleştirildi. Yerel toplumdaki yeni ayırım, zenginlik ve politika açısından da gelişmelere öncülük etti. Kölecilikle zengin olmaya alışık politikacılar tepkiliydi, alt sınıftaki insanlar ve köleler sosyal konumlarını ticaret yaparak değiştirebilirlerdi. Nijerya'da sosyal konumun değiştirilmesi hiç alışılmadık bir durumdu. Öte yandan Hıristiyan misyonerler de güneyde Hıristiyanlığın hızlı yayılması için Nijerya'ya Batı tarzı eğitim getirdiler. Misyoner okulları Afrika'nın elit kısımlarında da yeni eğitim sistemini geliştirdiler.¹⁰⁶ Bu durum Avrupalı güçlerle iletişimin genişlemesine yol açtı. 1884'de Avrupalı ülkeler Afrika toprakları üzerinde yeni sömürgeler bulmak için yarışırken, İngiltere de askerî güçleriyle kendisine ticarî ayrıcalıklar tanımayan Afrika ülkelerini fethetmeye çalışıyorlardı.

1 Ocak 1891'de Nijerya, İngiltere'nin sömürgesi haline getirildi. İdari bakımdan Nijerya kuzey, doğu ve Lagos Kolonisi olarak üç ayrı yönetime bölündü. 2. Dünya Savaşından sonra Nijerya'da ulusalcılık ve bağımsızlığa olan talepler hızla artış gösterdi. Bu dönemde İngiltere, Nijerya'da anayasal hükümetlerin kurulmasını desteklemişse de bölgenin kontrolünü elinde tutmaya devam etti. İngiltere tarafından ülkeye dayatılan anayasaların özelliği, federalizmi esas almaları olmuştu. İngiliz egemenliği 1960'ların başına kadar sürmüştür. Nijerya 1 Ekim 1960 tarihine kadar da İngiliz işgâli altında kaldı. Bağımsızlık sonrasında ilk devlet başkanlığına Sir Abubakar Tafawa Balewa getirildi. Sir Abubakar'ın yönetimi 15 Ocak 1966'ya kadar sürdü. 1966'da bir darbe ile devrilmesinin ardından Nijerya, birbiri ardına kurulan askerî darbelerin yönetiminde kalmıştır.¹⁰⁷ Nijerya'da kurulan sömürge yönetimi, 1961'e kadar bu ülkedeki idarî ve politik sistemi yeniden inşa etme yoluna gitmişti.¹⁰⁸ Etnik ve dinî yapı dikkate alınarak, ülkede federal bir yönetim oluşturulmuştu. Sömürge

¹⁰⁵ Crowder, a.g.e., ss. 23-29.

¹⁰⁶ Crowder, a.g.e., ss. 23-29.

¹⁰⁷ Kaberry, a.g.e., ss. 16-25.

¹⁰⁸ Oyediran Oyeleye, **Nigerian Government and Politics under Military Rule: 1966-79**, London and Basingstoke: Macmillan Publishers, 1980, p. 28.

döneminde etnik ilişkilerin kırılmaması Nijerya’da ulusal yapının etnik ilişkiler ağı içerisinde gelişmesine yol açmıştır.

2. Nijerya’nın Sosyo-politik Yapısı

Batı Afrika ülkelerinden olan Nijerya, kuzeyden Nijer, kuzeydoğudan Çad, doğudan Kamerun, güneyden Atlas Okyanusu, batıdan Benin’le çevrilidir. Nijerya bitki örtüsü olarak üç temel bölgeden oluşur. Savanna, tropikal ormanlar, ıslak kıyı toprakları. Bu çevresel bölgeler orada yaşayan insanların kültürlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Kuru, tarıma elverişli Savanna toprakları, Hausa ve Fulanilerin tarım ve hayvancılıkla ilgilenmelerine yol açmıştır. Güneyin tropikal ormanları meyve ve sebze üretimine elverişlidir ve Yoruba–İgboların ve bu bölgede bulunan diğer yerlilerin başlıca geçim kaynağıdır. Ijaw ve Kalabari gibi küçük etnik gruplar ise kıyı boyunca yaşamlarını sürdürmekte, fakat kuru toprakların az olmasından dolayı herhangi bir gelişim gösterememektedirler. En yüksek yeri Şebşi Dağı (2042 m.)’dır. En önemli akarsuları Nijer, Kadona ve Benue ırmaklarıdır. Çat Gölüne de kıyısı vardır. Topraklarının % 37’si tarım alanı, % 23’ü otlak, % 16’sı ormanlık ve çalılıktır. Ülkenin kuzey kesimi nispeten çöl, doğu kesimi ise biraz dağlıktır. Güney kesim daha çok ormanlarla ve tarıma elverişli alanlarla kaplıdır. Ülke genelde tropikal iklimin etkisindedir. Atlas Okyanusu kıyısı, iç kesimlere göre daha çok yağmur alır. Nijerya federal bir sisteme sahiptir ve toplam 36 eyaletten oluşur. Atlas Okyanusu kıyısında bulunan eski başkent Lagos’tan ayrılan yeni başkent Abuja, aynı zamanda ülkenin en büyük kentidir. Abuja, federal bir bölgedir ve herhangi bir eyaletin parçası değildir.

Etnik olarak ülkede yoğun olarak kuzeyde Hausa, güneybatıda Yoruba ve güneydoğuda Igbo’lar vardır. Nüfus olarak Nijerya, Afrika’nın en geniş nüfusuna sahip ülkedir. 2000 sayımlarına göre ülkenin nüfusu 140 milyondur.¹⁰⁹ Nijerya, çok değişik etnik unsurların bir arada yaşadığı bir ülkedir. Bunların içinde en kalabalık etnik kitle % 21.2 orana sahip olan Hausalardır. Nijerya’daki Hausaların % 90’ı Müslüman’dır. İkinci sırada % 21 orana sahip olan Yorubalar gelir. Yorubaların % 50’si Müslüman’dır. Onlardan sonra % 18 orana sahip olan İbolar gelir. İboların tamamına yakını

¹⁰⁹ Kalu Okwara, “Nigeria: Census 2006 Puts Nigeria at 140 Million”, allAfrica.com, 30 December 2006, [http://www.answers.com/topic/nigeria?cat=travel,\(30.12.2006\)](http://www.answers.com/topic/nigeria?cat=travel,(30.12.2006)).

Hıristiyan'dır. % 11.2 orana sahip olan Fulanilerin % 92'si Müslüman'dır.¹¹⁰ % 4.2 orana sahip olan Kanurların tamamı Müslümandır. Bunların dışında nüfusları Ibibiolar % 3.5, Tıvlar % 2.5 ve toplam nüfusları %1'i bulmayan iki yüzden fazla kabile bulunmaktadır. Bunların belli başlıları da Çad Arapları, Songaylar, Bantular ve Gwarulardır.¹¹¹

İngilizce, Nijerya'nın resmî dili olmakla birlikte aynı zamanda devlet işlerinde ve bazı okullarda da kullanılan dildir. Ülkede 250'den fazla yerel kabile dili bulunmaktadır. İngilizce, insanlar arasındaki en yaygın dildir. Resmi olmamakla beraber, Hausa dili ülkenin ikinci dilidir.¹¹² Kuzey Nijerya' da birçok insan Hausa yerlisi olmasına rağmen Hausa dilini veya yöresel dillerini kullanmamaktadır. Tarihi M.Ö. 1000'lere dayanan Hausa dili, Afrika'nın bilinen en eski yazı dilidir. Güneyin ağır basan yerli dilleri Yoruba ve Igbo'dur. Sömürgeci dönemden önce bu diller, güneybatı ve güneydoğu dillerinin çoğunu, etnik köken ayrımı yapmaksızın birleştirmekteydi. Fakat, İngilizlerin gelmesi ve Nijerya'nın kuzeyinde bulunan okullardaki misyoner çalışmalarla İngilizce bölgedeki insanlar arasında en yaygın dil olmuştur.¹¹³ Bugün yerli olmayan Yoruba ve Igbolar nadiren bu iki dili konuşmaktadırlar. Pidgin, Afrika dilleri ve İngilizcenin karışımıyla oluşan bir dildir kuzey Nijerya'da yaygın olarak kullanılmaktadır. İngilizce kelimelerin, Yoruba ve Igbo gramer yapısının karışımıyla oluşmuştur. Pidgin, esas olarak İngiliz denizcilerinin yerli tüccarlarla iletişim kurarken geliştirdiği bir dildir.¹¹⁴ Bugün resmi İngilizce eğitimi almamış insanlar arasında, karışık etnik kökenli kentlerde sıkça kullanılan yaygın iletişim dilidir.

¹¹⁰ Otiye Onigu, **Ethnic Pluralism and Ethnicity in Nigeria**, Shaneson, Ibadan Univerisity Press, 1999, pp. 35-36, 44-45.

¹¹¹ Terence Ranger (ed.), "The Invention of Tradition in Colonial Africa", **The Invention on Tradition**, Eric, Hobsbawm & Terence, Ranger, Cambridge: Cambridge University Pres, 1983, pp. 211-262.

¹¹² Terence, a.g.e., ss. 211-262.

¹¹³ B. Dudley, **Instability and Political Order: Politics and Crisis' in Nigeria**, Ibadan: University of Ibadan Pres, 1973, p. 032.

¹¹⁴ Fasilat Adejumobi Titilayo, "A Literary Understanding of Nigeria's Political Crisis: A Construction of ils Past and Future" **in Development Policy Management Network Bulletin**, Vol. VIII, No. 3, September 2001, pp. 37-39.

3. Bağımsızlık Sonrası Politik Yapı

3.1. Bağımsızlık ve Askeri Darbeler Dönemi

Nijeryalı insanlar arasında ulusal birlik duygusu az olduğundan, ulusal değerler de çok azdır. Oluşan her şey, devlet tarafından bir ulusal değer olarak topluma dayatıldı. Başlıca ulusal değer ülkenin bayrağıdır. Diğer ulusal sembollerden biri de ulusal marşıdır. Birlikteliği, barışı ve hoşgörüyü öne çıkarır. 1963 Kasımında Nijerya, ülkedeki dinî ve etnik farklılığın birlikte yaşamasını sağlayabilmek adına federal bir sisteme geçti. Nnamdi Azikiwe ülkenin ilk Devlet Başkanı oldu. 1965'te yapılan ulusal seçim, etnik ve dinî ayrışmayı artırdı. Bu durum ulusal birlikteliğin daha da zayıflamasına yol açtı. 15 Ocak 1966'da çoğunluğu güneydoğu Igbolulardan oluşan bir grup asker, hükümetini devirdi ve askerî bir yönetim oluşturdu. Bu dönemde kuzey ve batı bölgelerinin eyalet başkanlarına suikastlar düzenlendi. Bunun üzerine bir çok bölgede etnik isyanlar, birbiri ardına baş gösterdi ve federal güçler bu isyanları bastırmada güç kullandı. Buna rağmen isyanlar bastırılmadı. Federal sistemin ortadan kaldırılması yönündeki baskılar en sonunda çoğunluğu kuzeyli askerlerden oluşan bir grup askerin darbesiyle son buldu. Askerî darbeden sonra ise kuzeydeki binlerce Igbolulara karşı yıldırma ve sürgün politikası hayata geçirildi. Bu sürgün de ulusal birliğin zayıflamasına ve etnik bağların güçlenmesine yol açtı.

Yeni hükümet, ilk iş olarak etnik temelli yeni bir federal sistem kurdu. Etnik temelli yeni eyaletler oluşturuldu. Dört merkezi bölgeye bağlı on iki eyalet oluşturulmuştu. Fakat bu sefer de Igbolar anayasal düzene karşı çıktı ve oluşturulan doğu eyaleti, federal merkezden ayrı tam özerklik konusunda ısrar etti.¹¹⁵ 29 Mayıs 1967'de askeri komutan General Emeka Ojukwu, "Biafra Cumhuriyeti" olarak doğu bölgesinin bağımsızlığını ilân etti.¹¹⁶ Bu da üç yıl süren kanlı bir iç savaşın başlamasına yol açtı. Biafra abluka altına alındı. Açlık ve askerî çarpışmalar sırasında sayıları yaklaşık beş yüz bin ile iki milyon arasında Biafralı sivil hayatını kaybetti. İç savaş,

¹¹⁵ Daniel Bach, "Indigeneity, Ethnicity, and Federalism", in L. Diamond; A. Kirk Grene, & O. Oyediran (eds.), **Transition Without End: Nigerian Politics and Civil Society Under Babangida**, Lynne, Rienner, Boulder, 1979, pp. 335, 338.

¹¹⁶ Azikiwe Nnamdi, **Origins of the Nigerian Civil War**, Apapa: Nigerian National Press, 1969, pp. 8-9.

merkezin galibiyetiyle sonuçlandı.¹¹⁷ 1970’de bölge tekrar federal merkeze bağlandı. Biafralıların Nijerya’ya entegre olması başarılı olsa da ülkede etnik sorunlar bitmedi.¹¹⁸ Kaos içindeki ülkede 29 Haziran 1975’te General Murtala Muhammed liderliğindeki bir grup asker, kansız bir darbe ile yönetimi ele geçirdi. General Muhammed 1979’a kadar demokrasiye geçileceği beyanında bulunmuştu.¹¹⁹ Ancak bir yıl geçmeden Şubat 1976’da öldürüldü.

3.2. İkinci Cumhuriyet Dönemi

General Muhammed’in 13 Şubat 1976 tarihinde öldürülmesi üzerine yerine Olusegun Obasanjo geçti. Obasanjo, yeni bir anayasanın hazırlanması ve yönetimin sivilere devredilmesi çalışmalarını devam ettirdi. Onun döneminde kurucu bir meclis ve yeni bir anayasa oluşturuldu. 1978’de siyasal partilerin açılmasına izin verildi ve bir yıl sonra da seçimler gerçekleştirildi. Beş ulusal parti seçimlerde mücadele etti. Seçimleri Hacı Shehu Shagari kazandığında herkes Obasanjo’nun iktidarı ona devredip devretmeyeceğini beklemeye başladı.¹²⁰ Ancak Obasanjo, Nijerya tarihinde bir ilke imza atarak iktidarı barışçıl bir şekilde devretti. Shagari döneminde ülkede ekonomik gelişme sağlanırken etnik veya dinî ayrımcılık da gündeme gelmedi. Bu koşullar altında gidilen 1983 seçimlerinden çok büyük bir başarı elde eden Obasanjo oldu. Mecliste çoğunluğu elde eden Obasanjo’ya karşı bazı bölgelerde muhaliflerin başlattığı protesto eylemleri ise kısa sürede kontrol altına alınamadı. Bunu bahane eden Tümgeneral Muhammed Buhari 31 Aralık 1983’te askerî bir darbeye yönetime el koydu.¹²¹ Buhari’nin yönetimi de 27 Ağustos 1985 tarihinde yine bir başka askerî darbeye son

¹¹⁷ Nnamdi, a.g.e., ss. 8-9.

¹¹⁸ P. C. Lloyd, “The Ethnic Background to the Nigerian Civil War” in Brick S. K. Panter, (ed.), **Nigerian Politics and Military Rule: Prelude to Civil War**, London: **Institute of Commonwealth Studies**, 1979, pp. 1-13.

¹¹⁹ Samuel Decalo, **Coups and Army Rule in Africa: Motivations and Constraints**, 2d edition, New Haven, CT: Yale University Press, 1990, p. 13.

¹²⁰ William Graf, “Issues and Substance in the Prescription of Liberal Democratic Forms for Nigeria’s Third Republic”, **African Affairs** London, Vol. 88, No. 350, January, 1989, pp. 91-100; Othman Shehu, “Classes, Crises, and Coup: The Demise of Shagari’s Regime”, **African Affairs**, London, Vol. 83, No. 333, October, 1989, pp. 441-461.

¹²¹ Tavistock Devon, “Nigeria: The Army’s Role”, **Army Quarterly and Defence Journal**, United Kingdom, Vol. 115, No. 2, April, 1985, pp. 135-140.

buldu ve yerine Tümgeneral İbrahim Babangida geçti. Babangida, ilk iş olarak 1990'a kadar sivil bir yönetime iktidarı devredeceğini açıkladı.¹²²

3.3. Sivil Yönetime Geçiş Denemeleri

Tümgeneral İbrahim Babangida, kendisine yönelen siyasî baskılar ve eleştiriler karşısında iktidarı, 1990 yılına kadar sivil yönetimle devretmek için zaman kaybetmeksizin çalışmalara başladı. 1989 başlarında oluşturulan kurucu meclis yeni anayasayı tamamladı. Aynı yıl politik yasaklar kaldırıldı. 1989 Ekiminde hükümet iki partinin kurulmasına izin verdi. Ulusal Cumhuriyetçi Parti ve Sosyal Demokrat Partinin kurulmasına izin verilirken diğer partilerin açılmasına izin verilmedi. Politik partilerin, etnik veya dinî ayrışmayı körüklemesinden çekinilmekteydi. Bu iki partide de aslında hükümet tarafından kurulmuştu. 1990 yılında genç subayların başarısız bir darbe girişimi oldu. Altmış dokuz kişi hükümeti devirmek suçundan idam edildi. Aynı yıl yerel seçimler düzenlendi, seçimlere bu iki partinin dışında başka hiçbir partinin katılmasına izin verilmedi. Seçimlere katılım düşük olmasına rağmen, şiddet gösterileri de yaşanmadı. Seçimleri bir çok bölgede muhalefetteki Sosyal Demokrat Parti adayları kazandı. Bu seçimlerin ardından genel seçimlerin yapılması gündeme geldi. Sivil yönetime geçme konusundaki baskılar karşısında en sonunda Başbakan, 4 Ocak 1993'te bir Geçici Yönetim Kurulu oluşturmak zorunda kaldı. 26 Ağustos 1993'te de devlet başkanlığından çekildi ve Geçici Yönetim Kurulu başkanı ve aynı zamanda tarafsız olan Ernest Shonekan, bu göreve getirildi.¹²³ Bununla arada Milli Savunma ve Güvenlik Kurulu başkanlığına geçen İbrahim Babangida, yönetimde yine birinci derecede söz sahibiydi. 12 Haziran 1993'te gerçekleştirilen seçimleri, muhalefetteki Sosyal Demokrat Parti adayı Yorubalı iş adamı Moshood Abiola'nın kazanması üzerine Babangida on bir gün sonra seçimleri iptal etti.¹²⁴ Ancak halk bu iptal kararına karşı çıktı ve çıkan olaylarda yüzlerce insan öldürüldü. Artan şiddet olayları ve baskılar karşısında Babangida, tüm yetkilerini Geçici Yönetim Kurulu başkanı Ernest Shonekan'a devretti. Shonekan başkanlığında yeni bir seçim süreci başlatılmıştı. Ülke yeni bir seçim

¹²² Nzimiro Ikenna, "Militarisation in Nigeria: Its Economic and Social Consequences", **International Social Science Journal**, Oxford, Vol. 35 and 1, No. 95, 1983, pp. 125-39.

¹²³ "Nigerian Military Leader Ousts Interim President", **New York Times**, No. 18, 1993, p. A15.

¹²⁴ Nwokedi Emeka, "Nigeria's Democratic Transition: Explaining the Annulled 1993 Presidential Election", **The Round Table**, No. 33, 1993, pp. 191.

öncesinde farklı çatışmalara sahne oldu. Şiddetin arttığı bir dönemde hükümet, olayları kontrol altına almakta zorlandı. Bu gelişmeler üzerine 17 Kasım 1993'te de Savunma Bakanı General Sani Abacha yönetime el koydu.¹²⁵

Abacha, tüm demokratik kurumları kaldırdığı gibi seçilmiş tüm valileri de askerî komutanlarla değiştirdi. Sivil yönetimde yenilikler yapacağına dair söz vermesine rağmen 1995'e kadar demokratik seçimlerin yapılacağına dair herhangi bir geçiş süreci takvimi ilân etmeyi reddetti. Bu süreçte ABD ve diğer ülkelerin, ambargo kararında bir değişikliğe gitmemeleri ülke ekonomisini daha da kötü bir duruma soktu. Esasında Abacha darbesi ilk başlarda bir çok Nijeryalı tarafından desteklenmişti. Ancak ekonomik ve politik alandaki sorunların devam etmesi bu desteğin azalmasına yol açtı. Darbe karşıtı güçler, Ulusal Demokratik Koalisyon'u (NADECO) kurup darbeci yönetimi tanımadıklarını ilan ettiler. Amaçları, senatoyu yeniden toplamak ve yasaklanmış demokratik kurumların yeniden açılmasını sağlamaktı. 11 Haziran 1994'te Moshood Kashimawo Olawale Abiola kendisini Başbakan ilân etti.¹²⁶ Ancak, 23 Haziranda darbe yapma suçuyla tutuklandı. Tutuklamanın ardından ülke çapında gösteriler oldu. Göstericiler Abiola'nın serbest bırakılmasını ve iktidarın ona devredilmesini talep etmekteydiler. En büyük sendikal örgüt olan Nijerya İşçi Kongresi (NLC) Ağustos ayında Abiola'nın serbest bırakılması için yeni genel bir greve gideceğini açıkladı. Bunun üzerine hükümet, tüm sendika liderlerini tutukladı ve sendikaları devletin kontrolüne aldı.

Bu gelişmeler üzerine tüm ülkede hükümet karşıtı gösteriler tekrar başladı. Tüm müdahalelere rağmen olayların kontrol altına alınamaması üzerine 1 Ekim 1995'te Abacha iktidarı sivil yönetime devredeceği 3 yıllık bir geçiş takvimi ilân etti.¹²⁷ Aralık 1997'de düzenlenen seçimlere 5 parti katıldı. Ancak seçimlerin ardından Abacha gene bir çok politikacıyı darbe yapma suçlaması ile tutuklattı. 1998'de kalp krizinden ölünceye kadar Abacha iktidarı elinde tutmaya devam etti.

¹²⁵ E. Jr. Claude Welch,, "Civil-Military Agonies in Nigeria: Pains of an Unaccomplished Transition", **Armed Forces and Society**, Vol. 21, No. 4, Summer 1995, pp. 602-603; Paul, Adams, "Africa's Next Pariah?", **Africa Report**, May-June, 1995, p. 44.

¹²⁶ B. Noble Kenneth, "Nigeria's Ruler a Puzzle to His People", **New York Times**, July 7, 1993, p. A3.

¹²⁷ Adejumbi Said, "Elections in Africa: A Fading Shadow of Democracy?", **Africa Development**, Vol. 23, No. 1, Dakar (CODESRIA), 1998, pp. 41-61.

Abacha ölünce yerine General Abdulsalami Abubakar geçti. Abubakar'a bağlı olan askerî Geçici Yönetim Konseyi (PRC) Abacha rejimi sırasında darbe planları yüzünden tutuklanan tüm politikacıları serbest bıraktı. Sivil yönetime geçmek için çalışmalar başlatıldı. General Abubakar, ülkenin sivil yönetime devri için geçiş programını kabul etti. Bu geçiş programına uygun olarak seçimler yapıldı. Seçimlerden başarı ile çıkan Obasanjo, uzun bir aradan sonra ilk sivil iktidarın sahibi oldu.

3.4. Obasanjo Yönetimi

Obasanjo iktidarı iç çatışmaların yoğunlaştığı bir dönemde başlamıştı. Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin gergin olduğu ve çok bölgede de çatışmaların yaşandığı 29 Mayıs 1999'da Obasanjo yeni Devlet Başkanı olarak göreve başladı.¹²⁸ Haziran ayında da ülke etnik ve dinî şiddetin içine sürüklenmiş bir durumdaydı. Bir çok eyalette şeriata geçme yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştı ve Hıristiyan gruplar da bunu engellemek istemekteydiler. Kaduna ve diğer kuzey eyaletlerinde baş gösteren şiddet olayları, yerel yöneticilerin şeriatı ceza hukuku olarak işletmek istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Bazı Hıristiyanlar, Müslümanlara karşı bir çok şehirde şiddete karşı gösteriler düzenlediler. Şeriat tartışması ve şiddet kampanyaları birçok kuzey eyaletinde kanlı isyanların yaşanmasına yol açtı. Bir çok Müslüman Hausa yerlisi de Hıristiyanlar tarafından misilleme amacıyla Nijerya'nın güneydoğusunda öldürüldü. Böylelikle ülke kendi içerisinde dinî temelli bir bölünme süreci içerisine girmiş oldu. Ekim 2001'de dinî protestolarda meydana gelen şiddet olaylarında yüzlerce insan öldürüldü, binlercesi yerlerinden edildi. Aralık 2001'de Jos'ta din ayaklanmalarında iki binden fazla insan öldürüldü.¹²⁹ Şiddet, Taroba ve Nasarawa'ya yayıldı. Bilhassa bu bölgedeki felaket kayıtlarına göre Ekim 1998, de Jesse'de 1100 kişi, Temmuz 2000'de ise gene Jesse'de 250 kişi yaşamını yitirdi.¹³⁰ Şiddet olayları sivil yönetimin başarısını da etkilemiş ve bir çok eyalette ulusal devlete olan bağlılık zayıflamıştır. İnsanlar, din temelli bir bölünme içerisine girdi. Sivil yönetimin uzlaşma arayışları ise sürekli başarısız olmuştur. Dinsel ayrımcılık ve şiddet,

¹²⁸ Onigu, a.g.e., ss. 35-36, 44-45.

¹²⁹ Religion or Realpolitik?, "Violent Eruptions in Nigeria may have More to do with Politics than Religion", *Economist*, No. 360, October 20, 2001, p. 50.

¹³⁰ *Economist*, a.g.m, s. 50.

Nijerya'nın birleşmesini ve ulusal bir devlet olarak güçlenmesini engellemiştir. Ayrıca Obasanjo'nun kendini etnik ayrımlara karşı olan bir milliyetçi olarak tanıtmaya karşın kuzeyli Müslümanlar onun kendi insanlarını (Hıristiyanları) desteklediğine inanmaktaydılar.

4. Nijerya'daki Dinler

Nijerya'da bölgesel ve dinî farklılıkları vurgulamaya çalışan bir çok din beraber var oldu. Müslümanlık kuzeydeki eyaletlerde, Protestanlık ve yerel Hıristiyanlık Yoruba bölgesinde ve Katoliklik ise Igbo yakınlarında baskındı. 1963 nüfus sayımına göre nüfusun %47'si Müslüman, %35'i Hıristiyan ve %18'i yerli inançlara sahip olan insanlardan oluşuyordu. Bu durum, iki büyük dinin Nijerya'da ne kadar güçlü olduğunu göstermiştir. Hıristiyanlığın yayılmasında misyonerler ve onların kurduğu kiliselerin önemli bir etkisi olmuştur.¹³¹ Müslümanlık ise Nijerya'ya gelen en eski büyük dindir. Kuzey eyaletlerinde kurulan devletler, şeriatı esas almışlardı. Dolayısıyla Müslümanlığın ülkenin kuzeyinde, Hıristiyanlığın ise güneyde ve orta kısımda yayıldığı görülmektedir.

İslam dinî kuzeyde ve orta bölgede birleştirici bir güç sağladı. İslamî inançların ve uygulamaların geniş bir alanda etkili olduğu görüldü. Bu da kuzeyli Müslümanların aile hayatları, giyimleri, yemekleri, davranışları ve birini diğerine bağlayan kişisel nitelikler gibi kültürel gelenekleriyle kendilerini geniş İslam dünyasının bir parçası gibi hissetmelerini sağladı. 1978' deki anayasal bir konferansta Müslüman delegeler ayrı İslam mahkemeleri için talepte bulundular. Her ne kadar başarılı olmasalar da bu talep 1990'larda bile Müslümanların amacı olmaya devam etmiştir.¹³² Kuzeyde Müslümanlar arasında yaşayan Hıristiyanlar ise kendilerini izole edilmiş hissediyorlardı. Çünkü kiliseleri, sosyal kulüpleri ve işleri ayrı yerde olmak zorundaydı. Topluma katılmak isteyen insanların, Müslümanlık dinine geçmeleri gerekirdi. Politika ve iş alanında

¹³¹ C. U. Jude Aguwa, **Religious Dichotomy in Nigerian Politics**, Enugu: Fourth Dimension Publishing, 1993, p. 32.

¹³² Section 96, Kaduna State Sharia Penal Code, June 2002; Law to Provide for the Establishment of Sharia Courts in Kaduna State, 2 May, 2001; Federal Republic of Nigeria, The Constitution of the Federal Republic of Nigeria Promulgation Decree, Article 131 (1) (a), 1989, <http://wwics.si.edu/subsites/ccpdc/pubs/moscow/4.htm>, (25.11. 2000); Federal Republic of Nigeria, "Constitution of the Federal Republic of Nigeria" **Official Gazette**, Vol. 86, No. 27, 5 May, 1999, p. 18.

başarılı olmak isteyen insanlar, orta bölgede genellikle İslamı kabul ettiler. Bu kurala uymayan istisnalardan biri Plateau Eyaleti'dir. Bu eyalette Müslümanlar ve Hıristiyanlar sorunsuz yaşamaktadırlar.

4.1. Yerli İnanışlar

Nijerya'daki dinî bağlılığın çoğu atalarının inanış sisteminden gelmektedir. Bu inanışlar ailede ölmüşlerin ve bazı özel ilkel ruhların varlığına olan inançtır. Bu tür inanışların temel işlevi, tarımsal alanlarda ve bazı mülkiyet konularında iktidarın insanlar üzerinde doğaüstü yaptırımlar yapmasını sağlamaktır. Politik ilişkiler, ekonomik aktiviteler ya da sosyal ilişkiler yerel dinî inanışlara göre tanımlanır ve meşrulaştırılır.¹³³

Bu ilişkileri koruyan ve ifade eden teoloji, ölenlerin ruhlarının varlığını koruduğu üzerine kuruludur.¹³⁴ Ölen kişilerin ruhları, yaşayanların ahlaki davranışlarını da kontrol etmektedir. Kötü bir olay gerçekleştiğinde bunun ruhlara karşı yapılmış bir saygısızlığın cezası olduğuna inanılmaktadır. Ölen kişilerin aynı zamanda iktidarı elinde tutan kişilere yol gösterdiğine de inanılmaktadır. Yerli inanışa sahip olan kişiler, ruhların özel mekanlarının olduğuna inanmakta ve bu mekanlarda düzenli aralıklarla törenler gerçekleştirmektedirler. Böylelikle inananlar arasında sıkı bir bağlılık ilişkisi kurulmaktadır. Yerli inanışa göre yaşayan her canlı öldükten sonra ruh olarak varlığını sürdürmektedir. Her varlığın ruhu, mekana göre farklılık gösterebilir. Ya da orada yaşayan yerel gruplarla özdeşleştirilebilir. Bazı tanrılar da toplumu yönetenler ve aynı zamanda kurucular olarak da anılan kişiler tarafından yaratılmıştır. Kurucular, düzenli dualar ve ayinler karşılığında topluluklarının ruhaniler tarafından ödüllendirileceğine inanmaktaydı. Bu ödül, yerel kaynaklara daha kolay ulaşma veya sağlık sorunlarından kurtulma olabilirdi. Birlikte yaşamının erdemlerini savunan bu inanışlarda ruhlar o yerin asıl sahibi olarak tanınıyorlardı.

Bu ruhlar hem toprağın verimi hem de insanların iyiliğini sağlıyordu. Ayrıca onları her türlü kötülükten koruyordu. Din adamları, sürekli toplumu kötülüğe karşı

¹³³ D. Ohadike, and John Hunwick (ed.), "Muslim-Christian Conflict and Political Instability in Nigeria", in **Religion and National Integration in Africa: Islam, Christianity, and Politics in Sudan and Nigeria**, Evanston, Ill.: Northwestern University Pres, 1992, pp. 101-123.

¹³⁴ Ohadike, Hunwick, a.g.m., ss. 101-123.

uyarmakta, ancak aynı zamanda eğer toplum içerisinde bir kişi dahi ahlakî değerlere aykırı bir şey yapmışsa o topluluğun hastalık, kıtlık, yangın veya buna benzer bir felakete cezalandırılacağına inanılmaktaydı.¹³⁵ Toplumda şifa dağıtan kişilerin doğa üstü güçlerle bir ilişki içerisinde olduğuna inanılmaktaydı. Günlük hayatta karşılaşılan şanssızlıklardan hastalığa, politik rekabetten evliliğe kadar tüm alanlarda dinî inanışlar referans noktası olarak alınmaktaydı. Bu inanışlar, gelenekleri ve ahlakî değerleri daha güçlü kılıyordu.

Afrika'daki yerel inanışların sürdürülmesini sağlamak adına bazı gizli topluluklar kurulmuştu. Bu gizli topluluklar, ahlaki düzeni korumak amaçlı ruhanî güçlerin yaptıklarını denetlediklerini öne sürmekteydiler.¹³⁶ 1980'lerde Igbo toprakları ve çevreleri ahlakî düzeni sağlamak amacıyla kurulan bu gizli topluluklar tarafından yönetildi. 1990'larda bu tür örgütlere üye olmak o kadar kolay değildi. Üye seçiminde oldukça seçkin bir anlayışa sahiptiler. Bu dönemde büyücülüğe ve sihirlere olan inanış devam ediyordu.

Yerli inanışlar, bölgedeki dinler arasında kendisine bazı özel alanlar yaratmıştı. Örneğin Müslüman veya Hıristiyan liderler bazen atalarının ruhlarına saygı çerçevesinde bazı etkinliklere katılırlardı. Ancak son yıllarda özellikle gençler arasında Müslümanlığa ve Hıristiyanlığa doğru bir kayış yaşanmaktadır. Bununla birlikte yerli inanışların bu dinlerde de kendisine yer bulması bazı sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle özellikle Müslüman din alimlerinin eleştirileri de gündeme gelmektedir. Genel eğilim yerel dinleri terk ederek tek tanrılı dinlere doğru geçiş olsa da, bazı durumlarda, yaşlı kişiler kalımsal inanışları terketmekten dolayı zihinsel ve fiziksel ızdırap çekmekte ve yeni inanışları benimsememektedir. Nijerya'daki yerel dinler, birden fazla tanrı olduğuna inanmaktadır.

4.2. Hıristiyanlık

Nijerya'da Hıristiyanlık ülkenin güney bölgelerinde yayılmıştır. Misyonerler ve bazı kiliseler birlikte çalışarak kuzeyde de Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışsa da bunda

¹³⁵ Ibrahim Gambari and John O. Hunwick, a.g.e., ss. 85-99.

¹³⁶ Razaq O. Kilani, "Issues and Trends on Religious Tolerance in Nigeria: The Contemporary Scene", in **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 16, No. 2, 1992, pp. 273-278.

pek başarılı olamamışlardır.¹³⁷ Nijerya’da Yoruba bölgesinde geleneksel olarak Protestan Kilisesi, Igbo bölgesinde ise Katolik Kilisesi etkin olmuştur. Bu iki mezhebin yanı sıra diğer Hıristiyan kiliseleri de bölgede kendilerine bir yer bulmuşlardır. İngiliz işgâli döneminde Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı görülmektedir. Küçük misyoner hareketlerinin de genel olarak 1920’lerde faaliyet yürütmesine izin verilmeye başlanmıştı. Her mezhep kendisine bağlı okul ve sağlık hizmetlerini sağlayarak bölgede yayılmıştı. Bu süreçte yerli halkın dine bağlanması ile birlikte eğitim ve dinî çalışmaları bu insanlar yürütmeye başlamıştı. Bu durum kısa bir süre sonra bazı kiliselerin ana kiliselerden ayrılmasına yol açmıştı. Yerli Hıristiyanların, eski gelenek ve göreneklerini bu dinde yaşatmaya çalışmalarından temel tartışma çıkmıştı.¹³⁸ Yerli semboller, geleneksel sembollerle birleştirilip Afrikalılaştırılan kiliseler oluştu. Bu kopmalardan biri Aladura hareketidir ve bu Yorubalılar ile diğer Müslüman olmayan bölgelerde hızlıca yayılmıştır.

Nijerya’nın 15. yüzyılın başında Portekizlilerle birlikte Hıristiyanlıkla tanışmasına karşın bir çok misyoner 19. yüzyılda İngiltere’nin bölgede etkin güç olmaya başlaması ile gelmiştir. Portekizli misyonerler Benin ve Warri’de Hıristiyanlığın yayılmasına yardımcı olmuşlardır. I. Dünya Savaşı sonrası Amerikan kiliselerinin de bölgede aktif bir çalışma yürüttükleri görülmektedir. Aynı dönemde bir çok kilise de İngiliz himayesi altında bölgeyi Hıristiyanlaştırmaya çalışmıştır. Bu kiliseler sömürge sonrası döneme kadar bölgedeki faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bağımsızlık sonrası dönemde ise bu faaliyetlerde nispi bir azalma olduğu görülmektedir.

Afrika kiliselerinin Avrupa’daki merkezlerden ayrılması özellikle, 19. yüzyılın sonlarında Yoruba bölgesinde başladı. Geleneksel Afrika müzikleri ve dansları kilise törenlerinde sergilenmeye başlandı. Bir çok geleneği sürdürmek için İncil’den referanslar verildi. Örneğin, çok eşliliğin Hıristiyanlığa uygun olduğu, İncil’den seçilen metinlerle desteklenmişti. Dinî ayinler bağımsızlıkla beraber eski katılığını yitirdi ve Afrikalı papazlar dinî özgürlükleri savundular. Bu dönemde Afrika kültürünün ve inanışlarınının Hıristiyanlıkta kendisine yer edindiğini de belirtmek gerekir. Günümüzde

¹³⁷ Nereus I. Nwosu, “Religion and the Crisis of National Unity in Nigeria”, **African Study Monographs**, Vol. 17, No. 3, 1996, pp. 141-152.

¹³⁸ Ohadike, Hunwick, a.g.e., ss. 101-123.

Afrika Hıristiyanlığı yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı Batılı Kiliselerden ayrılmaktadır.¹³⁹ Nijerya'daki Kaduna eyaleti iki din arasındaki doğal sınırı oluşturmaktadır. Kaduna'nın kuzeyi Müslüman ve güneyi de ağırlıklı olarak Hıristiyandır.¹⁴⁰ Bu nedenle dinî çatışmalar genellikle Kaduna eyaletinde şiddetli olarak yaşanmaktadır.

4.3. İslam

Kuzey Nijerya'ya 11. yüzyılda Müslüman tüccarlar tarafından getirilen İslam dinî batı Afrika'daki en yaygın dindir.¹⁴¹ Dönemin büyük Müslüman alimlerinin bölgedeki faaliyetleri ile İslam dinî Nijerya topraklarında hızlı bir şekilde yayıldı. Özellikle Fulanilerin Müslümanlığı seçmesi bu dinin bölgede yayılmasında aktif bir rol oynadı. 19'yyda Fulanilerin yeni bir İslam devrimi yapmak adına açtıkları cihat İslam'ın sınırlarının Nupe'ye ve Nijer ırmağının karşısındaki kuzey Yoruba bölgesine kadar yayılmasına yol açtı.¹⁴² Bu dönemde kurulan İslam devletleri, Hıristiyan misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerini yasaklama yoluna gitmişlerdi. Ancak bununla birlikte Yoruba bölgesinde iki dinin de kendisine taraftar bulduğu görülmektedir.

Nijerya toplumunda Müslümanlığın yerini anlamak için İslam'ın bazı özelliklerini anlamak gerekir. Bunlardan en önemlisi İslam'ın bir yaşam tarzı olarak günlük hayattaki kişi davranışlarını belirleme gücüdür. Diğer de İslam'ın diğer bir deyişle Müslümanlığın Hıristiyanlıktan farklı olarak günlük hayatın her alanında uygulanan bazı kurallar ve kısıtlamalar içermesidir. Örneğin, günün beş vakti namaz kılınması gibi. İslam dini aynı zamanda aile hukukunda toplumsal düzenin bir çok alanında uygulanması gereken bazı kurallar içermektedir. Zekat vermek, hacca gitmek veya miras dağıtımında erkek ve kadın paylarının farklı olması, yalan veya hırsızlık yapanlara farklı ceza türlerinin uygulanmasında İslam dini belli kurallar koymuştur. Bu yüzden ilk yayılma dönemlerinden günümüze kadar geçen sürede İslam, Nijerya'da sürekli bir şekilde günlük hayatının bir çok alanını kapsamıştır. Halk toplantıları

¹³⁹ Gambari, and Hunwik, a.g.e., pp. 85-99.

¹⁴⁰ Sanneh O., Lamin, "The Domestication of Islam and Christianity in African Societies: A Methodological Exploration", *Journal of Religion in Africa*, Vol. 11, No. 1, 1990, pp. 1-12.

¹⁴¹ Nwosu, a.g.m., ss. 141-152.

¹⁴² J. D., Peel, "Religious Encounter and the Making of the Yoruba", Indianapolis in: Indiana University Pres, <http://www.encyclopedia.com/doc/1E1-Yoruba.html>, (Africa; 03.02.2003).

günümüzde olduğu gibi Müslüman dualarıyla başlayıp biterdi. Herkes en az bir kaç Arapça dua etmesini ve uyulması gereken İslam'ın beş şartını bilirdi. Din âlimlerinin yardımıyla yerel liderler tarafından verilen İslamî hükümler, şeriatın temel prensiplerinin bilinmesini ve bölgede yayılmasını sağlamıştır. Nijerya'da Sünnî mezhebi daha yaygındır.¹⁴³ Sünnî İslam anlayışı, Afrika'nın bir çok bölgesinde baskın olan mezheptir. Nijerya'da yaygın olan diğer bir inanç kolu ise Şii İslam'dır.¹⁴⁴

Her yerleşim yerinde toplu dua edilebilmesi ve birlik beraberliği güçlendirmek için cami olarak bilinen bir dinî mekân vardır. Daha büyük yerleşim yerlerinde ise özellikle cuma günleri camiler tümüyle dolmaktadır. Mâli birikimle birlikte, en az bir kez olmak üzere hacca gidilir. Bu durum, İslam toplumu arasındaki işbirliğinin güçlenmesinde ve İslam kurallarının yayılmasında önemli rol oynadı. Çünkü, Mekke'ye giden Nijeryalı Müslümanlar, ülkelerine dinî açıdan daha bilgili ve inanmış halde döner ve böylece Müslümanlığın bölgede yaygınlaştırılmasında gönüllü bir misyon yüklenmiş olurlardı. Ayrıca Mekke'ye ulaşmak ve Hac görevini yerine getirmek için Afrika'dan yürüyerek yıllarını harcamalarına sebep olan eski gelenek, İslam'a olan bağlılığın bir göstergesidir.

Nijerya'da İslam dini iyi organize edilmemişti. Geleneksel yönetici grubun aristokratik doğasını yansıtacak şekilde dini konularda hüküm veren aileler vardı. Bu aileler, Nijerya'daki dinî kuralların uygulanmasında geçmişte olduğu gibi günümüzde de etkin konumdadırlar. Yurt içinde ve yurt dışında teoloji ve hukuk bilimi eğitime gönderilen ailenin erkek çocukları, döndüklerinde camilerde ve adliyelerde ana görevlerde yer alırlardı. Bu çocukların ataları ise yıllarca emirlerin din ve hukuk konularında danışmanları olup soylu diye adlandırılanlardı.

İslam dini Nijerya'da hem birleştirici hem de ayrıştırıcı bir rol oynamıştır. Kuzeyde ve orta bölgede yayıldığı yerlerde birleştirici bir güç oldu. İslamî inanışlar ve uygulamalar kuzeyli Müslümanların kendilerini aile hayatı, giyim, yemek, davranışlar, birini diğerine bağlayan kişisel nitelikler gibi kültürel geleneklerin ve geniş İslam

¹⁴³ Lissi Rasmussen, "Christian-Muslim Relations in Africa", British Academic Press, 1992, pp. xii, 132; Bethany Mason, "A Comparison of Sunni and Shiite Muslims" http://www.religionfacts.com/islam/comparison_charts/islamic_sects.htm, (08.03.2006).

¹⁴⁴ Razaq O. Kilani, "Islam and Intra-Muslim Rivalry in Portharcourt", **Journal of Muslim Affairs**, Vol. 21, 2001, pp. 347-361.

dünyasının bir parçası gibi hissetmelerini sağladı. 1978’de anayasal bir konferansta farklı bölgelerden gelen Müslüman delegelerin, hep birlikte ayrı bir dinî mahkemenin kurulmasını savunmaları ise dikkat çekiciydi.¹⁴⁵ Farklı etnik gruplardan olmalarına karşın İslam’ı esas alan mahkemelerin kurulmasını birlikte desteklemişlerdi. Bu durum aynı eyaletteki Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında ise ayrıştırıcı bir rol oynamıştır. Kuzeydeki siyasal ve toplumsal yapılarda Müslümanların etkisi vardır. Hıristiyanların bu kurumlarda yer almaları ise oldukça güçtür. Aynı zamanda kiliseleri, sosyal kulüpleri ve işyerleri de Müslüman bölgelerinin dışında ayrı yerde olmak zorundadır. Toplumla kaynaşmak, başarılı, mutlu bir hayat için insanların, Müslümanlık dinine geçmeleri gerekirdi. Politika ve iş alanında başarılı olmak isteyenlerin genellikle orta bölgede İslam’ı kabul ettiği görülmektedir.

Bununla birlikte Nijerya’daki Müslüman toplumu, kendi içerisinde bölünmeler de yaşamaktadır. Özellikle 1990’larda Sufi Kardeşler Hareketi gibi bazı tarikatların, kendi adayları ile siyasal sisteme katıldıkları görülmüştür. İslamî bir yaşam biçimi için yoğun bir faaliyet yürütmüş olan Öğrenci Müslüman Grubu üyeleri, bu mücadelelerinde bazen dinî ve yerel liderlerle sorunlar yaşamışlardır. Ayrıca 1970’lerin sonunda ortaya çıkan dinî tarikatlar arasındaki bir rekabet, Nijerya’daki İslam’da ayrışmayı kanlı bir hale getirmiştir.¹⁴⁶ Aslen Kamerunlu olan ve kendisini peygamber olarak ilân eden Muhammet Marwa Maitatsine taraftarları ile diğer Müslüman gruplar arasındaki çatışmalarda binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Muhammet Marwa Maitatsine, 1980 yılında eski İslam şehirlerinden olan Kano’yu ele geçirdiği sırada düzenlenen bir askerî operasyonda dört binden fazla taraftarıyla ölü olarak ele geçirilmiştir. Ölümünün ardından taraftarları onun adından hareketle Maitatsine Tarikatı’nı kurmuşlardır.¹⁴⁷ Bu tür farklı tarikatlar arasındaki çatışmalar, Nijerya’da hâlen sürmektedir.

¹⁴⁵ Abdulmalik Bappa Mahmud, “Land in Accordance with Islamic Law and Decree”, in **The Land Use Act; Report of a National Workshop**, 1982, pp. 23-24.

¹⁴⁶ Muhib O. Opeloye, “Religious Factor in Nigerian Politics: Implications for Christian-Muslim Relations in Nigeria”, **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, Vol. 10, No. 2, 1989, pp. 351-360.

¹⁴⁷ Niels Kastfelt, “Rumours of Maitatsine: A Note on Political Culture in Northern Nigeria”, **African Affairs**, Vol. 88, No. 350, January, 1989, pp. 83-90.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNÎ ÇATIŞMALARIN POLİTİK İSTİKRARSIZLIKTAKİ ETKİSİNİN KADUNA EYALETİ ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

Nijerya’da yaşanan yerel çatışmaların kısa sürede genişlemesinde din önemli bir rol oynamaktadır. Nijeryalı grupların hemen hemen tümü bu rolün ne kadar büyük ve etkili olduğunun farkındadır. Bu bölümde Nijerya’nın eski şehirlerinden olan ve Kaduna Hükümeti diye adlandırılan federe bölgede yaşanan çatışmalarda dinin oynadığı rol incelenmektedir. Bu bölümde genel olarak ifade edecek olursak din, gerçekten Kaduna bölgesinde yaşanan çatışmalarda rol oynamakta mıdır? Hangi koşullar Kaduna Hükümetindeki dinî çatışmaların büyümesini tetikledi ve din çatışmalarının Kaduna’nın politik ve toplumsal yapısı üzerinde bıraktığı etkiler nelerdir?

1. Kaduna’nın Sosyo-Politik Yapısı

Kaduna, kuzey Nijerya’daki en büyük eyaletlerden biridir ve bazı kesimlerce sembolik olarak kuzeyin başkenti olarak görülmektedir. Kuzey Nijerya’nın çoğunluğu Müslüman olmasına rağmen Kaduna’da azımsanamayacak miktarda bir Hıristiyan nüfus yaşamaktadır.¹⁴⁸ Hıristiyanlar kendi aralarında yaklaşık otuz değişik kiliseye bölünmüş durumdadırlar. Bu bölgede yaşayanların çoğu ülkenin güneyine göç etmişlerdir. Bunlar ayrıca Kaduna’nın güneyindeki azınlık kabileler olarak da bilinmektedirler. Resmî olmayan bazı rakamlara göre Kaduna’nın nüfusunun yarısına yakını Hıristiyanlar oluşturur. Kaduna’nın kuzey kısmının yarısından fazlasını oluşturdukları ileri sürülen Müslümanlar, bölgenin eski sakinlerinden olan Hausa ve Fulanilerdir.

Kaduna, diğer kuzey hükümetlerinden farklıdır. Kaduna’nın nüfusu oldukça karışıktır ve eyalette bir çok etnik ve dinî grup bulunmaktadır. Başkenti, kuzeydeki en gelişmiş şehirlerden biri olmasının etkisiyle çok farklı gruplara ev sahipliği yapmaktadır. Kaduna eyaletinin diğer önemli bir yanı da sömürge dönemi izlerinin henüz tamamen ortadan kalkmış olmamasıdır. Oysa Kano, Zaria ve Katsina gibi

¹⁴⁸ Toyin Falola, **The History of Nigeria, Westport**, Greenwood Publishing Group, 1989, pp. xviii, 269.

kuzeydeki bir çok şehir sömürge dönemi öncesi emirliklerin merkeziydi.¹⁴⁹ İngiltere'nin bölgeyi denetim altına almasıyla birlikte hem şehirlerdeki nüfus yapısı değişmeye başlamış hem de ticaret yolları üzerinde yeni şehirler kurulmuştu. Yeni şehirlerin nüfusu 25 bin ile 100 bin arasında değişmekteydi. Bu artış bölgede artan ticarete bağlı olmuştu. Sonradan kurulmuş şehirlerden farklı olarak Kaduna'nın merkez bölgeleri ise doğrudan sömürge hükümetlerinin idaresi altına girmişti. Sömürge öncesi küçük bir şehir olan Kaduna, İngiltere'nin kuzey Nijerya Protektoryasının başkenti olmuştu.¹⁵⁰ Sömürgeci yöneticiler, ticaret merkezleri arasında oto yol ve tren yolları inşa ederek bölgeyi genişletmeye ve yeni güzergahlar oluşturmaya başladılar. Bu sayede bölgede ana pazarlar gelişti.

Kaduna ile ilgili bir tarihsel araştırma, bölgede sömürge zamanından beri etnik gerilimin olduğunu göstermektedir. 1942'de Zangon Katafin bölgesinde yerel otoritelerin ayrımcılık ve baskı yaptıklarını öne süren Kaje etnik grubunun protestoları yaşanmıştı. 1946-1966 arasında Güney Zaria eyaletinde yaşanan protestolarda bir çok kişi hayatını kaybetmişti. Protestolar, yönetimi elinde tutan Fulanilerin baskıcı ve ayrımcı davranışlarından kaynaklanmıştı. Kataflar başta olmak üzere diğer etnik gruplar ayrıca emirlik sisteminin geleceği üzerinde de söz sahibi olmak istemekteydiler.¹⁵¹ 1970'lerde, Kaduna Eyaleti, yerel halk ile yönetim arasında yaşanan şiddet eylemlerine sahne oldu.¹⁵² Ünlü Nijeryalı yazar Rotimi Suberu'ya göre gerginliğe yol açan nedenlerin başında yönetimin güney Kaduna'ya karşı ayrımcı ve otoriter bir politika ile yaklaşması gelmektedir.¹⁵³ 1980'lerde Kaduna'da etnik gerginlikler ve çatışmaların yanı sıra dinsel çatışmalar da yaşanmaya başlandı. Şiddet olayları 1980'de Kasuwar Magani'de, 1984'te Zangon Mataf'ta, 1987'de ve 1992'de Zangon Mataf'ta yaşandı. Çatışmaların ortaya çıkmasında ve genişlemesinde Kaduna eyaletinin bir çok farklı etnik ve dinî gruptan oluşmasının önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.

¹⁴⁹ Falola, a.g.e., ss. xviii, 269.

¹⁵⁰ Falola, a.g.e., ss. xviii, 269.

¹⁵¹ Suberu, a.g.e., ss. xxvi, 247.

¹⁵² H. Abdu and L. Umar, "Hope Betrayed: A Report on Impunity and State-Sponsored Violence in Nigeria", **World Organisation Against Torture**, OMCT Publications, 2002, p. 86.

¹⁵³ Suberu, a.g.e., ss. xxvi, 247.

2. Kaduna Eyaletindeki Çatışmalarda Rol Oynayan Unsurların Analizi

2.1. Etnik-Toplumsal Çatışmalar

Etnik çatışma üzerine yapılan çalışmalarda, çatışmanın ortadan kaldırılmasında ve toplumsal şiddet olaylarının azalmasında etnik gruplar arasında işbirliğinin rolü üzerinde durulmaktadır. Fearon ve Laitin, etnik gruplar arasında işbirliğinin sürmesinde çatışmadan sakınma yönündeki kişisel beklentilerin önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.¹⁵⁴ Olası çatışmanın hem toplumsal hem de doğrudan birey üzerinde fiziksel sonuçları, grupların çatışmadan sakınmasında belirleyici olmaktadır. Varshney ise etnik gruplar arasındaki ilişki türlerini kendi içinde farklı gruplara ayırmaktadır. Örneğin iş alanlarında veya işçi sendikalarında etniklerarası işbirliğinin yapılabildiği görülmektedir. Günlük ilişkilerde de etniklerarası birliktelik görülebilir.¹⁵⁵ Sosyal veya ticarî alanlarda etniklerarası gelişen işbirliği süreçleri burada barışın gelişmesinde ve gerilimlerin büyümeden bastırılmasında günlük sıradan görüşmelerle kurulan işbirliğinden daha güçlü bir etkiye sahiptir.¹⁵⁶

Kaduna ile ilgili olarak bu yaklaşımların test edilebilmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmasına karşın Kaduna'daki Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında her türlü işbirliğinin olduğunu gösteren deliller mevcuttur. Kuzeydeki diğer şehirler ile karşılaştırıldığında, Kaduna, etnik gruplarla ilgili olarak kendine özgü bir duruma sahipmiş gibi görünüyor. “Kaduna eyaleti, bazı etnik grupların bazı bölgelerde diğer gruplara baskın gelse de diğer kuzey eyaletlerinden farklıdır; farklı etnik gruplar yıllarca özellikle de Kaduna kasabasında yan yana yaşamışlardır”.

Kaduna'nın bu özelliği özellikle sömürge sonrası dönemde çok fazla göç almasına yol açmıştır. Kaduna, 1976'da federal sisteme geçildikten sonra yerli nüfus kadar göçmen aldı. Sokoto ve Kano gibi kuzeydeki eski şehirlerde çok fazla yerli topluluklar olmasına karşın dışarıdan aldığı göçler sayesinde hızlı bir şehirleşme süreci içerisine girdi. Yerli nüfus ile göçmenlerin ilk teması bu şehirlerde başlamıştı. Kuzey ve

¹⁵⁴ James D. Fearon and David Laitin, “Explaining Interethnic Cooperation”, **American Political Science Review**, Vol. 90, No. 4, 1992, pp. 715-735.

¹⁵⁵ Ashutosh Varshney, **Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Moslems in India**, Yale University Press, 2002, pp. 3-18, 55-86, 113-167, 219-278, 281-300.

¹⁵⁶ Varshney, a.g.e., ss. 3-18, 55-86, 113-167, 219-278, 281-300.

orta eyaletlerdeki birçok yerli grubun kurak ve yağışsız mevsimlerde iş bulmak için şehre gelmeleri ile topluluklararası diyalog gelişti. Kaduna, iç göçler ve dış göçlerin etkisiyle bölgenin en önemli şehri haline gelmişti. Yıllar sonra büyük göçler, sonradan yerleşenler ve asıl küçük yerli halk arasında kültürel ayrımların azalmasına yol açtı. Aynı zamanda bu iki topluluk arasında evlilikler de yaşanmıştı. Bu evlilikler, topluluklar arasında etnik ve dinî bağların ötesinde yeni bir işbirliğinin gelişmesine yol açmıştı.¹⁵⁷

Bu demografik gelişmeler 1976'dan beri Kaduna'da ciddi bir etnik veya dinî krizin yaşanmamasını kısmen de olsa açıklamaktadır. Ancak, 2000'li yıllarda binlerce ölüme yol açan isyanların perde arkasını şekillendiren etkenleri açıklamada ise yetersiz kalmaktadır. Etnikler arasında bağların varlığı kültürel şiddeti ve çok fazla ölümü engelleyebilmiş olsa da diğer etkenlerin Kaduna'nın etnik ve dinî duygularını 1990'ların sonlarına doğru ateşlemekte daha etkili rol aldığı barizdir. Bu faktörlerden en çok söz edileni ise şeriat mahkemelerinde alınan kararlar ile İslamî hukuk sisteminin yorumlanması sırasında alınan kararlar olmuştur. Nijeryada şeriatla ilgili tartışmalar daha önce de yapılmıştır. David Laitin'e göre şeriatla ilgili olarak 1978-1979'larda yapılan yasal düzenlemeler her zaman ihtilafli bir konu olmuştur. 1978'de de ihtilafli bir konu olmasına rağmen şeriat tartışması etnik çatışmaların yaşanmasına yol açmamıştı. Oysa 1990'ların sonunda yaşanan şeriat tartışması Kaduna'nın etnik ve dinî geçmişini yeniden şekillendirecek ölçektir. Bu noktada 1978'deki şeriat tartışması ile 1990'larda yeniden başlayan şeriat tartışması arasındaki fark önem kazanmaktadır. 1978 tarihinde şeriat ile ilgili yapılan tartışmalarda toplu şiddet olaylarının yaşanmamasının nedenlerini ortaya koymakta yarar var.

2.2. 1978 Şeriat Tartışması

“Şeriat Tartışması ve Nijerya'da İkinci Cumhuriyetin Kökenleri” adlı çalışmasında David Laitin, 1978'lerdeki şeriat çelişkisinin toplumlararası gerginliğin yaşanmasında önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Laitin *“Bu konu hiçbir partinin uzlaşmadığı sembolik haçlı seferleriyle ilişkilendirilen tüm bileşenlere sahiptir. Esneklik için hiç bir açık kapı bırakmayan dinî politikalar, politik sistemi*

¹⁵⁷ Abdu and Umar, a.g.e., s. 86.

sallandırabilir” ifadesini kullanmıştı.¹⁵⁸ Laitin, şeriat konusundaki ihtilafın aynı zamanda Nijerya’nın güney ile kuzey eyaletleri arasındaki gerilimin daha da artmasına yol açtığını ileri sürmektedir. Bu iki bölgede oluşan önyargılar sosyal, ekonomik ve politik tartışmaları etkisi altına almıştır. Önyargıların oluşmasında son dönemde eyalet meclisinde yaşanan din tartışmalarının etkisi vardır. Örneğin, Hıristiyan yazar Rav Wambudan, mecliste yapılan tartışmaları dinî fanatiklerin cihat girişimi olarak yorumlamaktadır. Rev. Wambudan gibi çok iyi tanınan Müslüman yazar I. A. B. Balgun ise şeriatı savunmaktadır.¹⁵⁹ Balgun *“Hıristiyanlık, geçmişteki ve şimdiki yasayı oluşturanlar hakkındaki düşüncelerimizi inançlarımızı ve mantığımızı etkiler. Herhangi bir Müslümanın şeriat yasaları tarafından yönetilmediği sürece hiçbir dinî özgürlüğe olması gerektiği gibi asla sahip olamayacağını”* ileri sürmektedir.¹⁶⁰ Bu iki görüş, ülkedeki Hıristiyanların ve Müslümanların birbirine yakınlaşmasından ziyade ne kadar uzaklaştığını göstermektedir. Laitin de bu iki grup arasındaki ihtilafın kanlı bir iç savaşa yol açacak düzeyde olduğunu ileri sürmektedir.

Diğer yandan Laitin, 1970’lerde Federal Meclis çatısı altında yaşanan etnik ve dinî gerginliğin bölgesel bir çatışmaya varmadan yatıştırılmasında dönemin politikacılarının ve Meclis üyelerinin başarılı olduğunu altını çizmektedir. Gerçekten, çatışmanın engellenmesinde rol oynayan parlamenterlerin ve Meclis’te temsil edilen siyasî partilerin tutum ve davranışlarının incelenmesi önem kazanmaktadır. Laitin bu süreçte Kwara ve Batı eyaletlerinden seçilen parlamenterlerin ve özellikle de Yorubaların ılımlı ve uzlaşmacı rollerinin çatışmayı engellediğini öne sürmektedir. Birçok Yoruba Meclis üyesi, Hausa-Fulani (Müslüman) parlamenterlerin şeriat taleplerine karşı çıkmasına rağmen bu konuda doğrudan Federal şeriat yasasına (F.S.C.A) karşı olan diğer Hıristiyan üyelerle bir işbirliğine girmediler.¹⁶¹ Yorubalı parlamenterler, hem Hıristiyanların hem de Müslümanların inançlarını yaşamada uzlaş ve tolerans ilkelerinin önemini sürekli vurgulamışlardır. Böylelikle her iki gruba da yakın durmuş oldular. 1978 Anayasa tartışmaları bu uzlaşmacı rolü oynamaya devam ettiklerini göstermektedir.

¹⁵⁸ Fearon, Laitin, a.g.m., ss. 715-735.

¹⁵⁹ Fearon, Laitin, a.g.m., ss. 715-735.

¹⁶⁰ Fearon, Laitin, a.g.m., s. 413.

¹⁶¹ Fearon, Laitin, a.g.m., s. 420.

Laitin'in de belirttiği gibi, Yorubalıların uzlaşmacı rolüne ek olarak iki unsur daha çatışmanın engellenmesinde etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, Meclis'te çoğunluğu tek başına elde edemeyen partilerin, hükümet kurmak için diğer partilerle işbirliği yapma isteğidir. İktidara gelme amacıyla olan partiler, zorunlu olarak diğer partilerle bir uzlaşmaya gittiler ve bu süreçte kendi pozisyonlarından ödün verdiler. Diğer bir deyişle politik kontrolü ele geçirmek için koalisyona yönelen partiler, politikalarını yumuşatmak zorunda kalmışlardır. İkinci unsur ise Yüksek Askerî Konseyin (SMC) Hıristiyan ve Müslüman üyelerin şeriat tartışmalarında sergiledikleri uzlaştırıcı pozisyonlardır. Yüce Askerî Divan üyeleri şeriat tartışmalarında gerginlikleri yatıştırıcı bir politika izlemişlerdi. Her iki tarafa da gerektiğinde baskı uygulamış ve sorunların meclis çatısı altında çözülmesine yardımcı olmuşlardır. Dolayısıyla 1978'de şeriat tartışması Yorubalıların ve askerlerin izlediği politikalar sonucu çözülmüştü. Ancak, bunun tam bir çözüm olmadığı, 1990'ların sonunda tekrar ortaya çıkan ve toplumsal bir şiddet dalgasının yaşanmasına yol açan olayların arkasından anlaşılmıştı. Bu bağlamda 1990'ların sonunda başlayan ve kısa sürede yüzbinlerce insanın hayatına mâl olan din savaşlarına yol açan gelişmeler üzerinde durmakta yarar vardır.

2.3. Federalizm ve Kaduna'daki Şeriat Tartışması

1978 ile 1999 arası dönemde Nijerya'daki federal sistemde ciddi değişiklikler olmuştur.¹⁶² 1976'da Nijerya'da 16 eyalet vardı. 1991'de eyalet sayısı 30'a 1996'da da bu sayı 36'ya çıktı. Eyalet sayısının artması bir yandan federal meclisteki oy dengesini bozmuş, diğer yandan da birçok eyalette farklı hukuk sistemlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹⁶³ Nitekim, Nijerya'daki şeriat tartışmasının genişlemesinde eyalet sayısının artması önemli bir rol oynamıştı. Bu artışa bir de eyaletlerin özerkliğe varan hukuksal yetkileri eklendiğinde, 1999'daki şeriat tartışmasının neden 1978'den farklı bir hâl aldığını açıklamak daha kolaylaşacaktır.¹⁶⁴ Eyalet sayısının artması ile birlikte Federal Meclisin yetkisi kısıtlanmış ve birçok yetki Federal Meclisten eyalet meclislerine

¹⁶² Emmy Godwin Irobi, "Federal Republic of Nigeria", **Report of the Constitution Conference Containing the Resolution and Recommendations**, Vol. 2, Abuja National Assembly Press, 1995, p. 7.

¹⁶³ Osaghae Eghosa, "Ethnic Minorities and Federalism in Nigeria", **African Affairs**, Vol. 90, 1991, pp. 237-258; Waldmeir, M. Holman, "A Powerful Spirit: A Unity", **The Financial Times**, London, 18 July, 1994, p. 1.

¹⁶⁴ Suberu, a.g.e., s. 133.

aktarılmıştır.¹⁶⁵ Dolayısıyla Federal Meclis çatısı altında daha önce gündeme gelen ve gerginliğe yol açan dinle ilgili yasal düzenlemelerde bulunma yetkisi de eyalet meclislerine aktarıldığından, sorunlar eyalet düzeyinde ortaya çıkmıştır. Rotimi Suberu gibi Nijeryalı yazarlara göre Nijerya'nın çoğulcu yapısını göz önünde bulunduran Federal yapılar, dinî kutuplaşmanın yaratacağı hasarın önüne geçmek için din ile politika arasında bir ayırım yapmışlardı. Şeriat yasalarının statüsü üzerindeki tartışmalara rağmen dinin, hiçbir zaman Nijerya'nın federal niteliklerini oluşturan bir unsur olarak kabul edilmediği belirtilmektedir.¹⁶⁶ Suberu, aynı zamanda dönemin Nijeryalı politik liderlerinin bilinçli bir şekilde dinî çoğulculuğu vurguladıklarına dikkat çekmektedir.

Eyaletlerin idari yapısı, bölgeselciliğin ve iller arasındaki koalisyonun düşüş göstermesine yol açtı. Yönetici sınıflar, etki ve güçlerini arttırabilmek için farklı politikalara yöneldiler. "Nijerya'daki Dinî Politikalar" adlı çalışmasında Jibrin İbrahim, şu yorumu yapmıştır: "*1978 şeriat tartışmalarından beri Kuzey oligarşisi yeni bir tekli koalisyon kurmak için dini kullanmaya başlamıştır. Politik amaçlarına ulaşmak için dini birleştirici bir unsur olarak kullanma gittikçe artmaktadır*".¹⁶⁷ Bir çok gelişme de İbrahim'in sözlerini kanıtlar niteliktedir. Örneğin 1980'lerin ortasında Kuzeyin birlikteliğini savunan Justice Mamman Nasir, Justice Bashir Sambo ve Abubakar Aliyu gibi kuzeyli aydınlar, Gamjı Anıt Kulübü kurma çalışmalarına katıldılar.¹⁶⁸ Bu kulüp Gamjı isminden sonra Kırmızı Kanal Ağacı ismini aldı. Kırmızı Kanal Ağacı kuzeydeki en büyük ağaç olup birlik ve beraberliği sembolize eder. Nitekim Kulüp kurulduktan sonra kuzeyin bir aile olarak birlikteliği fikrini savundu ve dinî dayanışmanın temellerini savunun örgütlere destek verdi. Çoğunluğu Hıristiyan olan ve eyaletlerin gelişmesi sırasında önemli rollere sahip olan küçük etnik gruplara karşı, Gamjı Anıt Kulübü dinî kimlik altında yeni bir eyalet koalisyonunun geliştirilmesi politikasını destekledi. Dinle harmanlanmış bu politikaların arkasındaki temel amaç ise Kuzeyin birlikteliğini sağlamaktı.

¹⁶⁵ İbrahim Jibrin, "The Politics of Religion in Nigeria", **Review of African Political Economy**, 1989, p. 78.

¹⁶⁶ Suberu, a.g.e., s. 133.

¹⁶⁷ Jibrin, a.g.m., s. 81.

¹⁶⁸ Jibrin, a.g.m., s. 83.

O dönemde güneydeki Hıristiyan grupların ayrılıkçı bir politika yürütmeleri de Kuzeyli güçlerin farklı bir politika izlemelerinde etkili olmuştu.¹⁶⁹ Kadunalı Müslüman politikacılar Hıristiyan ayrılıkçı güçleri bir tehdit unsuru olarak görmüştü. Güneyde yoğunlaşan Hıristiyan kabileler aynı zamanda Güney Kaduna bölgesinde etkin bir güçtürler. Yukarıda da belirtildiği gibi Hıristiyan kabileler ile Müslüman Hausa ve Fulaniler arasında zaten bir gerginlik mevcuttu. Suberu, Güney Kaduna'daki Hıristiyanların büyük bir kısmının, Kuzeydeki Müslümanların eyalet kaynakları ve hükümet mekanizması üzerinde tam bir kontrol kurduğuna inanmaktadır.¹⁷⁰ Hıristiyan toplumda, şeriat yasalarının kabul edilmesi ile birlikte kendilerine ikinci sınıf muamele yapıldığına olan inanç artmıştı. Bu algı Hıristiyan çoğunluğun ayrılıkçı gruplara olan desteğini artırmıştır. Şeriatın varlığı Hıristiyan toplumu rahatsız etmekte ve Hıristiyanlar öncelikli olarak yargı sisteminin değişmesini talep etmekteydi. Kaduna uzun bir süre kendisini bu gerginlikten korumaya çalışmışsa da bir süre sonra koşullar, burasını bir din çatışmasının merkez üssü haline getirecekti.

2.4. Dinî Derneklerin Artması ve Çatışma Sürecine Etkileri

Yukarıdaki gelişmelere paralel biçimde 1978'den farklı olarak 1999'da şeriat tartışmalarının çatışmaya dönüşmesinde önemli ölçüde rol oynayan bir diğer gelişme, dinî dernek ve örgütlerin hem etki hem de sayı itibarıyla artmalarıdır. İlk dinî örgütlenmelerin başında Nijerya Hıristiyan Cemiyeti (CAN), Nasril İslam Cemaati (JNI) ve Müslüman Öğrenciler Topluluğu (MSS) gelmekteydi. Bu örgütler kurulduktan kısa bir süre sonra hükümet politikaları üzerinde etkili olmak için yoğun bir lobi faaliyetine yönelmişlerdi.¹⁷¹ Güçlü yerel bağlantılar kuran bu örgütler, seçim süreçlerinde de yoğun bir propaganda ve örgütlenme faaliyetleri yürütmüşlerdi. Suberu'ya göre din veya etnik gerginlikler federal düzeyden ziyade eyalet düzeyinde daha şiddetli yapılmakta ve bu tartışmalar arkasından şiddetli çatışmalara yol açmaktadır. Bu ihtilaflar aynı zamanda kısa sürede birçok dinî örgütün kurulmasına ve doğrudan politikayla ilgilenmelerine yol açmıştı. Örneğin, Katolik ve Protestan

¹⁶⁹ M. O. Opeloye, "Problems of Desecularizing Nigeria's Political Order", **Bulletin on Islam & Christian-Muslim Relations in Africa**, Vol. 6, No. 2, 1988, pp. 1-14.

¹⁷⁰ Elizabeth Isichei, "The Maitatsine Risings in Nigeria 1980-1985: A Revolt of the Disinherited", **Journal of Religion in Africa**, Vol. 17, No. 3, 1987, pp. 194-208.

¹⁷¹ Opeloye, a.g.m., ss. 1-14.

kiliselerinin birleşiminden doğan ve 1980'lerin başında kurulan Nijerya Hıristiyan Cemiyeti'nin temel amacı, Hıristiyanlığı daha aktif bir hale getirip İslam tehdidine karşı örgütlü bir mücadele başlatmaktır. Nijerya Hıristiyan Cemiyeti, teolojik sorunlarla ve faaliyetlerle ilgilenmek yerine İslamî güçlerin iktidar ve toplum üzerindeki etkilerini kırmaya yönelmiştir.¹⁷² Cemiyet kendi gazetesinde, radyo ve televizyon kanalında Hıristiyan birliğini savunan yüzlerce konferans organize etti.

Nijerya Hıristiyan Cemiyeti, Nijerya federal sisteminde yetkilerin dinî dengeler gözetilerek dağıtılmasını savunmaktaydı. Cemiyet liderleri, hükümet içinde dinî bir dengenin olması gerektiğini açık bir dille ifade etmekteydiler. Büyükelçi Jolly Yusuf 'a göre Cemiyetin temel politikası "eğer bir Müslüman dışişleri bakanıysa bir Hıristiyan da petrol kaynakları bakanı olmalıdır ve eğer başbakan bir Müslüman'sa savunma bakanı da bir Hıristiyan olmalıdır" anlayışı üzerine kurulmuştur.¹⁷³ Nijerya Hıristiyan Cemiyeti, tüm ülkede Hıristiyan haklarını savunan örgüt ve organizasyonlarla açık bir işbirliğine girmişti. Ülkenin kuzey eyaletlerinde etkin olan Müslüman politikacılara karşı Cemiyet, Hıristiyan din adamlarından büyük Hıristiyan ailelere kadar herkesi bir Hıristiyan birliği içine almaya çalışmıştır.¹⁷⁴ 1980'lerde ortaya çıkan dinî gerginliklerde Nijerya Hıristiyan Cemiyeti, Hıristiyanların politik kaygılarının bir temsilcisi konumuna gelmiş. Nitekim, bu organizasyon, 1987'deki Kafanchan gibi büyük ayaklanmaların ardından Federal Komisyon yardımları alan yasal bir organizasyon olarak tanındı. Diğer yandan Nasril İslam Cemaati (JNI) 1980'lerin ortasında Nijerya'daki en büyük koruyucu İslamî güç olarak ortaya çıktı. Bu organizasyonda birçok Nijeryalı imam, dinî liderler ve kuzeydeki cami müezzinleri rol aldı. JNI, kuzey eyaletlerinde şeriatı politik olarak yeniden yapılandırmayı amaçlayan ilk İslamî organizasyonlardan biridir. Hıristiyan Cemiyeti gibi JNI de birçok ulusal konferans ve lobiler organize etmiştir ve hükümet içerisinde yer alan birçok bakan ve danışman doğrudan bu cemaate bağlı olmuştur.

JNI'nin etkinliğini artırmasına paralel olarak üniversitelerdeki Müslüman Öğrenci Toplulukları (MSS) da etkinliğini genişletmişti. MSS, esas olarak Lagos'ta

¹⁷² Isichei, a.g.m., ss. 1-14.

¹⁷³ Suberu, a.g.e., s. 135.

¹⁷⁴ Suberu, a.g.e., s. 134.

kurulmasına karşın 1983'e kadar bir çok okulda başarılı bir örgütlenme gerçekleştirdi.¹⁷⁵ MSS, ilk politik gösterilerini kampüslerinde alkol satışına ve barların kapatılmasına dönük yaptı. 1979 İran devriminden sonra bu ülkeyle iyi ilişkiler kurdular. Üniversiteler dinî şiddeti kışkırtmada JNI, Hıristiyan Cemiyetleri gibi dinî birlikler için genç öğrencileri askerî bir eğitime tabi tutma politikasını benimsedi. Üniversiteler, aynı zamanda 1987'de Kaduna'da yer alan Kafanchan Üniversitesi baskını gibi yerel çatışmaların odak noktası haline gelmişti. Üniversiteler, Hıristiyan öğrencilerin ve MSS'nin çatışmalarına uygun bir gerginlik alanıdır. 1987 Kafanchan Üniversitesi olayları, öğrenciler arasındaki tartışmaların kontrolsüz bir şekilde büyümesi ve her bir grubun diğer grubun kutsal tapınaklarına saldırılar düzenlemesi ile başlamıştı. İki grup arasındaki olaylar kısa sürede tüm şehre yayıldı. Dört gün süren olaylar sırasında onlarca insan hayatını kaybederken yüzlerce bina yıkıldı ve yüzelli sekiz kilise ve cami tahrip edildi.¹⁷⁶

Dinî cemiyetlerin yükselişinin en önemli boyutlarından biri de Nijerya gençlerinin 1978 sonrası dönemde hareketli bir dinî tartışma ortamında büyümüş olmalarıydı. Dinî örgütler içinde yer alan bu gençler, kendilerine yeni bir kimlik inşa etmekteydiler. Böylelikle sosyo-ekonomik olarak yoksul olan bu gençler, dinî kimlikleri sayesinde toplumda bir saygınlık elde etmekteydiler. "Kültürlerin Politik Ekonomisi" adlı yazısında Paul Collier, bireysel fırsatların önemini vurgular ve bireylerin direniş gruplarına katılmalarının mâliyetinin önemi üzerinde durur. Çok düşük gelirli insanların ve özellikle de daha çok isyankâr olan gençlerin bu tür eylemlere katılmalarını engelleyecek çok az şeyleri vardır.¹⁷⁷ Örneğin, çoğu işsiz olduğundan kaybedecekleri bir işleri yoktur. Buna benzer bir şekilde gençler dinî duyguların da etkisiyle dinî gruplara katılmaktadırlar. Dinî gruplar manevi ve maddi desteklerle gençler arasında bir birliktelik bağı kurmada oldukça başarılı olmaktadır. Örneğin, yoksul öğrencilere barınma yerleri, kıyafet ve benzeri yardımlarda bulunmaktadır.

¹⁷⁵ Jibrin, a.g.m., s. 86.

¹⁷⁶ Jibrin, a.g.m., s. 66.

¹⁷⁷ Paul Collier, "The Political Economy of Ethnicity", **Paper Prepared for World Bank Conference on Development Economics**, 1998, p. 9.

Dinî cemiyetler gençleri başka gruplara ve sivillere karşı fiziksel atakta bulunma cesaretini vermese de bu cemiyetler tarafından kullanılan dil en kışkırtıcı seviyeye ulaşmıştır. CAN, Müslüman örgütleri kutsal savaş propagandası yapmakla suçlarken, JNi de Hıristiyan örgütlerin sürekli Hıristiyanlık propagandası yaptığını ve hükümet içerisinde de Müslümanlara karşı ayrımcılık yapıldığını ileri sürmekteydi. Taraflar uzlaşmaktan ziyade bir iç savaş hazırlığı içerisindeydi. Örgütler tarafından kullanılan dilin dozu şiddetlendikçe Kaduna halkı da kısa süre içerisinde kendisini bu çatışmanın içerisinde bulacaktı. Bir Müslüman yerliye göre: “onlar [CAN] kiliselerde bir çok miting düzenleyip Kaduna’nın çeşitli bölgelerine kendi üyelerini yerleştiriyorlar. Amaçları Müslümanları tamamıyla yok etmektir”.¹⁷⁸ Hıristiyan yerlilerin iddiası ise şudur: “Müslümanlar tolerans sahibi değillerdir ve kendileri haftalarca gösteri düzenlemiş olmalarına rağmen bizim barışçıl bir gösteri yapmamıza tahammül edememektedirler.”¹⁷⁹ Dinî organizasyonlar gerginliği azaltmada veya artırmada anahtar role sahiptirler ve bu rollerini de kullanmışlardır. Kısacası bu dil, gençler arasında güvensizliğe ve bazı durumlarda ise nefrete yol açmıştır. Dolayısıyla gençleri bazı isyanlarda ve ayaklanmalarda ön safhalarda görmek şaşırtıcı değildir.

2.5. Kaduna’da Din ve Şiddet: 2000 Ayaklanması

Kasım 2002 Kaduna şiddet olaylarının artışına sebep olan faktörleri anlayabilmek için 2000 yılında meydana gelen olaylara bakmak gerekir. 2000 yılının Şubat ve Mayıs ayında Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında çıkan şiddet olaylarında Kaduna’da yaklaşık iki bin kişi yaşamını yitirdi. Bu Nijerya’nın son yıllarda gördüğü en kanlı şiddet olaylarıydı. 1967-1970 Kaduna iç savaşından sonra yaşanan en kötü olaydı. Esasında Kaduna 2000 yılının ilk aylarına kadar dinî çatışmalardan çabuk etkilenen bir şehir değildi.¹⁸⁰ Kuzey Nijerya’daki komşu şehirlerden farklı olarak Kaduna, karışık ve çoğulcu bir yapıya sahipti. Kuzey Nijerya’nın eski şehirleri Zaria, Sokoto ve Kano’dan farklı olarak yerli ve şehirli nüfus bir birine karışmıştır. Oysa diğer bir çok ilde ve hatta

¹⁷⁸ Abdu, Umar, a.g.m., s. 93.

¹⁷⁹ Abdu, Umar, a.g.m., s. 93.

¹⁸⁰ K. Maier, “Northern Exposure: Northern Nigerian States Adopt Sharia”, **The New Republic**, Vol. 223, No. 7, 2000, August 14, socsci2.ucsd.edu/~aronatas/scrretreat/Ullah.Haroon.doc, (26.11.2000).

kasabada sonradan gelenler ile yerliler arasında bir ayrım bulunmaktadır.¹⁸¹ Bu farklılığına rağmen Kaduna da diğer kuzey eyaletlerinde yaşanan demokrasi ve şeriat tartışmalarının etkisi altında kalmıştır. 1970'lerdeki tartışmalarda sorun, şiddete varmadan çözümlenmesine karşın, gerginliği oluşturan dinamiklerin varlığını sürdürmesi Kaduna'da dinlerarası anlaşmazlığı genişletmişti.¹⁸²

Kaduna eyaletinde 1999'da şeriatın uygulanması etrafında dönen tartışmaları takiben dinî gruplar arasında yer yer çatışmalar yaşandı. Esasında şeriat yıllardır kuzey Nijerya'nın bir gerçekliği olarak var olmuştu; ancak 1999'a kadar sadece kişisel tercih veya yerel yasa olarak işlevini sürdürmüştür. Müslümanlar arasında temel başvurulmuş yasa iken sınırdaki Nijerya federasyonlarında bu farklıydı yani uygulanması tartışmaya açıktı. Kuzey eyalet hükümetlerinin çoğu şeriatı ceza kanununda kullanmayı önermiş, diğer bölgeler ise buna karşı çıkmışlardı. Zamfara bunu ilk uygulayan eyaletti, diğerleri hemen onu takip etmiş ve 2001 yılıyla beraber on iki kuzey Nijerya eyaleti şeriatı benimsemiştir.¹⁸³ Bu eyaletlerde yaşayan Müslümanların uygulamaya çalıştığı bir yasal düzenleme olmasına karşın Müslüman olmayan suçlular, şeriat mahkemelerine başvurmadı. Hıristiyanlar bu başvuruyu şiddetli bir şekilde reddetmekteydi. Ancak bununla birlikte halkın tümü doğrudan ve dolaylı bir şekilde şeriattan etkilenmekteydi. Örneğin, bazı eyaletlerde alkol satışı ve tüketimi yasaklanmıştı ve bayanların genel ulaşım araçlarında erkeklerle beraber seyahat etmeleri yasaklanmıştı. Şeriatın bu etkilerinin yanı sıra birçok Hıristiyan da politik veya kendi prensiplerinden ötürü bu düşünceye şiddetle karşı çıkmıştı. Bu tartışmalar kuzeyli Müslümanların tarihsel başatlığının devamının bir göstergesi olmanın ötesinde Nijerya'daki bölgeselciliğin azalmasına ve yerini dinî birlikteliğe bırakmasına yol açtı. Kaduna geniş Hıristiyan nüfusunun görüşüne göre şeriat, eyaletteki huzurun ve barışın bozulmasına ve sokak çatışmalarının yaşanmasına yol açacaktı. Kaduna'da başlayan olayların da tüm ülkeye yayılacağını öne sürmekteydiler.

¹⁸¹ Maier , a.g.m. (26.11.2000).

¹⁸² Bromley, a.g.e., s. 427.

¹⁸³ Irobi, a.g.m., (20.05.2005).

2.5.1. Şeriat'ın Kabulü ve Tepkiler

2000'deki Kaduna olayları da iki ana dalga olarak ortaya çıktı ve halk arasında Şeriat I ve Şeriat II olarak adlandırıldı. İlk şiddet ve çatışmalar 21 Şubat'ta başladı ve aralıklı bir şekilde Mayıs'ın başına kadar sürdü. İkinci şiddet dalgası ise 22 ve 23 Mayıs'ta gerçekleşti. Olayların başlamasında rol oynayan gelişmelerde ise nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslümanların, şeriatı benimseme kararı vardı. Eyaletin şeriat yönetimine geçtiğini açıklamasının ardından binlerce Hıristiyan'ın düzenlediği yürüyüşle artan gerilim, yüzlerce kişinin hayatını kaybettiği bir çatışmaya döndü. Ordunun müdahalesi üzerine dinî gruplar arasında uzlaşma imzalandı. Ancak hastane morglarının dışında sokakların da cesetlerle dolu olduğu ifade edilmekteydi. İnsan Hakları İzleme Örgütü temsilcisi Fabian Okoye'ye göre, Kaduna artık hayalet kenti. Müslümanlardan kaçan Hıristiyanlar ve Hıristiyanlardan kaçan Müslümanların sığındığı tek kanat ise ordu ve polis kışlaları olmuştu.¹⁸⁴

Kaduna'da da 2000 yılında şeriatın uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Ancak, Kuzey eyaletlerinden farklı olarak Kaduna'daki Hıristiyanlar yaşamlarına getirilen kısıtlamaları kabul etmediler ve buna karşı örgütlü eylemlerde bulundular. 2001 yılında ise tüm tartışmalara rağmen şeriat, Kaduna eyaletinde ceza mahkemelerine yerleşmiş ve bazı bölgelerde de şeriat mahkemeleri kurulmuştu.¹⁸⁵ Hıristiyanların şeriatın uygulanmasına yönelik tepkileri artınca, Vali şeriat uygulamasında değişikliğe gidileceğini açıklamıştı.

İlk şiddet olayları, Kaduna'da şeriatın ceza hukukunda kullanılmasının artmasına tepki olarak Nijerya Hıristiyan Cemiyeti'nin 21 Şubatta bir halk protestosunu organize etmesi ile başlamıştır. 21 Şubat sabahı başlayan gösteriler kısa sürede ildeki Müslüman ve Hıristiyan gençlerin karşı karşıya gelmesine yol açtı. Gerginlik birdenbire binlerce insanın katıldığı şiddetli bir çatışmaya dönüştü. Çatışmaların kontrolden çıkması her iki tarafta da ciddi yıkımların yaşanmasına yol açtı. Resmî yetkililerin ölü sayısını az gösterme çabasına karşın en az iki bin kişinin yaşamını yitirdiği sanılmaktadır. Kaduna

¹⁸⁴ **Radikal Gazetesi**, "Nijerya'da sükûnet arayışı", <http://www.radikal.com.tr/2000/02/25/dis/nij.shtml>, (02.25.2000).

¹⁸⁵ John Onaiyekan, "The Sharia in Nigeria: Issues and Perspectives", Kaduna from 10-12 February, 2000, p. 16.

eyaletindeki yasama organının yaptığı bir araştırmaya göre çatışmalarda yaklaşık 1300 kişi yaşamını yitirmişti. Bu sayılar sadece Şubat ayında ölenleri temsil etmekteydi oysa çatışmalar Mayıs ayına kadar sürmüştü.¹⁸⁶

Kaduna'daki şiddet olayları, bölgenin her yerinde yankı uyandırdı, özellikle de Güney Doğuda Hıristiyanların yoğun olduğu Igbo'da. Güneydoğudaki Aba kentinde dörtüyzün üzerinde Müslüman Hausa, Hıristiyan Igbolarca öldürüldü. Yetkililer, Igboların kuzeydeki Müslümanların çoğunlukta olduğu Kaduna eyaletinde meydana gelen şiddet olaylarının intikamını almak için Hausalara saldırdığını belirtmişlerdi. Nitekim, Igboların Müslümanlara saldırması sonucu kısa sürede birçok Müslüman hayatını kaybetmişti.¹⁸⁷ Müslümanlar da yoğun oldukları bölgelerde onlara karşı cephe aldılar. Böylelikle eyalet birden bire Müslüman-Hıristiyan çatışmasının yaşandığı bir bölgeye dönüşmüştü. Olaylar Mayıs'ın sonlarında son bulurken arkada binlerce ölü, yıkılmış cami, kiliseler ile binlerce yaralı bırakmıştı.

2000 çatışmaları, Kaduna eyaletinde insanlar üzerinde büyük bir yara bıraktı. İki yıl sonra ayaklanmalar tekrar patlak verdiğinde ise hâlâ hafızalardan silinmemişti. Bu yüzden birçok kişi sorunların henüz çözülmediğini görmüş oldu. 2002 olaylarının yaşanmasında 2000 yılında yaşanan şiddet olaylarının hem yargı hem de hükümet nezdinde iyi araştırılmadığını göstermektedir. Birincisi olaylara katılan bir çok kişi ciddi bir soruşturma geçirmedi. Şiddeti körükleyen liderlerin hemen hepsi hiçbir ceza almadan serbest kalmıştı. Politik liderler doğrudan yargıya müdahale ederek kendi yandaşlarının ceza almasını engellemişti.

Kuzey Nijerya'da Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler 2000 çatışmalarının gölgesinde daha da kötüleşmiştir. Her iki taraf da diğerine karşı bir husumet ve güvensizlik duymaktadır. Politikacılar ise kendi konumlarını koruyabilmek için sürekli bir şekilde diğer tarafı suçlamaktadır. Esasında temel sorunların başlangıcı Federal Meclisin şeriat ile ilgili karar alma yetkisini eyaletlere devretmesiyle başlamıştır. Federal Meclis herhangi bir dini ülkenin resmî dini olarak kabul etmemiş ve yasal düzenlemelerde bulunma ile ilgili olarak eyaletlere geniş yetkiler vermiştir.

¹⁸⁶ Bkz., Amnesty International Annual Report 2001, <http://www.reliefweb.int/rw/lib.nsf/doc207?OpenForm&query=2&cat=Amnesty>, (01.05. 2001).

¹⁸⁷ **Radikal Gazetesi**, a.g.m., (03.02.2000).

Şeriatın ceza kanununa eklenmesinin ardından Nijerya'nın hukuk yapısında bölgesel farklılıkların oluştuğu görüldü. Federal Meclis tüm eleştirilere rağmen eyaletleri istediği hukuk sistemini seçme konusunda özgür bıraktı.¹⁸⁸ On beş yıllık diktatörlüğün ardından 1999'da demokrasiyi denemeye başlayan Nijerya'nın Kaduna eyaletinde şeriat yönetimine geçilmesini isteyen Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yaşanan çatışmalar, ülkeyi yeni bir iç savaşın eşiğine götürmüştü. Kaduna'da çatışmalar, ordunun müdahalesiyle bastırılıp dinî gruplar arasında anlaşma imzalanırken ölenlerin sayısı en az binlerle ifade edilmektedir. Ancak Nijer, Sokoto, Kano ve Yobe eyaletleri de Kaduna ve Zamfara gibi şeriata geçmeye hazırlanırken ortaya çıkabilecek şiddetin, ülkede bir iç savaşa yol açabileceği öne sürülmektedir.¹⁸⁹

2.5.2. Dinî Şiddetin Sonuçları

Başbakan Obasanjo'ya göre bu olaylar, Nijerya'nın sivil savaşıdan sonra gördüğü en kötü krizdir. Başbakan olayları şu sözlerle ifade etmişti:

“Olay yerinin etrafında dolaşırken söyleyecek kelime bulamadım ve en çok şunu merak ettim, ne zamandan beri bu insanlar bunu planlamıştı? Planlı bir olay mıydı? Yoksa kabadayı insanların işi miydi? Ancak bir şey oldukça açıktır: Hangi dini savunursak savunalım liderlerimiz başarısız oldular. Bu isyanlar Nijerya'nın en büyük ve en etkili şehirlerini oldukça kötü etkiledi. Şehrin altyapısı oldukça hasar görmüştür. Hastaneler insanları geri göndermek zorunda kalmıştır. Yardım komiteleri mülteciler almaya başlamıştır. Şiddetin dalgaları yayıldıkça ülkedeki etnik ve dinî gerginlik artmaya başlamıştır.¹⁹⁰

2000 yılındaki şiddet olayları sonrası Kadunalı yöneticilerin çatışmaları sona erdirmeye başarısız olduğunu öne süren Hıristiyan gruplar, bağımsız güney Kaduna eyaletinin oluşturulması için birçok gösteri düzenlemişlerdir. Müslüman İnsan Hakları Derneği de şiddet olaylarının ardından her iki kesimin birlikte yaşamasının zorlaştığını ifade etmektedir. Ancak, Hıristiyanlar ve Müslümanların birçok bölgede iç içe

¹⁸⁸ Federal Republic of Nigeria, a.g.m., s. 18; A.e., a.g.m., (25.11.2000).

¹⁸⁹ **Radikal Gazetesi**, a.g.m., (02.25.2000); John N. Paden, “Islamic Political Culture and Constitutional Change in Nigeria Vol. 11, No. 1/2, 1981, pp. 24-28.

¹⁹⁰ **The Guardian**, “Obasanjo Expresses Shock”, 11 March, 2000, London, p. 1.

yaşadığına dikkat çeken Kadunalılara göre etnik ve dinî çeşitlilik Kaduna eyaletinin bir zenginliği olarak görülmelidir. Fakat şiddet olayları, bu zenginliğin nasıl bir çatışmanın da unsurlarını oluşturduklarını bir kez daha göstermiştir.¹⁹¹

Tablo 1: 2000 Şubat-Mayıs Kaduna'daki Şiddet Olaylarının İstatistiği

Kaduna Eyaletindeki Olaylar	Şubat -Mayıs 2000	Ek detaylar
Ölenlerin sayısı	2000	Çoğunluk Şubat'ın dördüncü gününde ve Mayıs'ın beşinci gününde öldürüldü.
Yaralıların sayısı	10,000	Sağlık altyapıları acil talepleri karşılayamıyordu ve insanları temel sağlık tedavilerinden mahrum bırakmak zorundaydılar.
Zarar gören mülklerin sayısı	1,900-2100	170'in üstünde kilise ve cami ateşe verildi.
Evsiz kalan insanların sayısı	60,000-65,000	Kaduna ilinde ve çevresindeki insanlar evsiz kaldı. %75'ten fazlası kadınlar ve çocuklardı.
Yakılan araçların sayısı	750-800	
Çatışmaların yoğun olduğu bölgeler	Rigasa, Tudun Wada, Sabon Tasha, Kakuri, Barnawa, Narayi, Hayin Banki, Badarawa, Unguwar Dosa, Abakpa, Kabala Doki, Malali, Unguwar Rimi, Kawo	Kuzey ve güney bölgelerdeki il ve yerleşim birimleri buna dahildir.

2.6. Güzellik Yarışmasından Din Savaşına: 2002 Olayları

2002 yılında Dünya Güzellik Yarışmasının Nijerya'da düzenlenmesi gündeme gelince Müslümanlar buna tepki gösterdiler. Ancak o dönemde bu tepkiler pek fazla yankı getirmedi. 2002'nin Kasım ayında yarışmacıların başkent Abuja'ya gelmesinin

¹⁹¹ Human Rights Watch interviews with Mustapha Abubakar, "Police Public Relations Officer," Kaduna, December 12, 2002, [http://www.google.com.tr/search?q=Human+Rights+Watch+interviews,+Kaduna,+December+2002.+Bibliography.&hl=tr&start=80&sa=N,\(11.12.2002\)..](http://www.google.com.tr/search?q=Human+Rights+Watch+interviews,+Kaduna,+December+2002.+Bibliography.&hl=tr&start=80&sa=N,(11.12.2002)..)

ardından ise protestolar tüm ülkeye yayıldı. Gösteriler sırasında yer yer sözlü tartışmalar yaşanmasına karşın ibadet yerlerine herhangi bir saldırı veya din adamlarına yönelik bir saldırı gerçekleştirilmemişti. Çatışmalar ve şiddet olayları Nijerya'nın Kaduna kentindeki "This Day" adlı gazetede çalışan İsioma Daniel adındaki bir muhabirin, yapılacak olan dünya güzellik yarışması ile ilgili olarak yayımlanan makalesinde "Müslümanlar yarışmayı protesto ediyor ama Hz. Muhammed yaşasaydı bu güzellerden birini eş olarak seçerdi" ifadesini kullanmasından sonra başlamıştı.

Gazete bir gün sonra birinci sayfada özür diledi ise de 2000 yılında yaşanan şiddet olaylarının etkisini üzerinden atamayan şehir, yeni bir şiddet dalgasının içine sürüklendi.¹⁹²

Kaduna şehri, yazının yayınlanmasını takip eden gün Müslüman ve Hıristiyanlar arasında iki ayrı bölgeye bölündü. Yollara barikatlar kuruldu ve karşı taraftan olan kişilere şiddet uygulandı. Yaklaşık üç gün süren gösteriler sırasında yüzlerce cami, kilise, ev ve işyerleri tahrip edildi, binlerce insan yaralandı ve yaklaşık 250 insan yaşamı yitirdi. Olayları yakından gören görgü tanıkları gazetede yazının ardından başlayan şiddet olayları sonucu onlarca insanın bıçaklanarak, boğularak veya yakılarak öldürüldüğünü ileri sürmüştü. Sokaklarda gösteri düzenleyen gruplar dinî sloganlar atarak karşı tarafta olduklarına inandıkları kişilerin ev ve işyerlerini yaktılar.

Karşılıklı saldırılar kısa süre yatıştırılamamış ve şiddet olayları kontrolden çıkmıştı. 21 ve 22 Kasım günleri gerçekleştirilen saldırılarda ağırlıklı olarak ibadet yerleri hedef alınmıştı. Kaduna'daki olayların bir türlü yatıştırılamaması ve birçok insanın hayatını kaybettiği haberleri tüm ülkede bir protesto dalgasının oluşmasına yol açtı. 2 Kasım'da Federal başkent Abuja'da Müslüman gençler Kaduna'daki olayları protesto ettiler. Ancak olaylar güvenlik güçlerinin hızlı müdahalesi ile büyümeden kontrol altına alınmıştı. Olayların kontrol altına alınmış olmasına karşın, gösterilerin düzenlenmiş olması bütün şehri alarma geçirmeye yetti. Çünkü ilk defa başkent, dinlerarası ve gruplararası bir çatışmanın yaşanması tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Asıl önemlisi ise farklı bölgelerde ve eyaletlerde başlayan dinî ve topluluklar arasındaki şiddetin doğrudan federal merkezin başkentine sıçrayabileceği görülmüştür. Her ne

¹⁹² **Radikal Gazetesi**, a.g.m., (03.02.2000).

kadar din adamları olayları yatıştırmaya çalışmışsa da gençleri kontrol altına almada onlar da başarısız olmuşlardır.¹⁹³

22 Kasım tarihinde This Day gazetesi editörü, Müslümanları kızdıran yazı ile ilgili uzun bir özür yazısı yayınlamıştı. Yazı başsayfada ve oldukça uzun bir şekilde kaleme alınmıştı. Gazete şiddet olaylarına yol açan iki gün önceki yazısından dolayı tüm Müslümanlardan özür diliyordu. Ancak, özür metni Müslümanlar gençler tarafından yeterli bulunmamış ve karşılıklı şiddet olayları Kaduna sokaklarında devam etmiştir. Yerel güvenlik güçlerinin olayları önlemede başarısız olduğu ve ibadet yerleri dahil olmak üzere şehrin tüm önemli iş merkezlerinin tahrip edildiği sokak kavgaları, 23 Kasım Cumartesi gününe kadar sürmüştür.

Şiddet olayları, bu dönemde herkesi ve tüm tarafları içine çekmenin ötesinde bir süre sonra artık bir din savaşı olmaktan çıkmıştı. Alış veriş merkezleri yağmalanıyor, hükümet binalarına saldırılar düzenleniyor ve sokaklarda barikatlar kurularak yoldan geçen insanlara şiddet uygulanıyordu. Eskiden hoşgörünün ve uzlaşmanın yaşandığı bir bölge olarak anılan Kaduna sokakları da şiddetten nasibini almıştı. Ağır bir savaşa tanıklık etmiş olan şehirde herkes kendi toplumunun haklılığını savunurken Kaduna, Müslümanlar ve Hıristiyanlar olarak iki ayrı bölgeye bölünmüştü. Şiddete tanık olmuş kişilerin daha sonra yaptığı açıklamalara bakılırsa olaylar bir süre sonra kontrolden çıkmış ve gençler önlerine gelen her şeye zarar vermişti. Müslümanların ve Hıristiyanların birlikte yaşadığı Nasarawa bölgesinde yaşanan şiddetten kaçan bir tanığın ifadesine göre, olaylar gazetede yazıyı takip eden gün başlamış ve kısa sürede Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında bir sokak kavgasına dönüşmüştü. Olaylar sırasında şiddet eylemleri içerisinde yer almayan, evinin bahçesinde oturan insanların da öldürüldüğü görülmüştü. Görgü tanıklarının söylediklerinden de anlaşıldığı üzere şiddet olayları tüm şehri içine çekmiş ve herkes olaylardan bir şekilde zarar görmüştü. Bu durum, Kaduna halkının birlikte yaşama olan inancını derinden sarsmıştı.⁵³

Tüm bunlarla birlikte bazı bölgelerde hükümet yetkililerinin ve güvenlik güçlerinin başarısızlığına karşın din adamları şiddet olaylarını engellemede başarılı bir

¹⁹³ Human Rights Watch Interview with Mustapha Abubakar, a.g.m., 7 March, 2003.

rol oynamıştı. Nasarawa'daki bir Hıristiyan din adamı birbirine saldırı hazırlığı içerisinde olan gençleri nasıl durduğunu şu sözlerle açıklamıştı:

“Flourmill etrafında yanan tekerleklerin dumanını gördüm ve oradaki gençlerin yanına gittim. Müslümanları ve Hıristiyanları yanıma çağırdım. Hıristiyan gençler bana Müslümanların Kabala'daki Hıristiyanları öldürdüklerini ve kendilerinin de onların öcünü alacaklarını söylediler. Ben de onlara ‘Gördünüz mü?’ diye sordum. Bana ‘Hayır’ yanıtını verdiler. Ben de kendilerine Kaduna'da kavga etmeyeceğimize dair bir antlaşma yaptığımızı söyledim. Bu konuşmaların ardından Hıristiyanlar ve Müslümanlar oradan ayrıldılar.”¹⁹⁴ Gerçekten de bazı bölgelerde din adamlarının olayları yatıştırma başarıları oldukları görülmüştür.

Şiddet olaylarının sonucunda bakıldığında Kaduna'da, yaklaşık 250 kişinin ateşli silahlar, bıçak, sopa ve benzeri aletlerle öldüğü, 20.000 ve 30.000 arasında kişinin evsiz kaldığı belirtilmektedir.¹⁹⁵ Öldürülenlerin çoğu genç yaştaki kişilerdi. Şiddet olayları gençlerin oluşturduğu en az elli kişilik gruplar arasında oldu. Bazı durumlarda bu sayı yüze bile ulaşmıştı. Bu grupların çoğunun belli bir liderleri yoktu, fakat çoğu zaman yaptıkları eylemler gayet iyi biçimde koordine edilmiş oluyordu. İşin en kötü yanı ise saldırganların çoğunun kurbanları tarafından biliniyor olmasıydı. Çünkü, ya komşularıydılar ya da aynı yerde ikamet ediyorlardı. Dolayısıyla dinî çatışmada bireyler komşuluk ve dostluk gibi bağlar yerine doğrudan dinî yandaşlık ile hareket etmişlerdi. Bu durum Kaduna'nın kültürel yapısına sonradan eklenmişti. En kötü sokak dövüşleri ise Nasarawa gibi hem Müslümanların ve hem de Hıristiyanların çoğunlukta oldukları bölgelerde olmuştu. Bu da iki toplumun birlikte yaşamasının zorlaştığını göstermekteydi.

Şiddet olayları Kaduna'da, küçük silahların kullanımının daha da yaygınlaşmasına yol açmıştır.¹⁹⁶ Gençlerin çoğunluğu herkesin elde edebileceği maket bıçağı, sopa, cam şişeler ile yaralanırken, önemli bir kısmı ise ateşli silahlarla yaralanmıştı. İnsan hakları gözlemcisi tarafından bilgisine başvurulmuş hastane görevlileri tedavi ettikleri

¹⁹⁴ “Federal Republic of Nigeria: Report of the Constitution Conference Containing the Resolution and Recommendations”, Abuja, **National Assembly Pres**, Vol. 2, 1995, p. 7.

¹⁹⁵ Kaduna Riots: Who did what? Emerging Facts Indict Police”, **WeeklyTrust**, 29 November-5 December 2002, p. 88.

¹⁹⁶ Bkz Chapter 3 of the White Paper on the Report of Judicial Commission of Inquiry into Kaduna State Religious Disturbances of February, 2000, Published in April, 2001.

hastalarının çoğunluğunda silah yarası olduğunu belirtmişlerdi.¹⁹⁷ Bu yaralıların bir kısmı Hıristiyan ve Müslüman gençlerinin saldırılarına maruz kalırken, diğerleri çapraz ateşte kalanlardı. Yerel yönetim, çatışma başladıktan hemen sonra sokağa çıkma yasağı başlatmasına karşın olayları bastıramamıştı. Polisin şiddeti engellemede yetersiz kalması üzerine askerî birlikler 22 Kasım günü olaylara müdahale etmişti. Asker ve polis takviyesine rağmen şiddet olayları hemen durdurulamamıştır. Ayrıca şiddet olaylarını bastırmak için silahların kullanılması sonucu da bir çok kişi güvenlik kuvvetleri tarafından öldürülmüştür. Olaylar ancak 24 Kasım Pazar günü kontrol altına alınabilmiştir.

2.7. Tarafların Şiddet Olayları Sırasındaki Davranışları

2.7.1. Müslüman Saldırıları

Müslüman saldırılarının bir çoğu gazetede yazıyı takip eden 21 Kasım Perşembe günü gerçekleşmiştir¹⁹⁸. Olaylar, yazıyı protesto etmek için toplanan grupların ilk önce gazetenin merkezini tahrip etmesi bazı Hıristiyan güçlerin de buna müdahale etmesi ile diğer bölgelere sıçradı. Bir süre sonra kontrolden çıkan gençlerin özellikle Hıristiyan halkın yaşadığı ev ve işyerlerini tahrip etmesi ile farklı bir aşamaya geldi. Bu süreçte kiliseler ve diğer dinî dernekler tahrip edildi.¹⁹⁹ Gençlerin şiddet olayları sırasında dinî söylemleri kullanmaları ve din adına diğer gruplara saldırdıklarını ifade ettikleri görülmüştür.²⁰⁰ Bununla birlikte tüm Müslümanların şiddet eylemleri içerisinde yer almadığı ve özellikle Abattoir bölgesinde çoğunluğu Müslüman olan sakinlerin Hıristiyan komşularına sahip çıktığı ve onlara karşı şiddet eylemlerini engelledikleri de görülmüştü. Hıristiyan evlerini kendi evleriymiş gibi gösteren Müslüman sakinlerin bu davranışı bölgede can kaybı olmamasından da anlaşılmaktadır.

Ancak başka bölgelerde ise kontrolden çıkan gençlerin Hıristiyan halka karşı şiddet uygulamada hiçbir engelleme ile karşılaşmadığı örnekler de yaşanmıştı.

¹⁹⁷ Robert, Hislop, "Ethnic Conflict and the Generosity Moment", **Journal Of Democracy**, Vol. 9, No. 1, 1998, pp. 140-153.

¹⁹⁸ Rupesinghe Kumar, "Theories of Conflict Resolution and their Application to Protracted Ethnic Conflicts", **Bulletin of Peace Proposals**, Vo. 18, No. 4. 1987, pp. 527-539.

¹⁹⁹ Henry H. E. Alaiki, "State Creation in Nigeria: Failed Approaches to National Integration and Local Autonomy", **African Studies Review**, Vol. 48, No. 3, December, 2005, pp. 49-65.

²⁰⁰ Human Rights Watch Interview, Abuja, 18 February, 2003.

Abattoir'ın dışında yaşayan yirmi iki yaşındaki Hıristiyan bir öğrenci ve kız kardeşi, Müslüman gençlerin saldırılarını şu şekilde anlatmıştı:

“21 Kasım Perşembe sabahı saat 8 veya 9 gibi odada oturuyorduk. Ablam bağırarak içeri girdi ve Hausa halkının This Day gazetesinin peygamber Muhammed hakkında yazılan makaleye karşı dışarıda gösteriler yapıldığını söyledi. Protestolar This Day'e karşı başladı, fakat daha sonra dinî kriz haline dönüştü. Burada Kabala kavşağında başladı. Müslümanlar eğer arabalarımızın anahtarlarını onlara vermeyip yardımcı olduğumuzu göstermezsek bizlere zarar vereceklerini söylediler. Burası Müslüman bir bölgedir ve burada sadece bir kaç Hıristiyan evi var. Müslümanlar çevreyi kuşatmıştı ‘Hıristiyanlar nerede?’ diye sordular. Biz evin içinden onların sesini duyuyorduk. Bazı Müslüman komşularımız bizi kendi evlerinde sakladı. Bazı Müslümanlar evimizi yakmak istediklerini söylerken bazıları ise bizi korumak için evin babalarına ait olduğunu söylediler. Gençler yirmili yaşlardaydı ancak aralarında on iki yaşında çocuklar da vardı. Saldırganlar diğer bölgelerden gelmişti ve onları tanıyamadık. Onlar bizim komşularımız değildi. Yüzleri siyah kömürle boyanmıştı. Hıristiyan saklayan herhangi bir Hausa'nın ölüsünü istediler. Fakat Hausalılar bunu reddetti”²⁰¹

21 Kasım sabahı Abattoir yakınlarında oturan bir diğer Hıristiyan kadın ise olayları şu şekilde anlatmıştı:

“Sabah saat sekiz gibi insanların koşuşturduğunu duyduk, tam bir kaos yaşanıyordu. Elllerinde silahlar ve bıçaklar bulunan bir grubun içerisinde yer alanlar on altı yaş civarındaydılar. Paçavra elbiseler giyinmişlerdi ve yüzleri boyalıydı. Onları tanıyamadım. Evimi ateşe vermek istediler. Ancak komşum, evin kendisine ait olduğunu söyledi ve onları durdurdu”²⁰²

İnsan Hakları Kuruluşu, Hıristiyanların yoğun yaşadığı Kaduna kasabasının kıyısında yer alan Nariya köyüne yaptığı ziyarette ilginç bilgilere ulaşmıştı. Nariya, zaten 2000 yılı krizi sırasında şiddet olaylarının yaşandığı bir yer olmuştu. Köyde nüfusun çoğunluğunu Müslüman ve Hıristiyanlar oluştururken geri kalanlar ise Gwari etnik grubundandılar. 2000' deki olaylardan sonra bir çok Müslüman köyü terk etmişti. Geride kalanlar ise Yoruba ve Hausa etnik grubundandı.²⁰³ Olaylar iki Müslüman ve bir askerin öldürülmesi üzerine başladı. Dışarıdan gelen gençler, köydeki kilise ve evlerin bir kısmını yaktılar.²⁰⁴ Saldırganlar aynı zamanda köyde yaşayan bazı Müslüman ailelere de zarar vermişlerdi.

Sonuç olarak şiddet olaylarının gazetede çıkan yazıdan sonra başladığı görülmektedir. Müslümanların tümünün saldırılarda rol almadığı görülmüştür. Bazı

²⁰¹ Human Rights Watch Interview, a.g.e.; Nmoma Veronica, Ethnic Conflict, Constitutional Engineering and Democracy in Nigeria in Ethnic Conflict and Democratization in Africa, Harvey, Glickman (ed.), Atlanta: African Studies Association Press, 1995, pp. 311-350.

²⁰² Veronica, a.g.e.; Nasarawa, Kaduna, 12 December, 2002.

²⁰³ A.g.m., Abuja, 18 February, 2003.

²⁰⁴ Human Rights Watch Interview with Nafi'u Baba Ahmed, Secretary General of the Supreme Council for Sharia in Nigeria, Kaduna 8-9 December, 2002.

Müslümanların da gene dinî yandaşları tarafından şiddete maruz kaldığı bilinmektedir. Şiddet olaylarına katılan kişilerin genellikle o bölgeye dışarıdan geldiği görülmüştür. Ayrıca bir başka önemli nokta ise şiddet olaylarına katılan gençlerin belli bir etnik gruba mensup olduklarının gözlemlenmiş olmasıdır. Dolayısıyla etnik gruplar arasında daha önceleri de var olan husumetin, dinî şiddetin genişlemesinde önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir.

2.7.2. Hıristiyan Saldırıları

Protestolarla başlayan gösterilere dışarıdan müdahale edilmesiyle başlayan çatışmalarda Hıristiyan gençlerin de aktif olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Müslümanlara yapılan saldırılara tanık olan Hıristiyan bölgesinden bir öğrenci o gün gördüklerini İnsan Hakları Gözlemcilerine şu şekilde anlatmıştı²⁰⁵:

“Yolda bariyer kuran ve yirmi kişiden oluşan bir Hıristiyan grup vardı. Onlar iki Müslümanı öldürdüler. Aynı zamanda arabalarını da yaktılar. Hıristiyanlar yirmili yaşlarda genç delikanlılardı. Müslümanları yol kenarlarında durdurdular. Onları sopalarla dövdüler, sonra da benzinle yaktılar. Kurbanlardan biri ellili diğeri otuzlu yaşlarda iki erkekti. Hıristiyanlar intikam sözleriyle²⁰⁶ ‘Haydi onları öldürelim’ diye bağırıyorlardı. ‘Biz barışmayacağız ve onları yok edeceğiz.’ diyorlardı. Bazılarının yüzleri kömürle boyanmıştı. Herhangi bir aracın geldiğini gördüklerinde hemen yollara bariyer kuruyorlardı. Tüm arabaları durdurup Hıristiyan olup olmadıklarını soruyorlardı. İncil’den bazı bölümler soruyorlar, okumalarını istiyorlardı. Yaşlı adama da aynı şeyi yaptılar ve olan oldu. Yaşlı adam İncil’den ezbere bir parça bilmiyordu ve okuyamadı. Arabada tespih gördüler ve onun Müslüman olduğunu anladılar. Adamı oracıkta yaktılar. Olay saat 11 gibiydi. Askerî araçlar ise yaklaşık saat 13’te geldiler ve herkesi olay yerinden uzaklaştırdılar”²⁰⁷.

Kurmi Mashi yakınlarındaki Hıristiyan saldırılarında yaralanan 40 yaşındaki bir Müslüman ise o gün yaşananları şu şekilde anlatmıştı:

“Yaklaşık yirmi yaşlarında olan eli sopalı bir çete, Kurmi Mashi yollarını kapatmış tekerlekleri yakıyordu. Eve neler oluyor diye bakmaya gittim. Hıristiyanların evimin etrafını sardığını gördüm. Başka üç evi daha yeni yakmışlardı. Hemen karımı ve çocuklarımı oradan uzaklaştırdım. Caminin yakınlarına gittim. Birşey duydum ve bir merminin bacağımı sıyırdığını hissettim. Camiye doğru giderken birçok Hıristiyanın camiye kuşattığını gördüm. Onlar camiye yakmaya çalışıyorlardı. Caminin arkasından gizlice kaçmaya çalışıyordum ki bir el silah sesi duydum. O an bacağımdan yaralandım. Yaklaşık on kişi camiye yağmalıyordu ve biri ise etrafa ateş ediyordu. Onu gördüm. Yerel el yapımı bir silah kullanıyordu”²⁰⁸.

²⁰⁵ Human Rights Watch interview with Mustapha Abubakar, 7 March, 2003.

²⁰⁶ Human Rights Watch interview with Mustapha Abubakar.

²⁰⁷ R. Scott Appleby, **The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation**, Lanham, Maryland: Rowan & Littlefield, 2000, pp. 78-79.

²⁰⁸ A.g.m., Kaduna 8-9 December, 2002.

Ungwan Boro'nun Hıristiyan bölgesinde yaşayan bir adam ise Kaduna'daki dinî çatışma söylentilerinin ardından gençlerin toplu olaylara katılma kararı aldığını ifade etmişti. Sabo ve Ungwan Boro bölgesindeki diğer Hıristiyan gençler de bu olaylara katılmışlardır. Kendisi bu grupların rastgele bir şekilde yollarda ve mahalle aralarında Müslümanlara karşı şiddet kullandığını ve birçok Müslümanı öldürdüğünü gördüğünü belirtmiştir. Sabo bölgesinden yaklaşık beş yüz Hıristiyan gencinin birçok Müslümanın yaşadığı Maraba Ridu yakınlarında saldırılar düzenleme hazırlıklarını ise askerî birimlerin engellediği bilinmektedir. Ancak Ungwan Yero bölgesinde Hıristiyan gençler tarafından dört Müslümanın öldürülmesi ve birçoğunun yaralanması olaylarını engellemede güvenlik güçleri başarısız olmuştur.²⁰⁹

Şiddet olayları 24 Kasım'da kontrol altına alınmış ancak bıraktığı tahribat oldukça büyük olmuştur. Her iki taraftan yüzlerce insan ölürken binlerce kişi yaralanmış ve onbinlerce kişi de evsiz kalmıştır. Bu çatışmaların Nijeryalı insanlar üstündeki etkisi çok ağır olmuştur. Çatışmalar insanî, ekonomik, toplumsal ve psikolojik tahribatlara yol açmıştır. Yüzlerce insan yaşamını yitirmiş, ekonomi büyük bir gerileme yaşamış, binlerce insan evsiz kalmış, binlerce kadın ve çocuk şiddetin bıraktığı ağır psikolojik sorunlarla baş başadır. Her iki taraftan da binlerce çocuk ve kadın, acımasız şiddetin ortasında kalmış ve bu durum onların gelecekteki hayatlarında psikolojik izler bırakmıştır. Aşağıdaki tabloda Kaduna'daki çatışmalar sırasında ölen aile bireylerinin sayısı gösterilmektedir.

Tablo 2: Kaduna Çatışmaları Sırasında Ölen Aile Bireylerinin Sayısı

Ölü Sayısı	Sıklığı	Yüzdesi
1-3	41	51.25
4-6	17	21.25
6 ve üstü	12	15
Yeni Doğmuş	10	12.5
Toplam	80	100

Abdu a.g.e. ss.128, 135.

²⁰⁹ Human Rights Watch interview with Mustapha Abubakar, 7 March, 2003

Tablodan da anlaşıldığı üzere çatışmalarda belli ailelerden çok fazla kişinin yaşamını yitirdiği görülmektedir. Şiddet olaylarının en çok zarar verdiği grup kadınlar ve çocuklardır. Ayrıca çatışmalar sırasında bir çok evin kullanılamaz hale gelmesi aileleri yoksulluğa itti ve özellikle çocukların psikolojileri negatif yönde etkilendi.²¹⁰ Aşağıdaki tabloda da Kaduna eyaletindeki şiddet olayları sırasında yıkılan evlerle ilgili istatistiksel bilgiler verilmektedir.

Tablo 3: Kaduna Eyaletindeki Kriz Alanları, Yıkılan Evler ve Evsiz Kalan İnsanlar

Kriz alanları	Tahrip Edilen Hane Sayısı	Evsiz kalan insanların sayısı
Rigasa	230	13.000
Tudun Wada	153	15.000
Kano/Hayin Barki	74	5.350
Kachia ve Everon	350	25.000
Kakuri	71	3.058
Nasarawa	83	5.800

Abdu a.g.e. ss.128, 135.

Tablo 4: Kaduna Çatışmalarında Mülklerin Zarar Görmesi

Zarar gören mülkler	Sıklık	Yüzde
Tamamen	21	26.25
Kısmen (Ev-egitim yerleri)	33	41.25
Kısmen (işyeri)	15	18.15
Kısmen Oturulabilir	11	13.25
Toplam	80	100

Abdu a.g.e. ss.128, 135.

²¹⁰ Human Rights Watch interview with Mustapha Abubakar, 7 March, 2003

Tablodan da anlaşıldığı üzere yıkılan yerlerin başında ev ve eğitim yerleri gelmektedir.²¹¹ Bu durum şiddet olaylarından çocukların ne kadar etkilendiğini göstermektedir. Çocuklar, hem eğitim yerlerini hem de yaşadıkları evi kaybetmişlerdi. Bu durum çocukların ileride şiddete daha meyilli olmasına veya karşı tarafı olaylardan sorumlu tutan bir davranış içerisinde yer almalarına yol açabilir. Ayrıca aşağıdaki tabloda ölen bireylerin yakınlık derecesine bakıldığında çocukların kin ve nefret duygusu ile büyüyebileceğini gösteren birçok delil bulunmaktadır. Nasıl ki, 1978 ve 1979 olaylarına tanık olan o dönemin çocukları 2000 ve 2002 çatışmalarında başrol oynamışsa belki ileride bu çocuklar da yeni şiddet dalgalarında başrol oynayacaklardır.

Tablo 5: Ölen İnsanların Yakınlık Derecesi

Yakınlık derecesi	Sıklık	Yüzde
Baba	16	22.86
Anne	2	2.86
Erkek kardeş	23	32.86
Kız kardeş	6	8.57
Uzak akraba	23	32.86
Toplam	70	100

Abdu a.g.e. ss.128, 135.

Ailelerinden birçoğunun hayatını kaybetmesi ve sahip oldukları eşyaların hasar görmesinden dolayı kadınlar ve çocuklar yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Elli üç bin bireyden evsiz kalan %75'i kadınlar ve çocuklardır. Daha da ötesi bir çok kişi de bu çatışmaların ardından yaralanmış ve bir kısmı da sakat kalmıştır. Bu durum bölgedeki yoksulluğun daha da artmasına yol açmıştır.²¹² Şiddetin etkilediği aileler, bir süre sonra karşı taraftaki bireyleri doğal düşman olarak görmüşlerdir. 1970 ve 1980'lerde şiddet ortamında büyüyen gençlerin, daha sonraki yıllarda meydana gelen şiddet olaylarına doğrudan katıldıkları gözlemlenmişti.

²¹¹ Human Rights Watch interview with Mustapha Abubakar, 7 March, 2003

²¹² E. O. Alemika Etanibi, and Okoye Festus, (eds.), "Victims: Impact of Religious and Ethnic Conflicts on Women and Children in Northern Nigeria, Kaduna: Nigeria", **Human Rights Monitor**, 2000, p. 138; Abdu, Umar, a.g.m., ss. 84-85.

2.7.3. Politikacılar ve Din Adamlarının Çatışmalardaki Rollerini

Çatışmalar başladığında politikacıların ve din adamlarının şiddeti körüklediği gündeme gelmişti.²¹³ Aslında bu iddiaların çoğu doğrulanamamakla birlikte sürekli gündeme gelmesi çatışmalardan sonra da devam etmişti. Her ne kadar Kaduna'daki şiddet olaylarında politikacıların rolleri kesin olarak belirlenememişse de şu açıktır ki, Nijerya'nın herhangi bir yerinde özellikle de kuzeyde din, politik amaçlar için kullanılmıştı. Şu da oldukça açıktır ki Kaduna'daki toplumlararası gerilimin 1970'lerin sonundan itibaren gündemde kalması, yeni bir çatışma için oldukça güçlü bir zemin oluşturmuştur. Birçok kesim 2002 Kasım ayaklanmalarının asıl nedeninin güzellik yarışması veya gazetede ki makale olmadığını öne sürmektedir. Bu anlaşmazlıkların şiddet kullanılmadan kolaylıkla çözülebilir konular olduğu belirtilmektedir. Politik ve dinî liderlerin, çatışma sürecinden belli bir fayda elde etmeyi bekledikleri ileri sürülmektedir. Nihai aşamada amaçları ne olursa olsun bu gerilimin büyümesine izin verildiği görülmektedir. Hatta bazı politikacı ve dinî liderler tarafından şiddet desteklenmiştir. Kaduna'nın yakın tarihine bakıldığı zaman farklı etnik ve dinî gruplar arasındaki gerginliklerin önemli ve etkili önlemlere rağmen hızla artış göstermesi, şiddet yanlısı çevrelerin varlığına işaret etmektedir. Kaduna'daki olayların dinî boyutu 25 Kasım olaylarını tekrar gündeme getirir. Zamfara'nın Valisi Mamuda Aliyu Shinkafi, gazeteci Isioma Daniel'e karşı fetva verip Müslümanları onu öldürmeleri için cesaretlendirmiştir.²¹⁴ Zamfara, şeriatın ceza kanunlarına geçirildiği ilk eyaletti. Ölüm fetvası tüm ülkede ciddi bir tartışma yaratırken gazeteci Isioma Daniel, güvenliği için saklanmaya mecbur kalmıştır. Böylelikle bir eyalet valisinin bir diğer eyalette bulunan bir kişi hakkında ölüm fetvası verip veremeyeceği sorusu gündeme gelmiştir. Esasında hukuken böyle bir yetkisi olmamasına rağmen dinî gerekçelerle verilen fetva, Nijerya'daki politikacıların dinî çatışmalarda oynadığı rolü ortaya koymaktadır. Öte yandan Müslüman liderler, dinî örgütler, Jamatu Nasrül İslam (JNI), Müslümanları Koruma Derneği, İslamî İlişkiler İçin Yüce Komite (SCIA) ve Federal Hükümet üyeleri verilen dinî hükmü tanımadıklarını ve olayı kınadıklarını açıklamışlardı. JNI, Zamfara

²¹³ Ali Mohammed, **The Hand of Esau**, 7 May, 2000a, pp. 32–33.

²¹⁴ Akin Aladesue, "Examining the Origins of Nigerian Conflict and the Effectiveness of the Governments Response: Conflict in the Fourth Republic", www.accord.org.za/ct/2000-3/CT3_2000_pg17-19.pdf, (01.03.2000).

eyaletinin fetva verme konusunda yetki hakkı olmadığını ve verilen fetvanın da göz ardı edilmesi gerektiğinin üstünde durdu. Isioma Daniel ise makalesinde yaptığı suçlama için özür dilemişti. Müslüman liderlerin bir kısmı özrün kabul edilmesini ve yeni şiddet olaylarına müsamaha edilmemesi üzerinde durmaktaydılar. Bu anlamda çatışmaların önlenmesinde olumlu bir rol oynama çabası içerisinde oldukları görülmektedir. Ancak bazı politikacılar ve din adamları gazetecinin öldürülmesi konusunda daha radikal bir tutum içerisinde olmaya devam ettiler.²¹⁵ Ancak, Nijerya Federal Hükümeti, gazetecinin idam edilmesine izin verilmeyeceğini açıkladı. Enformasyon Bakanlığı fetvanın yerine getirilmeyeceğini açıkladı. Öte yandan gazeteci, Isioma Daniel'in de ABD'ye kaçtığı belirtilmiştir.²¹⁶

Bazı iddialara göre kimi Müslüman ve Hıristiyan din adamları, çatışmalardan önceki günlerde kışkırtıcı konuşmalar yapmışlardı. Bu konuşmaların aslında çatışmalara yol açtığı ileri sürülmektedir. İnsanlar genellikle din adamlarının söylediklerini önemsemektedirler. Önemli Müslüman din adamı olarak kabul edilen Gwari, sürekli bir şekilde This Day'deki makaleyi kınadığını ve tüm Müslümanların inançlarını korumaları için ayaklanmaları gerektiğini söylemiştir.²¹⁷ Halkın sokağa dökülmesinde bu tür söylemlerin etkili olduğu belirtilmektedir. Öte yandan bazı Hıristiyan din adamları da sürekli bir şekilde halka ölümlere, sakatlanmalara ve yakılan kiliselere katlanmamalarını ve artık dişe diş kana kan politikasını hayata geçirmeleri yönünde demeçlerde bulunmuşlardı.²¹⁸

Nijeryalı Hıristiyanlar Birliğinin başkanı ise şiddet olayları karşısındaki tutum hakkında şunları söylemişti: *“Bizler yasalara uyan vatandaşlarız ve devletin bizi korumasını umut ederiz; fakat eğer devlet bizi korumayı başaramazsa o zaman bizim insanlarımıza başka seçenek kalmayacaktır. Fakat hangi anlamda kendilerini koruyup*

²¹⁵ Ugochukwu Eke (Umuahia), “Markarfi Blames Crisis on Unemployment”, **Daily Times**, Tuesday 15 May, 2001, p. 5. Kaduna State Governor, E. H. Ahmed, Markarfi, asserts that depressed economy and grim economic prospects for unemployed youth must be seen as persistent underlying causes of violence.

²¹⁶ Karl Vick, “Violent Ethnic Rivalries Threaten Nigerian Unity”, **Washington Post Foreign Service**, 29 January, 2000, p. A1.

²¹⁷ Bkz. “Attacks on the press: 17 **ThisDay** Reporters, Editors Receive Death Threats”, in Media Rights Monitor, published by Media Rights Agenda, January 2003, www.mediarightsagenda.org/MRM%202003/MRM%20Jan.%202003.pdf, (20.01.2003).

²¹⁸ Press Release on the Recent Religious Violence/Riots in Kaduna State by the Southern Kaduna Elders Consultative Forum, 25 November 2002.

*savunacakları seçeneği onlara kalmıştır. Bu aşamada hiç bir kilise lideri ve vaaz onları durduramaz.”*²¹⁹ Görüldüğü gibi şiddet olayları sırasında din adamlarının pozisyonları, net olmamakla birlikte, kimi zaman, şiddeti durdurmak yerine diğer tarafı suçlayan bir yaklaşım içerisinde olmuşlardır.

Ancak din, şiddet ve politik rekabetle birleşince daha da kötü sonuçlara yol açmaktadır. Politik alanda görülen rekabet kısa sürede dinî bir yöne kaymakta ve rakipler birbirlerinin dinî farklılıklarını öne çıkartmaya başlamaktadır. Müslüman ve Hıristiyanların bir kısmı sorumlu olarak federal hükümeti görürken, dinsel bir ayrışma yapılmadığını öne sürmektedirler. Eyaletlerin din esaslarının yeniden oluşturulması üzerinde durulmaktadır. Bu da dinsel farklılığın çatışmayı körüklediği tezine dayanmaktadır. Ancak bu noktada da temel sorun Kaduna gibi insanların karışık yaşadığı şehirlerin nasıl ayrıştırılacağıdır.

2.7.4. 2002 Çatışmalarında Rol Oynayan Faktörler ve Toplumsal Yapı Üzerinde Açtığı Tahribat

Nijerya’daki Müslümanların ve Hıristiyanların çatışmasındaki en umutsuz gelişme şiddetin toplumsal yapı üzerinde bıraktığı izlerdir. Şiddet ortamında büyüyen çocuklar ve gençlerin bir süre sonra şiddeti ve başkalarına kötü davranmayı kanıksamaları gelecekte de gündeme gelebilir. Böyle bir kültürde yaşayan gençlerin çoğu ya şiddet yanlısı olur ya da her türlü sorununu kaba kuvvete başvurarak çözmeye çalışsan sorunlu biri olur.²²⁰

Bu bireyler, kişisel sorunların veya bir krizin tek çözümünün sadece güç kullanmaktan geçtiğine inanırlar. İncelenen dönemde Müslüman liderler ve aynı problemle karşılaşmış diğer insanlar, Müslüman gençlerin radikalizminden konuşuyorlar.²²¹ Bu durum aslında üretken ve verimli İslam okullarının etkisini yitirmesine yol açmakta ve şiddet yanlısı grupların güçlenmesine neden olmaktadır.

²¹⁹ “We won’t tolerate more killings–CAN,” **The Punch, Lagos**, November 28, 2002, www.afard.org/Echo%2015/Genre%20et%20Violence%20au%20Nigeria.pdf, (28.11.2002).

²²⁰ Yosuf Ali Abdallah, “The Glorious Ku’ran. Translation and Commentary”, **Libyan Arab Republic**, May, 1973, pp. 103, 1393.

²²¹ Joseph Siegle, “Africa’s Fault Line: Governments must Act to Soothe Religious Tension”, **International Hard Tribune**, 9 June, 2003.

“Nijerya’daki Etnik ve Dinî Çatışmalar ve Demokrasi Mücadeleleri” adlı çalışmanın yazarlarından biri olan Yusuf Ali’ye göre çatışmaların artmasında rol oynayan asıl unsur, yüksek işsizliğin yol açtığı sorunların, dinî şiddetin genişlemesinde önemli bir rol oynamasıdır.²²² Hükümetler, bu dinî çatışmalarda can kaybını azaltmak için birçok yeni düzenlemeleri hayata geçirmişlerdir. İşsizliğin azaltılması da bu programlar arasındadır. Ancak bugüne kadar bu konuda kayda değer bir gelişme sağlanamamıştır.²²³ Eyaletler, şiddeti engellemede yetersiz kalmaktadırlar. Politik nedenlerle şiddete karışanlara yargı yolu pek fazla açılmamakta ve hemen hepsi kısa bir sürede serbest bırakılmaktadır. Kabile ve dinî bağlantıların eyalet yönetimlerinde etkin bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu nedenle şiddete katılanlara karşı herhangi bir yaptırım gündeme gelmemektedir.

Nijerya’da salgın hastalık gibi yayılan dinî çatışmalar, aynı zamanda ekonomik çöküşle de doğrudan ilişkilidir. 1980’lerde birçok Afrika ulusu ekonomilerinin çökmesinden oldukça kötü şekilde etkilendi. Bu dönemde toplumsal kalkınma programları gündeme getirildi.²²⁴ Bu programlar Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasından ilham almışlardır.²²⁵ Ancak bu programlar da yetersiz kaldı. Petrol fiyatının aniden düştüğü zaman, dış alım-satımda tam bir domino etkisi yarattı. Nijerya ekonomisinin çöküşü sadece petrol fiyatlarının düşüşüne bağlı olmasa da bunun etkileri oldukça güçlü oldu.²²⁶ Ekonomik sorunlar şiddete, şiddet ise ekonominin daha da kötüleşmesine ve yoksulluğun artmasına yol açtı.

Nijerya’nın ekonomik çöküşünden en fazla endüstri sektörü zarar görmüştür. Üretim fabrikalarının yaklaşık yüzde 50’si kapanmış ve işçiler işten çıkarılmıştır. Bu da hem yoksulluğun hem de şehirselleşmenin çöküşüne yol açmıştır. Ulusal üretim 1984’de %13.5’e düşmüş, enflasyon %23’ten %40’a çıkmıştır. Ekonomik çöküş, eğitimden sağlığa kadar tüm alanlardaki gelişmeleri olumsuz etkilemiştir. Yapısal uyum politikası uygulamaları, Nijerya halkı üzerinde tahrip edici etkiler bırakmıştır. Enflasyon gittikçe artış göstermiş, buna paralel olarak, yaşam standartlarında ise hızlı

²²² Alemika, Okoye, a.g.m., s 138.

²²³ Abdu, Umar, a.g.m., s. 85.

²²⁴ Abdu, Umar, a.g.m., 154.

²²⁵ Abdu, Umar, a.g.m., 154.

²²⁶ Abdu, Umar, a.g.m., 155.

bir kötüleşme yaşanmıştır. Birçok çalışan işsiz kalmıştır. Sonuç olarak sosyo-ekonomik şartlar insanların dine yönelmesine yol açmış bu durum da çatışmaları beslemiştir.²²⁷ Kalkınma programları, yapısal uyum politikası sonucunda etkisini yitirmiş, çeşitli gruplar ekonomik çevrenin tahrip olmasını önlemek için farklı mücadele yöntemleri bulmuşlardır. Bu yüzden birçok insan kendi dinlerinde sığınak bulmuştur. Daha da önemlisi yönetici kesim tarafından kullanılan kaynakların kesilmesiyle birlikte bazı gruplar eski avantajlı konumlarını tekrar elde edebilmek için dinî ve etnik bağlarını kullanma yoluna gitmişlerdir. Dinî ve etnik kimlikler, iktidar nimetlerine ulaşmak ve diğerlerini devre dışı bırakarak bundan yoksun kılmak için bir tür dayanışma vesilesi olarak kullanılmıştır.²²⁸

İşsizliğin ve yoksulluğun arttığı bir dönemde din, insanların zor koşullar altında yaşamaları için iyi bir sığınak sundu. Aynı zamanda ekonomik kriz döneminde din, insanlar arasında ilişkileri de belirleyici bir unsur oldu. Etnik ayrışma, yerini din üzerinde yapılan ayrışmaya bıraktı. Bu süreçte politik karar vericilerin de toplumsal dönüşüme uygun davrandıkları ve ayrışmayı tahrik ettikleri görülmüştür. Politik aktörler, kendi toplumlarındaki konumlarını koruyabilmek için ayrımcı ve dışlayıcı bir politika uygulamıştır.²²⁹ Halk arasında oluşan derin husumetler, Afrika gibi bir bölgede kan davasına dönüşmüştür. Hıristiyanlara göre bir Müslüman belli bir yerde seçimlere girip kazanırsa bu durum sadece Müslümanlara yarar sağlar ama Hıristiyanlar'da ise durum tam tersi olur. Afrika kültürü ile yoğunlaşmış bu düşüncede öne sürülen vurgu; “diğerinin lehine olan gelişme mutlaka benim aleyhindedir.” şeklindedir. Olaylar bütüncül değerlendirilmektedir. İki kişi arasındaki husumet, birden bire yüzlerce insanın yaşamına mâl olacak bir dinsel çatışmaya dönüşme riski taşımaktadır.

Dinî şiddetin en önemli sonuçlarından biri de Nijerya'nın birlik ve bütünlüğünün zedelenmesidir. Nijerya'daki demokratik norm ve değerlerin alt üst olduğu dinî şiddet döneminde toplum, bir kutuplaşma ve ayrışma içerisine girdi.²³⁰ Çok kültürlü ve çok dinli bir yapı ülkenin bir zenginliği olmaktan çıkıp bölünme ve çatışmaların nedeni

²²⁷ Abdu, Umar, a.g.m., s. 157.

²²⁸ Abdu, Umar, a.g.m., s. 158.

²²⁹ Abdu, Umar, a.g.m., s. 172

²³⁰ Abdallah, a.g.m., s. 101.

olmaya başladı. Bu durum ülkenin güçlenmesine değil aksine zayıflamasına yol açtı. Ulus devlet olma yolunda önemli bir aşama kaydeden Nijerya'da son dönemde ortaya çıkan şiddet olayları, uzun yıllara dayanan birlik bilincini de yerle bir etti. Ulus devlet kendi içerisinde dinsel ve etniksel ayrışmalar yaşamaya başladı. Bu durum kalıcı bir çözüm bulunamadığı takdirde Nijerya'nın bölünmesini de gündeme getirebilir.

Nijerya'da dinî şiddeti engellemek için birçok proje ve plan gündeme getirilmektedir. Bunlar arasında en önemlisi ekonomik alanda düşünülenlerdir. Ekonomik iyileştirmelerin yanı sıra eğitim ve kültürel alanda da birçok proje gündeme gelmiştir. Özellikle gençlerin sokak çatışmalarında sürükleyici güç oldukları dikkate alındığında, bu gruplara yönelik kültürel ve eğitim programlarının Nijerya sokaklarındaki şiddeti engellemede bir etkisi olabilir. Aynı zamanda gençlerin dinî kurum ve derneklerle ilişkisini azaltacak faaliyetlerde de bulunması önemlidir.²³¹

2.8. Kaduna'da Valilik Seçimleri ve Şiddet Olayları

Mart 2003 tarihinde Kaduna eyaleti bir kez daha dinî bir çatışmaya sahne oldu. Yukarıda da vurgulandığı gibi en son şiddet olayları dünya güzellik yarışmasının Nijerya'da yapılmak istenmesinden çıkmıştı. Organizatörlerin yarışmayı iptal etmesi ve güzellik yarışmasının Londra'da yapılmasına rağmen etkileri oldukça büyük olmuştu.²³² 2003 yılında iki toplum arasındaki ayrışmanın sürdüğü bir dönemde Nijerya'da genel seçimler gündeme gelmişti. Esasında genel seçimler, uzun bir dönemdir askerler tarafından yönetilen Nijerya politikasında önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktaydı. Bilindiği gibi 1963 yılında cumhuriyeti ilan edilen ülkede, darbeler birbiri ardına yaşanmıştı. Cumhuriyetin ilanından otuz yıl sonra iktidarı ele geçiren General Sani Abacha ilk iş olarak tüm demokratik kurumları askıya aldı ve siyasi partileri kapattı. 1998 yılının Haziran ayında Sani Abacha vefat edince yerine General Abdüsselam Ebubekir geçmişti. Çok geçmeden onun yerine 29 Mayıs 1999 yılında bir Hıristiyan olan Olusegun Obasanjo, devlet başkanı oldu. 2003 Nisanında yapılması planlanan seçimlere halen devlet başkanı olan Obasanjo'nun katılması, taraflar arasında tartışmanın genişlemesine yol açmıştı. Hıristiyanlar Nijerya'daki sayılarını olduğundan

²³¹ Alemika, Okoye, a.g.m., s. 86.

²³² Alemika, Okoye, a.g.m., s. 86

daha çok göstererek yönetimde Müslümanlardan daha fazla söz sahibi olmak istemektedirler. Müslümanlar, Obasanjo'yu bir Hıristiyan olarak görmekteydiler ve seçim süreci bu nedenle özellikle Kaduna'da bazı sorunların tekrar yaşanmasına yol açtı.²³³ Çünkü, aynı dönemde Kaduna Eyaletinde de vali seçimleri yapılmaktaydı. Valilik seçimlerinin 2002 sonunda meydana gelen şiddet olaylarının etkisi altında gerçekleşecek olması, olayı daha da önemli kılmaktaydı. Hıristiyanlar Müslüman olan Valinin taraf tuttuğunu öne sürerken, Müslümanlar ise Valiyi şiddet olayları sırasında pasif davranmakla suçlamaktaydılar. Ayrıca Valiyi şeriatı uygulamada isteksiz davranmak ve Hıristiyanlarla birlikte olmakla suçlamaktaydılar. Eyalet seçimlerine böyle koşullar altında gidildiğinden şiddet olaylarının yaşanması kaçınılmaz olmuştu.

Nisan 2003 seçimleri yaklaştıkça Vali Makarfi'nin politik konumu belirsizliğini korumaktaydı. Rakiplerinin önemli bir kısmı Müslüman cemaatten çıkmıştı ve Valiyi şeriatı uygulamamakla suçlamaktaydı. Kaduna'daki bir çok kesim ise Müslüman liderleri 2002'de meydana gelen şiddet olaylarını bilerek körüklediklerini ve böylelikle Valinin konumunu sarsmaya çalışmakla suçlamaktaydılar. Tüm bunlara karşı Vali Makarfi, 19 Nisan'da gerçekleşen seçimlerden büyük bir başarı ile çıkmayı başardı. Kaduna'daki sağduyunun sesi olarak ortaya çıkan ve tüm Kadunalıların haklarını korumaya çalışan Valinin seçilmesi bir çok Kadunalı için iyi bir gelişme olmuştu. Vali oyların %58.69'unu alarak kazanmıştı. Ancak, radikal gruplar Valinin seçimlere hile karıştırdığını öne sürmekteydi.²³⁴

1978 yılındaki şiddet olaylarının büyümeden kontrol altına alınmasında en önemli rolü Yoruba etnik grubunun uzlaşmacı tutumu oynamıştı. Bu grup uzlaşmayı desteklemiş ve Nijerya'nın birliğini savunmuşlardı. 2000 ve 2002'deki şiddet olaylarının engellenmesinde ise ciddi bir etkileri olmadı. Bu dönemde öne çıkan kişi ise Eyalet Valisi Ahmed Mohammed Makarfi'ydi. Vali Makarfi, dinî tartışmaların yapıldığı dönemde her iki tarafın da güvenini kazanmıştır. Vali Makarfi, dinî görevleri yerine getiren bir Müslümandı. Makarfi, aynı zamanda güney Kaduna'daki Hıristiyanların

²³³ SADER, a.g.m., (22.08.2006).

²³⁴ Human Rights Watch interview with Mustapha Abubakar, a.g.m., 7 March, 2003.

taleplerine de açık biri olarak öne çıkmaktaydı. Makarfi, Hıristiyan yanlıları tarafından saygı değer Makarfi olarak adlandırılıyordu.²³⁵

Bazı iddialara göre, Şubat 2000 tarihindeki Kaduna krizinin başlangıcında Makarfi'nin il dışında oluşu ülkeyi olumsuz etkilemişti. Çünkü, 21 Şubat günü Hıristiyan isyancılar, hükümet konağına yürümüş, sonra Valinin odasını basarak şeriat konusunda derhal geri adım atılmasını istemişlerdi. O esnada odada bulunan birçok resmi dosya ve materyal da tahrip edilmişti. Ahmed Mohammed Makarfi'nin duvarda asılı resmi de bundan nasibini almıştı.²³⁶ O sırada göstericilerle konuşan Vali yardımcısı Shekari ise hükümetin şeriat konusunda henüz herhangi bir karar almadığını ifade etmişti. Ancak bu demeç, her iki tarafı da memnun etmeyip şiddetin daha da artmasına yol açmıştı. Eğer Vali orada olsaydı ve göstericilerle farklı bir dille konuşabilseydi belki olaylar büyümeden kontrol altına alınabilecekti. Oysa şeriat konusunda resmi bir kararın alınmadığının söylenmesi Müslümanları kızdırmış ve ertesi gün Müslümanlar bu sefer şehirde büyük gösteriler düzenlemişti. Böylelikle her iki taraf karşı karşıya gelmiş ve şiddet kontrol edilemez bir noktaya taşınmıştı.

2002'deki olaylar ise doğrudan Valilikten ziyade güzellik yarışması krizi ile başlamış ve kısa sürede diğer eyaletlerden gelen haberlerle büyümüşü. Olaylar birkaç gün sürmesine karşın gençlerin şiddeti yaygınlaştırıcı eylemlerde bulunması Hükümetin olayları kontrol etmede yetersiz kalmasına yol açmıştır. Vali, bu süreçte hiçbir tarafın yanında durmamaya ve Federal hükümetle birlikte olayları kontrol altına almaya çalışmıştı. Bu nedenle seçimlerde her iki taraftan da destek alarak seçilmişti.

Diğer yandan kendisi de bir Müslüman olan Vali Makarfi hem Hıristiyanların hem de Müslümanların desteğini kazanmak için uzlaşmacı bir politika takip etmektedir.²³⁷ Bu durum radikallerin tepkisine yol açmaktadır. Hıristiyan radikaller, onu İslam'ı yaymakla aşırıya kaçan biri olmakla suçlamakta ve 2000'deki ölümler ve bu ölümlerin yol açtığı kutuplaşmalarla bölünmelerin hâlâ devam etmesinin sorumlusu olarak görmektedirler. Müslümanlar ise kendisini şeriatı bir bütün olarak uygulamamakla suçlamaktadır.

²³⁵ Maier, a.g.m., (26.11.200).

²³⁶ Abdu, Umar, a.g.m., s. 101.

²³⁷ Maier, a.g.m., (26.11.2000).

Kısacası, Valiliğin uzlaşmacı politikalarına rağmen Kaduna eyaleti gerçekten de dinî çatışmaların en gergin merkezi olmaya devam etmektedir. Nijerya'daki dinî çatışmaların çoğu ülkenin diğer bölümlerine bu eyaletten yayılmaktadır. Şehirdeki fiziksel bölünme bu çatışmalardan sonra artarak nüfusu derin bir kutuplaşmaya itmiştir. Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi dinler, Kaduna'da ayaklanmalara ve çatışmalara yol açmıştır.²³⁸ Kaduna'da son zamanlardaki çatışma, ülkenin demokratik yapısını etkilemiş ve askeri kuralları da sarsmıştır.²³⁹ Eyaletin büyümesi için yapılan öneriler, dinî cemiyetlerin artış göstermesi, uzlaşmacıların yetersizliği ve askerî servisin krizleri engellemedeki kötü rolü, çatışmaların genişlemesine yardım etmiştir.

Yukarıda dile getirilen somut gelişmelerden de anlaşıldığı gibi, Nijerya'da, özellikle Kaduna Eyaletinde hem valilik hem de hükümet düzeyinde gerçekleşen siyasal tercihler; dinsel ve ekonomik olgularla bazen doğrudan, bazen de dolaylı bir ilinti arz etmektedir. Bu durum, halkın sosyal davranışlarında olduğu kadar, karar alıcıların tercihlerinde de kendini göstermektedir. Dinî kimliklerin siyasal ve ekonomik çıkarlar için bir dayanışma aracı olarak işlev görmesi, ülkenin siyasal kültüründe dinî, belki biraz farklı bir anlamda, merkezî bir role sahip olduğunu göstermektedir.

²³⁸ Maier, a.g.m., (26.11.2000).

²³⁹ Maier, a.g.m., (26.11.2000).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADUNA'DAKİ DİNİ ŞİDDETİN ETKİSİ VE BUNU ÖNLEMENE YÖNELİK ÇALIŞMALARIN ANALİZİ

Kaduna'daki dinî temelli şiddet 2000'li yıllarda da tüm Nijerya'nın birliğini sarsmaya devam etmektedir. Federal hükümetin bölgedeki şiddeti sona erdirmek için bazı politikaları hayata geçirmesine karşın, bu konuda henüz istenilen bir sonuç elde edilmiş değildir. Birçok uluslararası ve ulusal barış örgütleri, eyalet ve federal hükümet güçleri ile birlikte etnik ve dinsel çatışmayı engellemek ve bölgenin sosyo-ekonomik olarak yeniden yapılandırılmasına yardımcı olmak için farklı eğitim ve ekonomik programları hayata geçirmiştir. Kaynakların çoğu gruplararası diyalogu geliştirmek ve gruplararası barışı korumak için harcanmaktadır. Ancak tüm bu çabalara rağmen bölgedeki kriz durumu devam etmektedir.

Aşağıdaki dinî liderlerin gücü ve politik sürece etkileri incelenerek, bölgedeki krizin yatıştırılmasında diğer toplumsal aktörlerin ve hükümetin rolü üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda, şeriat tartışmalarıyla birlikte diyalog ve işbirliğine yönelik çabaların ne derecede etkili olduğu araştırılacaktır.

1. Hükümetin Tutumu

1.1. Pasif Tarafsızlık Pozisyonu

Çatışmaların kötü sonuçlarının hemen ardından, sivil toplum örgütlerinden hükümete Kaduna eyaleti için araştırma ve inceleme komiteleri kurulması yönünde taleplerde bulunuldu. Nijerya'daki genel uygulama da çatışmalar gibi benzer durumlarda her zaman için araştırma ve inceleme komisyonları kurulması yönündeydi. Örneğin Kaduna'daki Şubat 2000 ayaklanmalarının, Zangon-Kataf ayaklanmalarının hemen ardından inceleme yapmak için paneller düzenlenmiş ve komisyon kurulmuştur. Ancak bu genel uygulamaya karşın federal hükümetin komisyon sonuçlarına kayıtsız kaldığı görülür. Öte yandan bazen de komisyon raporlarında genel ifadelere yer verilir ve üstün körü bir araştırma yapılır. Bazı komisyon üyeleri ise detaylı rapor sunar, fakat yaptıkları bu incelemelerin sonuçları nadiren basılır. Bu raporlar hükümetin resmî yazışmalarında basılılar bile, durum üzerinde çok az bir etkiye sahiptirler ve önerilerin

bir kısmı kabul edilirken bulgular ise neredeyse hiç denecek kadar az sayıda dava açılmasına yol açar. Kasım 2002 ayaklanmalarında ise Kaduna eyaletinin hükümeti, açık şekilde bir araştırma komisyonu kurmayacağını, bunun yerine şiddete karışanların hemen adalet karşısına çıkarılacağını ifade eder.²⁴⁰

Nitekim, şiddet olaylarının başladığının ilk günlerinde yaklaşık üç yüz elli kişi hemen tutuklanmıştır. Tutuklananların çoğu isyan başlatmaktan ve yağmalamaktan suçlanan kişilerdi. Ayrıca öldürme olaylarına karıştıkları suçlaması da yapılmıştı. Buna karşın bağımsız gözlemciler tarafından hazırlanan raporlarda hiç bir suç faaliyetine bulaşmamış ve keyfi tutuklanan sayısız insan olduğu rapor edilmişti. İnsan hakları kuruluşları tarafından kendisiyle röportaj yapılan Kaduna'daki insanların çoğu bu tutuklananların şiddeti planlayan ve organize eden gerçek kişiler olmadığına inanıyordu. Bir önceki bölümde de bazı kısımlarına yer verdiğimiz insan hakları gözlemcileri ise şiddeti planlayanların kimliklerini bulmak için sarf ettiği çabaların sonucunda şiddetin iyi organize edildiğini ve belli yerlerden yönlendirildiğini ortaya koymasına karşın, hükümet bu konuda da kayıtsız kaldı.

Öte yandan tutuklanan Hıristiyanlar sulh mahkemelerinin önünde yargılanırken, Müslümanlar şeriat mahkemelerinde yargılanıyordu. Bu iki sistem de şeriat mahkemelerinin kurulduğu ve şeriatın ceza kanunlarında uygulandığından beri paralel bir şekilde işletiliyor. Her iki kategoride de sanıkların çoğunun bir kaç hafta içinde kefaletle tahliye edildiği rapor edilmişti. Oysa bir çoğu insan öldürmek, saldırı yapmak, mülkleri harap etmek ve barışa zarar vermekle suçlanıyorlardı. Geri kalanlar da kısa bir süre sonra serbest bırakıldılar ve onlara karşı yapılan suçlamalar da düşürüldü.²⁴¹ Yerel bir araştırmacı Kaduna da konuştuğu mahkeme üyelerinin ve davacıların şiddet olayları ile bağlantılı kişi sayısından veya dosyalarının durumundan emin olmadıklarını rapor etmiştir. Şüphelilerin tutuklanması durumunun Hıristiyan ve Müslüman gruplar tarafından politikleştirildiği görülmektedir. Kaduna eyaletindeki eski ve son krizlere tanık olan araştırmacılar, özellikle 2000 ayaklanmalarının ardından oluşan krizlerde hükümetin pasif bir tarafsızlık politikası izlediğine inanmaktaydı. Bunun nedeni ise bazı

²⁴⁰ Caroline Ifeka, "Ethnic 'Nationalities,' God & the State: Whither the Federal Republic of Nigeria?", *Review of African Political Economy*, Vol. 27, No. 85, 2000, pp. 450–459.

²⁴¹ Bkz. "Miss World Riots: Court Discharges 22," *ThisDay*, Lagos, January 21, 2003, p. 97.

Hıristiyan ve Müslüman liderler tarafından yapılan baskılardır ve bazı şüphelilerin tahliyesini de bu baskılardan dolayı onaylamışlardır. Araştırmacıların çoğu ise kefaletle serbest bırakılanların durumlarının, adil bir yargılanma sonucu verilen kararlar olduğuna inanmamaktaydı.²⁴² Suçlananlardan bir kısmı on sekiz yaşın altında olduğu için serbest bırakılmıştı. Yerel polisler, insan hakları gözlemcilerine ‘*Biz ergin olmayan çocukları alıkoymayız, fakat bir ayaklanmada gördüğümüz herkesi yakalarız*’ demişti. Bu ifade bazı ergin olmayanların yaşlarından dolayı serbest bırakıldıklarını doğrulamaktadır.²⁴³

Bazı öldürme olaylarında polisin aktif bir rol oynadığı ileri sürülmekteydi. Eyalet Valisi, güvenlik güçleri tarafından kullanılan silahların inceleneceğine söz vermesine karşın kesin bir tarih ve bu araştırmaların süreci hakkında bilgi vermemişti. Kabala Costain ve Kabala Doki’deki şiddet gösterilerinde öldürülenlerin araştırılmasına yönelik halkın yaptığı resmi başvuru üzerine de yerel polis güçleri, gerekli araştırmanın yapılacağını açıklamıştı. Ancak gerçekte hiçbir şüpheli mahkeme önünde suçlanmadı ve tutuklanan, birkaç kişi ise hemen serbest bırakıldı. Tüm bunlara ek olarak ortaya bazı iddialar atıldı. İddialara göre bu durumları inceleyen polislerin çabaları, valinin müdahalesi sonucunda engellendi; çünkü vali bu tür bir araştırmanın kendisine politik anlamda zarar vereceğinden çekinmekteydi.

Bu süreçte birkaç büyük örgüt ve dinî liderin tutuklanması sözkonusu oldu. Fakat bunların çoğu kısa zamanda serbest bırakıldı. Bu tutuklanılardan biri de Nijerya’daki Şariat Mahkemeleri Yüce Divan Genel Sekreteri Nafi’u Baba Ahmed’di.²⁴⁴ 30 Kasım 2002’de tutuklandı ve 2 Aralıkta yargılanmadan serbest bırakıldı. Nafi’u Baba Ahmed, Valinin kayıtları ve izlediği yöntem hakkında açık bir eleştiri yaptığı için tutuklandığını iddia etti. Ahmed, Valinin seçim sürecinde kendisini bir engel olarak gördüğü için tutuklattığını ileri sürmüştü. Serbest bırakılmadan önce polislerin kendisine herhangi bir miting düzenlemeyeceğine dair bir belge imzalatılmak

²⁴² Miss World Riots, a.g.m., (21.01.2003).

²⁴³ Paden, a.g.e., ss. 24-28.

²⁴⁴ S. Kumo, “The Sharia and the Nigerian Constitution: Issues and Prospectives”, being a paper presented at the national Conference on Sharia, organized by the Jamaatu Nasril Islam at Arewa House, Kadun, 10-17 February, 2000, p. 15.

istediklerini ifade etmişti.²⁴⁵ Yerel hükümet ve polis, Nafi’u Baba Ahmed’in Vali’ye yönelik eleştiri yüzünden tutuklanmadığını, aksine Kasım krizini kışkırttığından ve öncülük ettiğinden şüphelendikleri için tutukladıklarını belirtmişti.²⁴⁶ Kaduna’daki diğer araştırmacılar ise isyanlardan birkaç gün önce Nafi’u Baba Ahmed’in eğer Vali, şeriatı yasal sürecin bir parçası haline getirirse bunun ciddi bir sorun yaratacağına dair tehdit ettiğini iddia etmişlerdi. Ayrıca Vali’nin kardeşinin sahip olduğu bağımsız televizyon kanalında yayınlanan röportajlara gösterdiği tepki sonucunda tutuklandığı da iddia edildi. Bu röportajlarda Kaduna’daki şiddetlerde boy gösteren İslamcı âlimlerin kınanması yer alıyordu. Bir araştırmacı ise Nafi’u Baba Ahmed’in eğer televizyon kanalının bu röportajları yayınlamaya devam ederse saldırıda bulunmakla tehdit ettiğini iddia etmiştir.²⁴⁷

24 Kasım günü Federal Bilgi Bakanlığına (FMI) bağlı olan Ulusal Uyum Komisyonundan (NOA) bir temsilci yüksek mevkiden on kişinin Kaduna’daki şiddete destek verdiği için tutuklandıklarını açıkladı. Fakat tutukluların adları ve onlar hakkında bilgi verilmedi.²⁴⁸ 9 Ocak 2003 tarihinde Kabala Doki’deki beş örgüt lideri, polis tarafından o bölgedeki çatışmalarla bağlantılı oldukları için tutuklandılar. Bunların içinde birçok olaya ve öldürmelere katıldığı şahitler tarafından belirlenen Sama’ila Sarkin Kaje de vardı. Onlar, birkaç gün tutuklu kaldıktan sonra yargılanmadan serbest bırakıldılar. Polis kayıtlarında Kaduna’daki This Day ofisini de kimin yaktığı ve ayaklanmalarda kimin tutuklandığı bilinmiyor. This Day’ın cumartesi günü editörü Simon Kolawole, 22 Kasım günü yakalandı. Federal başkent Abuja’da üç gün tutuklu kaldıktan sonra o da diğerleri gibi yargılanmadan serbest bırakıldı. Tutuklanması Müslümanların ve diğerlerinin olası intikamlarına karşı koruma amaçlı bir yol olarak yorumlandı.²⁴⁹ Sonuç olarak hükümetin, hem olayları soruşturma yöntemi hem de tutuklamaların politik aktörlerin etkisi altında kaldığı görülmektedir. Ayrıca yargılanma süreçlerinin de adil ve bağımsız olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla hükümetin,

²⁴⁵ Human Rights Watch Interview with Mustapha Abubakar, a.g.m., 7 March, 2003.

²⁴⁶ Örnek olarak bkz., Special Report, “Kaduna under Curfew: Between Insensitivity and Nervousness”, **Weekly Trust**, 6-12 December, 2002.

²⁴⁷ Human Rights Watch Interview with Mustapha Abubakar, a.g.m., Kaduna, 10 and December, 2002.

²⁴⁸ Bkz., “Kaduna Riots—10 Top Shots Arrested”, **Vanguard**, Lagos, 24 December, 2002.

²⁴⁹ Human Rights Watch Interview with Mustapha Abubakar, a.g.m., 10-12 December, 2002.

yargının ve güvenlik güçlerinin olayların açığa çıkartılmasında negatif bir tutum içerisinde olduğu ileri sürülebilir.

1.2. Dinsel Çatışmayı Azaltma Girişimleri

Resmi yetkililer, çatışmaların soruşturulmasında yetersiz kalmalarına karşın barışı ve dinler arası diyalogu geliştirmek için bazı önemli girişimlere öncülük etmede başarılı bir politika izlemiştir.²⁵⁰ Çatışmaların durmasını takip eden süreçte hükümet, dinlerarası diyalogu geliştirmek için bazı yasal kurumların kurulmasını sağladı. Dinî Danışma Kurulu, bu kurumlar arasında en önemlilerinden biridir. Bu kurulun bünyesinde oluşturulan iki alt kurul, herhangi bir şiddet olayında olayların incelenmesi ve istikrarın tekrar tesis edilmesinde önemli yetkilere sahiptir.

Tablo 4.1’de de gösterildiği üzere Nijerya’da daha önce de bu tür kurumların olduğu görülmektedir. Bu kurumlar şiddetin engellenmesi ve dinlerarası barışın geliştirilmesinde aktif bir rol oynamışlardır.

²⁵⁰ W. Tordoff, **Government and Politics in Africa**, London: Macmillan Publishers, 1990, p. 2. 2000 Annual Report on the Human Rights Situation in Nigeria, **Tell Magazine**, 24 September, 2001.

Tablo 6: Eyalet Sakinlerini Bütünleştirme Çabaları

	Eyaletteki bütünlüğü sağlama girişimleri
Gowon, 1966–75	i. Tekrar yapılanma, iyileştirme ve uzlaştırma programları. ii. Birlik okullarının kurulması iii. Ulusal gençlik servisinin kurulması. iv. 12 eyaletin oluşturulması
Murtala/Obasanjo, 1975–79	i. Ekstra yedi eyaletin kurulması ii. Etnik tanımlamaların değiştirilmesi
Shagari, 1979–83	i. Yeşil devrimi
Buhari/Idiagbon, 1984–85	i. Disiplinsizliğe karşı savaş WAI
Babangida, 1985–93	i. Kitlese hareket programı, MAMSER ii. Ulusal istihdam müdürlüğü iii. Gıda, yollar ve kırsal altyapı için müdürlükler, DFFRI iv. Daha iyi yaşam programı v. Yeni eyalet oluşturma
Shonekan, 1993	-----
Abacha, 1993–98	i. Yolsuzluk ve disiplinsizliğe karşı savaş, WAIC ii. Ulusal uzlaştırma heyeti, NARECOM iii. Ulusal iyileştirme acentesi NOA iv. Aile destekleme programı v. Yeni eyalet oluşturma vi. 2010 vizyonu
Abubakar, 1989–99	i. Ulusal uzlaştırma
Obasanjo, 1999–2007	i. Ulusun tekrar doğuşu ii. Kötüye kullanılan insan haklarını araştırma heyeti iii. Fakirliği azaltma programı iv. Yapısal düzenlemeler

Source: 2000 Annual Report on the Human Rights Situation in Nigeria, *Tell Magazine*, September 24, 2001.

2000 Annual Report on the Human Rights Situation in Nigeria, **Tell Magazine**, 24 September, 2001.

Nijerya'daki şiddet olayları ile hükümetlerin politikaları arasında bir ilişki bulunmaktadır. Şiddet olayları, geçmişten gelen ve hâlâ çözülemeyen sorunların yarattığı kızgınlığın, marjinalleşmenin, yıkımın ve mahrumiyetin birikmesinin bir sonucudur.²⁵¹ Bu nedenle Nijerya'daki etnik gruplar arasındaki çatışmaları azaltmak için hükümetin daha çok çaba göstermesine ihtiyaç vardır. Bu çabalar dinler ve etnik gruplar arasında ilişkilerin geliştirilmesi yönünde olmalıdır. Çünkü, temel sorun gruplararası diyalogun yerini korku ve güvensizliğe bırakmış olmasından kaynaklanmaktadır. Abuja'nın Metodist Başpiskoposunun ifadeleri ile söyleyecek olursak: *"Nijerya'daki insanları birbirlerine gücendirdik, İgbo'nun Hausa'yı affetmeye ve Yoruba'nın İgbo ile uzlaşmaya ihtiyacı vardır. Hausa/Fulani ve Kataf, Ijaw ve Itshekiri, Aguleri ve Umuleri, Modakeke'de Ife'ye ihtiyacı vardır"*.²⁵² Etnik çatışmaların dirençleri ve rekabet ortamı, insan hayatı ve mülk için güvenli bir ortam değildir.

Bazı sivil toplum örgütleri ile uluslararası yardım kuruluşlarının toplumlara işbirliğini geliştirme yönünde çaba içerisinde olduğu görülmektedir.²⁵³ Nijeryalı devlet adamlarının ilk başlarda gerilimi azaltmak için cesaretle adımlar atmasına rağmen etnik ve dinî şiddetin devam etmesi, bu mekanizmaların etkisi ve güvenilirliği hakkında şüphelerin doğmasına yol açmıştır. Aynı zamanda hükümet yetkililerinin kendi sorumluluklarını yerine getirmemesi de bu mekanizmaların başarısız olmasında önemli bir rol oynadı. Örneğin, öldürme olaylarına karışan kişilerin adalet önüne getirilmemesinde, yerel güvenlik güçlerinin olumsuz tutumları etkili olmuştu. Hâlâ cevapsız kalmış en önemli sorulardan biri ise, neden Özel Görev Gücü Birliğinin çatışmaların yoğun yaşandığı bölgelerde konuşlandırılmadığıydı. Özel Görev Gücü Birliği 2000'den beri Kaduna'da görev yapmaktaydı. Temel amacı etnik ve dinsel çatışmalara müdahale etmektir. 2000'deki olayları takiben kurulan birlik, çatışmalardan önce Kaduna'nın stratejik bölgelerinde görev yapmaktaydı. Bu birliğin herhangi bir çatışmayı bastırmak için müdahale etmeden önce hükümetin emirlerini beklemesi de gerekmiyordu. Doğrudan çatışmalara müdahale etme yetkisi bulunmaktaydı. Buna

²⁵¹ Ibelema Minabere, "Nigeria: The Politics of Marginalization", **Current History**, May, 2000, pp. 211–214.

²⁵² Ola, Makino, **Democracy in Nigeria: Continuing Dialogue(s) for Nation-Building**, IDEA, 2001, p. 12.

²⁵³ A. Atiku, "No way for Hoodlums", a.g.m., Lagos, 22 November, 1999, p. 19.

rağmen bu birliklerden hiç biri çatışmanın patlak verdiği Kasım 2002’de sokaklarda görev almadı. Şayet bu birlikler, çatışmaların başladığı ilk olaylara müdahale etselerdi, durum oldukça farklı olabilirdi. Çatışmalar büyümeden ve diğer eyaletlere sıçramadan kontrol altına alınabilirdi.²⁵⁴ Nitekim, en sonunda şiddet alanına 22 Kasım günü gönderilen askeri birliklerin aktif tutumu sonucu olaylar kontrol altına alınabilmişti. Yerel güvenlik güçleri ilk günlerde doğrudan şiddet olaylarına müdahale etmemişti. Bunun yerine durumun ilerlemesine izin verildi ve konuşlandırılan bir kaç polis ya göstericilerin sayıca fazlalığı karşısında başarısız duruma düştü ya da onları engellemekten ve kontrol etmektense doğrudan şiddet olaylarının içerisinde yer aldı.

WeeklyTrust gazetesindeki bir röportajda Kaduna eyaletinin valisi Ahmed Mohammed Makarfi de güvenlik güçlerinin olayları kontrol altına almada ihmalin olduğunu kabul etmekteydi. Demecinde şunları söylemişti: “2000 ayaklanmalarından beri haftalık güvenlik toplantıları düzenlemekteyiz. *This Day* gazetesi ofisinin vurulduğu gün yani 20 Kasım günü de bir toplantı organize edilmişti. Toplantıda eyaletteki güvenlik sorununu gündeme almıştık. Çarşamba günü *This Day* gazetesinin bölgesel ofisinin yandığını öğrendiğimizde biz hemen planlanmış güvenlik konseyi toplantısına gittik. Konsey *This Day* olayını bir tehlike işareti olarak tanımladı. Sonra eyaletteki güvenlik sorununun kontrol altına alınması için gerekli olan talimatları güvenlik güçleri ve diğer birimlere verdik”.²⁵⁵ Ancak Vali, verilen talimatların yerine tam anlamıyla getirilmediğini belirtmesine karşın emirlerin neden yerine getirilmediği hakkında bilgi vermemişti.

İnsan hakları gözlemcileri olayları kontrol etmekle görevli güvenlik güçleri ile yaptığı görüşmelerden sonra polislerin olaylar hakkında kayıtsız ve sorumsuz davrandıklarını rapor etmişti. Gözlemciler, polislerin çatışmalarda yetmiş üç kişinin öldüğünü belirtmesine karşın sayının ileri sürülenden oldukça fazla olduğunu belirtmekteydiler. Polisler olaylardan sonra sokağa çıkmıştı. Gözlemciler, 2000 olaylarından beri hükümetin güvenlik güçlerini arttırdığını ve şehirdeki birçok noktada

²⁵⁴ A. Braimah, “Culture and Tradition in Conflict Resolution”, in C. Garuba (ed.), **Capacity Building for Crisis Management in Africa**, Lagos, Gabumo Press, 1990, p. 161.

²⁵⁵ Press Release on the Recent Religious Violence/Riots in Kaduna State by the Southern Kaduna Elders Consultative Forum, a.g.m., 25 November 2002; Kaduna Riots: Who did what? **WeeklyTrust**, 29 November-5 December, 2002, p. 88.

kontrol noktaları kurulduğunu ifade etmektedirler. Buna rağmen çatışmalar başladığında polislerin, olayları kontrol etmede başarısız olduğu görülmüştü. Yetkililer yaptıkları açıklamada “*En son krizde alanlara yeterince polis yerleştirdik. Elimizden gelenin en iyisini yaptık.*” ifadesini kullanmışlardı. Özel Görev Gücü’nün, neden olaylara hızlı bir şekilde müdahale etmediği eleştirileri karşısında da “*eğer bir ayaklanma varsa ilk önce polisler müdahale eder. Daha sonra askerî güçler olay mahalline gönderilir. Polisler ön taraftadırlar.*” açıklamasında bulunmuşlardı.²⁵⁶ Oysa Özel Görev Gücü’nün temel görev alanı etnik ve dinî çatışmalara doğrudan müdahale etmektir.

Çatışmadan hemen sonra Nijerya Devlet Başkanı Olusegun Obasanjo, Vali ve dinî liderlerle görüşmek üzere 28 Kasım günü Kaduna’yı ziyaret etmişti. Başkan Obasanjo ve Vali Makarfi, iyi organize edilmiş bu çatışmayı kınayıp ve bu suçu işleyen kişilerin yargıya çıkarılacaklarına dair söz vermelerine rağmen birkaç hafta sonra olaylar sırasında yakalananlar da serbest bırakılmıştı.²⁵⁷

Kaduna eyaleti tarafından hasar tespiti için kurulan bir heyet, şiddet sırasında yıkılan 109 kiliseyi 39 camiyi ve binlerce binaları rapor etti.²⁵⁸ Nisan 2003’te federal hükümetin Kasım ayaklanmaları sırasında yıkılmış, yakılmış cami ve kiliseleri yeniden onarmak için gerekli parasal yardımı verdiği açıklanmıştı.²⁵⁹ Fakat Mayıs ayında Nijerya Hıristiyan Cemiyeti’nin Kaduna eyaletindeki kolu, çatışmalar sırasında yıkılmış ve hasar görmüş kiliselerin tekrardan imarı için bir yardım fonu oluşturmuştu. Cemiyet 2000’den beri finanse edilmesi gereken ve yerel hükümet tarafından söz verilen tazminatların verilmediğinden şikâyetçiydi.²⁶⁰ Yapılan bu eleştiriye Müslümanların ve Hıristiyanların diğer organizasyonları da katılmaktaydı. Hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar, insan hakları gözlemcilerine 2000 ayaklanmaları sırasında mal ve mülklerin yıkılması ve kaybedilen hayatlar için herhangi bir tazminat sağlanmadığını ve 2002 ayaklanmalarında da yalnız bırakıldıklarını ifade etmişlerdi. Diğer yandan Kaduna

²⁵⁶ Human Rights Watch Interview with Mustapha Abubakar, a.g.m., 7 March, 2003.

²⁵⁷ Human Rights Watch Interview with Mustapha Abubakar, a.g.m., 7 March, 2003; Kaduna, 10-12 December, 2002

²⁵⁸ Bkz., “N1bn Needed to Compensate Miss World Riot Victims in Kaduna”, **ThisDay**, Abuja, 13 May, 2003.

²⁵⁹ Bkz., “Miss World Riot: Government Moves to Rehabilitate burnt Churches, Mosques”, a.y., Lagos, April 7, 2003.

²⁶⁰ Bkz., “We Lost N4.5b to Kaduna Violence, says CAN”, **ThisDay**, April 4, 2003, p. 45.

eyaletinde 2000 çatışmalarında meydana gelen zarar ve ziyanın ödenmesine dönük federal hükümete sunulan bazı öneriler ise federal hükümet tarafından reddedilmişti.²⁶¹ Dolayısıyla ileri sürüldüğünün aksine hükümet çatışmalardan zarar görenlerin hasarlarını ödememişti. Bu durum bu hasarları ödemeye çalışan etnik ve dinî örgütlerin güçlerini artırmasına yol açmıştır. Yerel hükümete olan güven zedelenirken, örgütlere olan bağlılık artmıştı.

2. Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumlararası Gerilimi Azaltmadaki Rolü

Kaduna'daki şiddeti engelleme yönünde bir çok sivil toplum örgütü yoğun bir faaliyet yürütmektedir. Kaduna'da Hıristiyan-Müslüman diyaloglarını ilerletmek için sivil toplum örgütleri tarafından yapılan ilk adımlar, Akademik Barışçıl Birlikler (AAPW) ve Stratejik Güçlendirme ve Aracılık Örgütleri (SEMA) himayesi altında 1996'da atılmıştı. NGO'lar gerilimi azaltmak için Müslüman ve Hıristiyan örgütlerine çatışmanın yönetilmesini anlatan seminerlerden toplumlararası kültürel işbirliklerinin geliştirilmesine kadar birçok eyleme ev sahipliği yaptı. Seminere katılanlar Hıristiyan ve Müslüman gençler için bir diyalog forumu kurmuşlardı. AAPW, barışı inşa etme çabalarına ve iyileştirme adımlarına günümüzde de devam etmektedir.

Müslüman ve Hıristiyan Diyalog Forumu (MCDF), biri papaz diğeri de imam olan iki genç tarafından kuruldu. Bu forum, inançlararası arabuluculuğun merkezi oldu. Aynı zamanda forum, Müslüman ve Hıristiyan genç liderler için seminerler organize etmektedir. Şiddet olaylarının başlamasının ardından MCDF bir yandan farklı etnik ve dinî gruba mensup gençler arasında bir köprü görevi görme rolünü oynarken, diğer yandan da çatışmalardan dolayı evsiz ve kimsesiz kalanlara veya psikolojik olarak çatışmalardan etkilenenlere iyileştirme seminerleri sunarak kendi kapsam alanlarını genişletmiştir. Toplum liderleri tarafından önerilen bir diğer girişim ise eşit sayıda gelişim projesidir (EDP). EDP, yerel kanaat önderleri için farklı seminerler organize etmektedir. Bunların yanı sıra Kadın Düşünce Liderleri Forumu (WOLF) gibi örgütlenmeler de spesifik olarak belli gruplararası diyalogu ve işbirliğini geliştirmeye odaklanmıştır.

²⁶¹ Press Release on the Recent Religious Violence/Riots in Kaduna State by the Southern Kaduna Elders Consultative Forum, a.g.m., 25 December 2002; Kaduna Riots: Who did what?, **WeeklyTrust**, a.g.m., s. 88.

2000'deki çatışmaların ardından sivil toplum örgütleri, aktivitelerinin temposunu arttırdılar.²⁶² Kawo kadın birliklerinin yeni uzantısı olan KANEWA farklı dinî ve etnik grupları bir araya getiren projeleri hayata geçirdi. SEMA gibi gençleri bir araya getirmeyi öngören sivil toplum kuruluşları ise toplumlar arasında uzlaştırıcı bir rol oynamakta ve İhtilaf Çözüm Ağının (CRESNET) kurulmasına kolaylık sağlayan bazı mekanizmaların oluşturulmasına yardımcı olmaktadır.

Kadınlardan oluşan bazı sivil toplum örgütleri ise doğrudan gençler üzerine odaklanmış projeleri desteklemektedir. Bunlar arasında Alhidaya Hayır Cemiyeti, Yardım Destek Masası (HDT), Güvenilir Kuruluş (VTF) ve Gelişim için Genç Komitesi, Kaduna eyaletinde işsiz gençlere meslek kazandırma kursları düzenlemektedir ki bu gençler çatışma boyunca yağmalama yapmaya ve malları harap etmeye hazır kişilerdi. Ulusal istihdam müdürlüğüyle işbirliği içinde yapılan çalışmalar sonucunda bu örgütler, birkaç yıl içerisinde iki binden fazla gence çıraklık eğitimi verdi. Bu yetenekleri geliştirme programları, toplumdaki barışı ve uzlaşmayı sağlamak adına yalnızca gençlere yöneliktir.²⁶³

2001'de Birleşmiş Nijerya Gelişme Forumu (UNDF), kalkınma, adalet, barış ve bütünlük için bir dizi projeye ev sahipliği yaptı. Bunlar arasında eğitim çalışmasından çıraklık eğitimine kadar bir çok proje vardı. Temel amaç, toplumu aydınlatarak ulusal birliği ve ekonomiyi güçlendirmektir. Ayrıca yerel vatandaşlar ile hükümet yetkililerini bir araya getiren konferanslar da düzenleyen forum böylelikle halk ile hükümet arasında bir arabulucu rolü oynamıştır. Sonuç olarak toplumlararası gerilimi azaltmak için bir çok sivil toplum örgütünün yoğun bir faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Ancak, bununla birlikte bu örgütler henüz istenilen amaca ulaşabilmiş değildir.

3. Kaduna'da Barışın Yeniden Kurulmasında Topluluk Liderlerinin Rolü

Kaduna'daki topluluk liderleri üç kategoriye ayrılır. Bunlardan birincisi, eyalet yönetimden sorumlu olan geleneksel liderlerdir. Diğerleri sivil toplum liderleri ile düzeni, yasaları korumak ve idare etmekle sorumlu olan yasama erkidir. Bizim ana

²⁶² A. Guobadia, "Constitutional Instability and Legitimacy in Africa: Issues, Conflicts and Solutions, the Nigerian Experience", **4 Annual Conference: African Society of International and Comparative Law**, 2000, pp. 112-140.

²⁶³ Guobadia, a.g.m., ss. 112-140.

odak noktamız, bu liderlerin Kaduna eyaletinde barışı sağlamak için oynadıkları rollerdir. Aynı zamanda Kaduna eyaletinde şeriatın uygulanmasındaki rollerini de incelemek gerekmektedir. Şeriatla ilgili olarak hükümetin politikası, yasa koyucuların tutumları önem kazanmaktadır. Bu aşamada yapılan tartışmaların ve uygulamaların eyaletteki Müslüman-Hıristiyan ilişkilerini nasıl etkilediğini de irdelemekte yarar var.

3.1. Yasa Koyucuların Tutumları

Nijerya'da eyaletlerin kendi yasalarını yapma yetkileri bulunmaktadır. Eyalet meclisleri eyaletin yönetim rejimini belirleme konusunda oldukça geniş bir yetkiye sahiptir.²⁶⁴ Gevşek bir federasyonu andıran yönetim şekli nedeniyle Nijerya'da şeriat tartışması ciddi gerilimlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır.²⁶⁵ Nitekim, Kaduna'da da şeriat tartışmasının kökleri 1970'lerin sonlarına kadar geriye gidebilmektedir. Ancak, bu tarihte sorun geçiştirilmişti. Aralık 1999'da ise Kaduna Meclisi, belediyelerden gelen şeriat talebinin uygulanabilirliğini araştırmak için on bir kişiden oluşan bir heyet kurmaya karar verdi. Ancak bu karar, Mecliste bir ayrışmanın oluşmasına yol açtı. Meclisin Hıristiyan üyeleri, on bir üyeli komiteyi tanımadıklarını açıklarken, Müslüman üyeler de şeriat uygulamasının Müslümanları ilgilendiren bir konu olduğunu ve Hıristiyan üyelerin bu komitede yer almasının gereği olmadığını açıklamışlardı. Tartışmanın büyümesi üzerine ise iki Hıristiyan üyeye şeriat komitesine katılmaları için davetiye gönderildi. Fakat bu davet de Hıristiyan üyeler tarafından reddedilmişti. Hıristiyanların komite çalışmalarında yer almamasına rağmen komite çalışmalarına kısa bir süre sonra başlamıştı. Ancak, Mecliste başlayan ayrışma kısa sürede sokağa da yansımıştır.

İlk etapta CAN'ın Kaduna eyaletindeki temsilciliği, kabul edilen yasa ile Hıristiyanların haklarının çiğnendiğini ileri sürmeye başlamıştı. Aynı zamanda Müslüman yasa koyucuların Kaduna'yı İslamlaştırmak için bir hareket başlatma çabasında olduklarını ileri sürmüştü. Eğer böyle bir hareket olursa eyalette çok büyük krizlerin yaşanacağına dikkat çekip bu konudaki endişelerini dile getirmişlerdi. Şeriat

²⁶⁴ Guobadia ,a.g.m., ss. 112-140.

²⁶⁵ Guobadia ,a.g.m., ss. 112-140.

komitesi meclisi ocak ayında yürürlüğe girdi ve 17 Şubat 2000'de son buldu.²⁶⁶ Şeriatın uygulanması yönünde bir teklif hazırlanmıştı. Teklif, meclisin Müslüman üyelerinin desteğiyle yasalaştırılmıştı. Böylelikle şeriat uygulaması Kaduna'da başlamıştı.

Kaduna eyaletinin valisi, şeriatın yürürlüğe konulmasından dolayı halkın çeşitli istekleri hakkında tavsiye almak için bir heyet kurdu.²⁶⁷ Yürütme kurulu, eşit sayıda Müslüman ve Hıristiyan üyeler tarafından oluşturuldu. Yasama kurullarından çekinen Hıristiyan gruplar bu komiteye kendi çekincelerini sunmuşlardı. Aynı zamanda CAN'ın Kaduna kolundan bir temsilci de heyet çalışmaları içerisinde yer almıştı. Yürütme kurulunun bir raporunda Müslüman olmayan topluluklar için istedikleri yerlerde geleneksel mahkemelerin kurulması gerektiği tavsiye edildi. Fakat yasama ve yürütme kurulları herhangi bir eylemde bulunmadan ve raporlarını halka sunmadan önce, şeriat karşıtı gösteriler Şubat 2000'de görülmeye başladı. Bu gösteriler çok fazla sayıda ölüme, tahribe, yasaların ve düzenin bozulmasına yol açtı. Bu krizden sonra hükümet, dinî ve topluluk liderlerini geleneksel kural koyucularını kayıplarını istatistiksel olarak derlemek ve tavsiye almak için toplantıya çağırdı. Aşağıdaki konular hakkında tavsiye kararları aldı:

- (a) kaybedilen kişilerin sayısı
- (b) bölgede tahrip edilen iş yerleri ve evlerin sayıları
- (c) resmî binaların sayısı
- (d) insanî yardımların artırılması²⁶⁸

Tavsiye kararları içerisinde şeriat yasalarının kaldırılması yönünde herhangi bir öneri bulunmamaktaydı. Ayrıca Müslüman liderler, krizlerin başlamasına Hıristiyanların sebep olduğunu söyleyip Hıristiyan liderleri izinsiz gösteri yaptıkları için şikâyet etmekteydiler. Bu durum toplumlararası gerilimin artmasına yol açmıştı. Meclis, kendi içerisinde birbirini suçlayan iki gruba ayrılmış bulunmaktaydı. Müslüman üyelerin aksine Hıristiyan üyeler de olaylardan Müslümanları sorumlu tutmakta ve

²⁶⁶ **The Guardian** covered CAN's calls against the former Head of State's call to not vote for Christians. **This Day** covered CAN's accusations of a state governor taking sides with the muslims, <http://www.christianitytoday.com/ct/2001/julyweb-only/7-9-46.0.html>, (07.01.2001).

²⁶⁷ Kumo, a.g.m., 2000, s. 15.

²⁶⁸ Yusuf Bilkisu Hajiya, **Managing Moslem-Christian Conflicts in Northern Nigeria: A Case of Kaduna State. Islam and Christian-Moslem Relations**, Roulledge: London, 2007, p. 15.

şariat uygulamasının eyaletteki dinsel gerilimi arttırdığını öne sürmekteydi. Yasa koyucularının tutumu, gerilimi azaltmak yerine çatışmaları daha da körüklemişti. Bu nedenle yasa koyucuların şiddet olaylarının başlamasında ve genişlemesinde olumsuz bir tutum ve davranış içerisinde oldukları ileri sürülebilir.

Şiddet olaylarının genişlemesi üzerine hükümet yetkilileri, toplumlararası gerilimi azaltmak için bazı adımlar attı. Bu adımlar arasında en önemlileri, bazı büroların oluşturulması idi. Meclis üyelerinin içerisinde yer aldığı bu bürolar toplumlar arası işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bürolar, bu konuda STK (Sivil Toplum Kuruluşları) ile birlikte toplumsal barışı korumak için yerel gruplarla sıkı bir ilişki geliştirmeye çalışmaktadır. Bu ilişkiler çerçevesinde Müslüman ve Hıristiyan üyeler dinî ve etnik toplulukları ziyaret etmekte, ihtilafli grupları barıştırmaya çalışmakta ve dinî topluluk liderleri ve üyeleri arasında diyalogu geliştirmeye çalışmaktadır.²⁶⁹ Bürolar, aynı zamanda barış girişimleri çerçevesinde de bir çok projeye destek vermektedir. Bu girişimler, barışı ve dinî toleransı ilerletmek için Müslümanlar ve Hıristiyanlar tarafından yönetilen tüm enstitülerle işbirliği yapılmasını da kapsamaktadır.²⁷⁰ Fakat yapılan tüm girişimlere rağmen toplumlararası işbirliği her geçen gün biraz daha bozulmuştur.

3.2. Din Adamlarının Barış Sürecine Etkileri: Limitleri ve Potansiyelleri

Din adamlarının barış süreçlerinde etkili bir rol oynadığına dair üzerinde çalışma yürütülmüş herhangi bir teori bulunmamasına karşın günümüzdeki birçok çatışmada din adamlarının olumsuz veya olumlu bir rol oynadıkları görülmektedir.²⁷¹ Özellikle Nijerya örneğinden bakıldığında bu konuda bazı özel derslerin ve deneyimlerin din adamlarına yol gösterdiği görülmektedir. Din adamları dinler arası barışı oluşturmanın avantajları ve dezavantajlarının farkındadırlar. Çalışmamızın temel konusu ile yakından ilişkisi olan bu kısımda özellikle din adamlarının barışı oluşturmada nasıl bir rol oynadıklarına değinilmektedir. Bir bölgedeki dinler arası uzlaşma veya uzlaşmazlık,

²⁶⁹ Kumo, a.g.m., 2000, s. 15.

²⁷⁰ Hajiya, a.g.e., 2007, s. 15.

²⁷¹ Hajiya, a.g.e., 2007, s. 15.

global gelişmelerin yanı sıra çoğu zaman yerel dinî liderlerin davranışlarıyla yerel grupların dine bakışı ve örgütlenmeleri ile yakından ilişkilidir.²⁷²

Nijerya'daki şiddet olaylarına bakıldığında çatışmaların dinsel yönü olduğu açıktır. Bölünmeler din esaslı olmuştur. Ancak çatışmadaki aktörler, şiddeti artırmak için dini kendi davranışlarını meşru kılmamanın bir aracı olarak kullanmışlardır. Kendi aralarında dinî sembolizm ve dinî bir dil oluşturmuşlardır. Çatışmalara karşı olan dinî liderler ise bu süreçte çabalarını daha da yoğunlaştırarak şiddetin önüne gene dinî argümanlarla geçmeye çalışmışlardır. Bu süreçte, yani çatışmalarda şiddetin dozunun arttığı dönemlerde din adamlarının şiddeti durdurma çalışmaları aynı zamanda büyük bir riski de beraberinde getirmektedir. Din adamları yoğun çalışmalarının sonucunda başarısız olurlarsa bu onların prestijine ciddi bir yara vurabilir. Diğer yandan şiddet süreçlerinde yıkıcı olmaktansa yapıcı olmak daha fazla prestij kazanmalarına da sebep olur.

Nijerya'daki çatışmalarda din adamlarının genellikle olumlu bir rol oynadıkları gözlemlenmiştir. Dinî aktörler tarafından kendi topluluklarına barışı yerleştirme çabalarının önemi küçümsenmeyecek kadar önemlidir. Nijerya'daki Müslüman ve Hıristiyan dinî liderler istikrarlı bir şekilde birlikte yaşamayı dile getirmekte ve çatışmalar sürecinde de barış için yoğun bir çaba harcamaktadırlar. Gerard Powers de dinin yatıştırıcı etkisinden yararlanmak için dinî liderleri devreye sokmak gerektiğini, çünkü dinî liderlerin aynı zamanda ulusalcılığı ve barışı sağlamada en etkili kişiler olduğunu ileri sürmektedir.²⁷³ Powers bunu Balkanlardaki dinsel ihtilaflardan yola çıkarak önerir. Ona göre, dinin aşırılığını ve istismar edilmesini önlemenin yolu dinin baskı altında tutulup zayıflatılmasından değil güçlendirilip özerkleştirilmesinden geçmektedir. Nitekim, global düzeyde de bakıldığında din adamlarının genellikle barışı, diyalogu ve birlikte yaşamayı dile getirdikleri görülmektedir. Diğer yandan dinin tabiatı gereği bazen diğer dini yok sayma da gündeme gelmektedir. Ancak günümüz dünyasında dinlerarası diyalog, bu tür çatışmacı zeminde hareket eden din adamlarının

²⁷² Kumo, a.g.m., 2000, s. 15.

²⁷³ Gerard F. Powers, "Religion, Conflict and Prospects for Peace in Bosnia, Croatia and Yugoslavia", **Religion and the War in Bosnia**, 1996, pp. 208-218.

hareket alanını sınırlamaktadır. Nijerya'da da din adamları genellikle birlikte yaşama olgusunu öne çıkarmaktadırlar.

Dinî liderler, kendi topluluklarının etki alanlarını bilir ve bunları gözlemlerler. Dolayısıyla olayları bastırmada veya ilerletmede kendi kişisel gözlemlerinden hareket edebilirler. Kendi toplumunu iyi gözlemleyen veya toplum içerisinde saygın bir konuma sahip olan bir din adamının başarılı olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü kendi topluluğunun neye ihtiyacı olduğunu hangi sözleri beklediğinin farkındadır ve yeri geldiğinde bunu kullanır.²⁷⁴ Onlar, çatışma sonununda halkta oluşan şiddet duygusunu veya boşlukları da doldurmaya çalışırlar. Din adamları, bu gibi kriz anlarında insanların neye ihtiyacı olduklarını sıradan bir liderden daha iyi bilebilirler. Çatışmanın din adına yapılıyor olması onları doğal lider konumuna getirmektedir.²⁷⁵ Aynı zamanda dinî liderler uluslararası bağlamda da bazı ilişkilere sahiptirler ve bu onlara diplomatik alanda da bazı ayrıcalıklar sağlar. Bu sayede barışı sağlamak için diğer ülkelerden de kaynaklar elde edebilir. Bir anlamda çatışmaları durdurmak için uluslararası bir girişim başlatabilirler.²⁷⁶

Diğer yandan din adamlarının şiddet süreçlerinde aktif bir rol oynaması bazen olumsuz deneyimlere sahip olmalarıyla da sonuçlanabilir. Bir çatışmayı birebir yaşamak veya bazı deneyimlere maruz kalmak ön yargılı olmaya veya taraf tutmaya neden olabilir. Dinî gruplar tarafından yönetilen sosyal rollerde az da olsa ayrımcılık görülebilir. Uluslararası alanda elde edilen sonuçlar göstermektedir ki din adamlarının etki ve prestijleri kriz zamanlarında daha yüksek bir seviyededir. Ancak herhangi bir kriz olmadığı dönemler din adamlarının etkinliği sıradan bir liderin gücü ile aynı olmakta veya bazen onun da altına düşmektedir. Dolayısıyla Nijerya'daki çatışmaların yönetilmesinde din adamlarının gözardı edilemeyecek bir güce ve etkiye sahip olduğunu bir kez daha vurgulamakta yarar vardır.

Nitekim, hem 1978 hem de 2000 ve 2002 krizlerinin tam ortasında Müslüman ve Hıristiyan din adamlarının sürekli bir şekilde dinlerin şiddeti ve ayrımcılığı

²⁷⁴ Bala Abdullahi, Kayode Kolade, "The Nigerian Christian-Muslim Standoff: Some Underlying Issues", **TCNN Research Bulletin**, No. 33, March, 2000, pp. 4-23.

²⁷⁵ Abdullahi, Kolade, a.g.m., 2000, ss. 4-23.

²⁷⁶ Abdullahi, Kolade, a.g.m., 2000, ss. 4-23.

yasakladıkları vurgulamaları dikkat çekiciydi.²⁷⁷ Ayrımcılığa ve şiddete karşı çıkan dinî liderler, sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesi yönünde mesajlar vermişlerdi. Bir kısım analist ise bu konuda farklı düşünmektedir. Onlara göre, dinî liderler şiddet olayları sırasında halkı kışkırtmışlardı. Bu konuda CAN liderlerinin açıklamaları dikkat çekicidir. Eski CAN başkanı şeriatın İslam toplumu için oldukça hastalıklı bir hareket olduğunu iddia etmişti. Federal hükümet de Lübnan ve Sudan'ın olduğu gibi Nijerya'nın da bir terör evi olmaması için olayları derhal kontrol altına alması çağrısında bulunmuştu. Bir davetiye de aynı zamanda Kaduna'yı bir zamanlar ziyaret etmiş lider Odumegwu Ojukwu'ya gönderilmişti.²⁷⁸

Diğer yandan Nijerya'daki Katolik Mezhebinin Genel Sekreteri Mathew Hassan Kukah ise şeriatın kendilerine yabancı bir yasa olmadığını, her zaman bu ölçekte olmasa da bir gerçeklik olarak Nijerya'da gündemde olduğunu belirtmişti. Hükümetin şeriatı legal sisteme adapte etmek için bir çok yol aradığı ve bunun için üzüldüğünü belirten Kuhah'a göre tüm bunlara rağmen şeriat sisteminin Hıristiyanlar tarafından da anlaşılması gerektiğini ifade etmişti. Batı Afrika'daki **Evangelical** Kilisesi'nin başı olan Maikudi Kure de şeriatın Hıristiyanlar tarafından anlaşılması gerektiğini ifade etmişti.²⁷⁹

Müslüman liderler de federal demokrasiye uygun olacak şekilde şeriatın uygulandığı bölgelerde de çeşitliliğe yer verilmesi için kendi yandaşlarının eğitilmesi konusunda vaazlarda bulunmuşlardır.²⁸⁰ Müslüman liderler, ayrıca, şeriat hakkındaki çatışmaları yatıştırmak ve olumsuz gelişmelere engel olmak için Nijerya'daki çeşitli inançlara sahip kişileri fikir alışverişinde bulunmak için farklı projelerde birlikte çalışmaya çağırmışlardır. Aynı zamanda toplumlararası diyalogun geliştirilmesine dönük olarak da farklı düzeyde görüşmelerin yapılması desteklenmişti. Bu görüşmeleri yönlendiren kişi ise Nijerya'daki İslamî grup başkanı Shaykh Muhammad Arabî Abdulfatih'tir. Abdulfatih, Nasrî İslam Cemaat (JNI) grubu tarafından da desteklenmektedir. Bu konu ile ilgili bir ulusal seminer 2000 yılının Şubat ayında

²⁷⁷ Onimisi Alao, "Nigerian Islam vs Secularism", **Woord & Daad**, No. 379, 2002, pp. 20-24.

²⁷⁸ Alao, a.g.m., 2002, ss. 20-24.

²⁷⁹ Alao, a.g.m., 2002, ss. 20-24.

²⁸⁰ Michael Bratton, "Briefing: Islam, Democracy and Public Opinion in Africa", **African Affairs**, Vol. 408, 2003, pp. 493-501.

organize edilmişti. Diğer bir deyişle çatışmaların yaşandığı bir dönemde iki büyük İslam örgütünün şiddetin önüne geçmek için çaba harcadığı görülmektedir. Bu seminerde kısaca şu konular tartışılmıştı:

- 1) Müslümanlara insan haklarının bir temeli olarak şeriatın uygulanması,
- 2) Nijerya gibi çok dinli ve çok kültürlü bir ülkede şeriatın barışçıl bir şekilde uygulanmasına yönelik farklı usuller geliştirmek.²⁸¹

Nitekim bu tür seminerlere hem Müslüman hem de Hıristiyan liderler katılmaktadır. Bildirilerde yararlı tavsiyelerin yanı sıra tarafların birbirini anlamasına yardımcı olacak bilgilere de yer verilmektedir. Bu tür organizasyonları genellikle din adamlarının yaptığı görülmektedir.

4. Diğer Çalışmalar

4.1. Eğitim Çalışmalarının Etkisi

Nijerya'da yıllardır süre gelen eğitim programlarında dinlerarası uzlaşmayı önceleyen bir yaklaşımın yeterince öne çıkmadığı görülmektedir. Tarafların birbiri hakkında yeterli ve doğru bir bilgiye de sahip olmadığı görülmektedir. Bu konudaki temel sorunlardan biri de eğitim programlarının şeriat hakkında Nijeryalı halkı eğitmek ve aydınlatmak için iyi organize edilmemiş olmasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla düzenli ve anlayışlı diyalogların, Müslüman ve Müslüman olmayan liderler tarafından toplumda huzuru ve birlikte yaşamayı sağlamak için iyi organize edilmiş olması gerekir. Yerel eyalet liderlerinin de bu konuda daha aktif bir rol oynaması gerekir. Eğitim süreçlerinin en azından şiddeti önlemede kısmi de olsa bir rol oynayacağını belirtmek gerekir.²⁸²

4.2. Anayasal Gözden Geçirme ve Çözüm Önerileri

Ülkenin dinî ve yasal çoğulculuğu anayasal düzenlemede çoğunluğu temsil etmelidir, fakat bu azınlık hakları korunarak yapılmalıdır. Müslüman liderler şeriatın zaten azınlık haklarını koruduğunu öne sürmektedir. Diğer yandan Hıristiyanlar ise kendilerine azınlık muamelesi yapılmasına karşı çıkmaktadırlar. Kendilerini ülkenin aslı

²⁸¹ Bratton, a.g.m., 2003, ss. 493-501.

²⁸² Hajiya, a.g.e., 2007, s. 15.

unsuru olarak gören Hıristiyan kesime göre şeriat Müslümanların ülkeye egemen olmasına yol açacaktır. Ve böylelikle kendi hakları çiğnenmiş olacaktır. Anayasal tartışmanın tüm tarafların haklarının korunacağı bir zemin üzerinde yürütülmesi çatışmaların engellenmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Ayrıca şeriatla ilgili olarak da birçok konuyu incelemek üzere farklı komisyonların kurulması ve bunların faaliyetlerinin kamuya açık olması da çatışmaların engellenmesinde ve tarafların birbirini daha iyi anlamasında önemli olacaktır.²⁸³

5. Dinlerarası Uyumu Sağlamaya Yönelik Çalışmalar ve Müslüman-Hıristiyan Diyalog Formu

Nijerya da bir çok dinî kurum ve örgüt, dinler arası barışı sağlamada aktif bir politika izlemektedir. Bunlardan biri olan Nijerya Dinler Konseyi (NIREC) Eylül 1999'da Federal hükümet tarafından desteklenen Müslüman ve Hıristiyan dinî liderler tarafından kurulmuştu.²⁸⁴ Konsey Nijerya'da iki temel görevi üstlenmiştir. Bu görevlerden birincisi, konferanslar, seminerler ve sergiler düzenleyerek Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın temel esaslarını ve inançlarını halka öğretmektir. İkincisi ise Nijerya'daki tüm insanların kendi dinlerini istedikleri gibi yaşayabilmelerini sağlamak ve Nijerya'daki Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında sürekli iletişim kurabilecek yollar oluşturmaktır. Konsey kurulduğu yıldan itibaren bu konuda birçok eyleme ev sahipliği yaparak Nijerya'daki dinlerarası çatışmanın azaltılmasında olumlu bir rol oynamıştır.

Yerel sakinlerin şiddet olayları sırasında makineli silahların yanı sıra roketlere maruz kaldığı Nijerya'nın Kaduna eyaletinde yaşayan Papaz James Movel Wuye ve İmam Istaz Muhammed Nurayn Ashafa iki taraf arasındaki işbirliğini sağlamak adına **Müslüman-Hıristiyan Diyalog Forumu** kurmuşlardı.²⁸⁵ Gençliklerinde kendi bölgelerinde meydana gelen çatışmalara katılan ve yaralanan bu iki din adamı, yaşadıkları dinî çatışma deneyimlerinden sonra tamamıyla bir değişim geçirmişlerdi. Çatışma yerine birlikte yaşama ve inançlara saygının önemini ortaya koyan bir anlayışa kaymışlardı. Kendi toplulukları arasında barışçıl bir şekilde bir arada yaşamayı

²⁸³ Hajjiya, a.g.e., 2007, s. 15.

²⁸⁴ Makino, a.g.e., 2001, s. 12.

²⁸⁵ Makino, a.g.e., 2001, s. 12.

desteklemek adına Müslüman-Hıristiyan Gençlik Diyalog Forumunu kurdular. 1999'da birlikte "Papaz ve İmam" adında bir kitap bastılar. Bu kitabın asıl amacı İncil ve Kuran'a dayalı pasajlarla dinî çatışmalarda uzlaşmacı olmak ve huzur içinde yaşamak için bir rehber olmaktı. Papaz ve İmam'ın hikâyesi hayatlarını ve ruhsal enerjilerini şiddete karşı koyan, inanç ve geleneklerini inşa eden dinî aktörlerin anlatılmamış hikâyelerinden sadece biridir. Bu barış öncülerinin işleri oldukça ciddi ve uluslararası ilişkilerde küçümsenmeyecek kadar büyük etkiye sahiptiler. Olası bir şiddet durumunda sivil toplum örgütlerinin güvenlik güçlerinden daha etkili olacağı görülmektedir.²⁸⁶

Esasında James Wuye ve Muhammed Ashafa insanların değişebileceğinin, çatışmalı bir ortamdan barışçıl bir ortama geçilebileceğinin canlı kanıtlarıdır. Eskiden bu insanlar rakiplerdi ve birbirlerini öldürmeyi bile denemişlerdi. Oysa şimdi birlikte barış adına birçok çalışma yürütmektedirler. Birlikte yazdıkları kitapta Papaz James Wuye, gençken bir militan olduğunu, 1992 çatışmaları sırasında kolunu kaybettiğini; İmam Muhammed Nurayn Ashafada aynı dönemde militan olduğunu ve çatışmalar sırasında iki oğlunu kaybettiğini anlatıyor.²⁸⁷ *"Her ikisi de çatışmanın bedellerini sorgulamaya başlamış, Kuran'a ve İncil'e yönelmişlerdir ve bu sırada İslam ve Hıristiyanlık arasındaki benzerlikleri farkederek yandaşlarını barışa davet etmişlerdir."*²⁸⁸ İlk karşılaşmalarında aralarında bir güvensizlik belirse de sivil toplum liderinin uyarısıyla, birlikte çalışmayı kabul etmiş, birbirlerini anlamaya çalışmış, aralarında geçen diyaloglar sonucunda anlaşmazlıklar ve önyargılar ortadan kalkmıştır.²⁸⁹

Forum gerçekten de Nijerya'da şiddeti uygulayan veya kendilerine şiddet uygulanan kişilerin barışçıl bir dönüşüm geçirebileceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

5.1. Gerilime Neden Olan Faktörlerin Etkisini Sınırlama

Etnik ve dinî farklılıklar Nijerya'da bağımsızlık sonrası yaşanan gerilimlerin kaynağı olmuştur. Bu dönemde ülke askerî darbelerle demokrasiden uzaklaşmış ve

²⁸⁶D. A. Lakes, Donald Rothschild, "Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict", **International Security**, Vol. 21, No. 2, 1996, pp. 41-75.

²⁸⁷ Lakes, Rothschild, a.g.m., ss. 41-75.

²⁸⁸ Bratton, a.g.m., 2003, ss. 493-501.

²⁸⁹ Bratton, a.g.m., 2003, ss. 493-501.

askerler uzun yıllar süren iktidarlara sahip olmuştu. Papaz Wuye göre askerî rejimler altında olan dönemde gerilimler artış göstermeye başladı.²⁹⁰ Nijerya'nın askeri düzeni sayesinde kuzeyli Müslümanlar oldukça baskındılar ve bu durum Hıristiyanlar aleyhine bir gelişmeye yol açıyordu. Bu da gerginliğin artış göstermesine sebep oluyordu. Nijerya'nın etniksel gerilimlerine katkıda bulunan diğer bir faktör ise yaşanan ekonomik gelişmeye karşın halkın halen yoksulluk içerisinde yaşaması olmuştu. Petrol ve doğalgaz rezervlerinin çok fazla olmasına ve bu konuda önemli bir üretimin olmasına rağmen ülkedeki yoksulluk artmış ve gelir adaletsizliği had safhaya ulaşmıştır. Ülkenin sorunları sadece dine bağlı olmayıp aynı zamanda ekonomik ve sosyal durumdan da kaynaklanmaktadır.²⁹¹

5.2. Barışı Koruma Çerçevesinde Gündeme Gelen Öneriler

Papaz Wuye ve İmam Ashafa'ya göre, başta federal hükümet olmak üzere bir çok kurum birlikte çalışarak barışı kalıcı hale getirebilir. İlk etapta tarafların birbirini tanımasını sağlayacak programların yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu programlar sayesinde insanların, tolerans, güven ve uzlaşmacı yönlerinin artması sağlanacaktır. İkiliye göre barışı kalıcı hale getirmek için şunlar yapılmalıdır:

1.Son beş yıl içinde çatışmalar sırasında zarar görmüş ilişkileri tekrar düzeltmek,

2.Toplum içindeki çeşitli gruplar arasında oluşan çatışmaları en aza indirmek,

3.Hıristiyan ve Müslümanlar arasında barışı sağlamak için çeşitli programlar ve projeler oluşturmak

4.Bir eyalette dinlerarası ilişkileri güçlendirmek ve birlikte yaşamalarını sağlamak,

5.Barışın yeniden yeşermesine yardımcı olan kişileri desteklemek.²⁹²

²⁹⁰ James Movel Wuye and Muhammed Nurayn Ashafa, **The Pastor and Immam: Responding to Conflict**, Lagos, Nigeria, Ibrash Publications Ltd., 1999, pp. 10, 20, 24.

²⁹¹ Wuye, Ashafa a.g.e., ss. 10, 20, 24.

²⁹² Wuye, Ashafa a.g.e., ss. 10, 20, 24.

Bunların yanı sıra çatışmalardan zarar görenlerin ekonomik ve psikolojik olarak desteklenmeleri, evsiz ve yetim kalanlara devlet koruması verilmesi gibi bir çok sosyal politikanın hayata geçirilmesi gerekmektedir. Aksi durumda çatışmalar aralıklı bir şekilde sürecektir. Kadınların desteği ile çocukların evde eğitimi, gençlerin bu tür etkinlikleri katılımı oldukça hayatidir. Çünkü gençler çatışmalarda en çok boy gösteren kesimi oluşturuyordu. Birçok Nijeryalı genç için din önemlidir. Bir ülkede istikrarı sağlamak için de din önemli bir misyondur.

SONUÇ

Bu tez Kaduna eyaletindeki din ve şiddet arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Esasında genel olarak bakıldığında büyük dinlerin, bazı istisnalar dışında şiddeti yasakladığı görülmektedir. Ayrıca dinde şiddetin belli kurallar çerçevesinde de uygulandığını belirtmek gerekir. Örneğin, kişi suçlu bulunsa bile suçun niteliğine göre bir ceza öngörülmektedir. Bu cezanın dışında kişiye eziyet etmek tüm dinler için kabul edilemez bir davranıştır. Oysa Nijerya örneğine bakıldığında dinsel gerekçelerle başlayan şiddet eylemleri sırasında onlarca masum insan dine uygun olmayan yöntemlerle öldürülmekte ya da şiddete maruz kalmaktadır. Dolayısıyla bu noktada *sorunu analiz edebilmek için uygulanan şiddetin din ile ilişkisini ileri sürmekten ziyade toplumsal yapı ve kültürel arka plana bakmak gerekir*. Çalışmanın ikinci bölümünde Nijerya tarihi üzerinde durularak dinin Nijerya tarihindeki ve toplumsal yapının şekillenmesinde oynadığı rol ortaya konmuştur. Bu bölümde dinin bir yandan *birleştirici ve şiddeti yasaklayan bir yanının ortaya çıktığı görülmektedir*. Örneğin, kişi kurban etme olayları dinin gelişi ile birlikte Nijerya'da azalmıştır. Kurban etme konusunu ritüel pratiklerde ilkel kültürel yapının modern çağa taşınması olarak gören teoriler ise din ve şiddet arasında derin bir bağlantı olduğunu ifade etmektedirler. Ancak bu noktada *kurban etme ve haksız yere şiddet kullanmanın eski gelenek ve görenekle ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir*.

Bazen, din farklı çıkarların çatışmasının zahiri tarafı olmaktadır. Farklı etnik ve dinî grupların *sosyo-ekonomik çıkarlarda ve iktidar mücadelesinde dini bir araç olarak kullandığı* görülmektedir. Özellikle modern ulusal devlet olamamış yapılarda halen eski *aile bağlarının birleştirici bir rol oynadığı* görülmektedir. Kendi ailesi dışındakileri düşman olarak gören bu yaklaşımda, diğer bireylere her türlü şiddetin uygulanması dinsel veya farklı bir şekilde meşrulaştırılmaktadır. Öte yandan şiddet tamamen din çerçevesi içinde meydana geldiğinde, sebep başka yerde yatabilir. Din ve diğer sosyal olgular arasında bir koruma duvarı yoktur ve şiddete yol açan pek çok sosyal durum, örneğin insanları kontrol etme çabaları, dinin hem içinde hem de dışında meydana gelebilir. Bununla birlikte, tarihî gelişimin farklı dönemlerinde din sembolik bir değer taşır; sadece bir şiddet alanı olmaktan ötedir, derinden ve yaygın bir şekilde sahip

olunan sosyal özelemlerin, milliyetçiliğin, koloni karşıtlığının veya medeniyet mücadelesinin ifadesi için bir araç olur. Bu noktada din, koloni veya sömürge karşıtı mücadelelerin sürükleyici gücünü oluşturur.

Farklı analitik yaklaşımlarla ortaya konan din ve şiddet arasındaki ilişki, bu konuda tek bir genel teörinin oluşmasını zorlaştırmıştır. Gerçekten de *din ve şiddet arasındaki ilişkiyi analiz eden tek bir genel teörinin olmadığı* ve ikisi arasındaki ilişkiyi *farklı şekilde açıklayan bir çok teörünün literatürde olduğu gözlemlenmektedir*. Bu nedenle birinci bölümde din ve şiddet arasındaki ilişkinin bir çok yönden ele alınması daha doğru bulunmuştur. Din ve şiddet arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Pek çok iyi örnek saha çalışmaları, önemli karşılaştırmalar ve genel incelemeler olmuştur. Ancak şiddet içindeki dini kapsayan sosyal süreçlerle ilgili anlayışım basittir. Bu bilgi durumu için açıklama, (1) din ve şiddet arasındaki karmaşık bağlarda, (2) değer tabanlı, teorik ve metodolojik araştırma yaklaşımlarının çeşitliliği ve (3) din kaynaklı şiddetin genelde rasyonelize olmamış özelliğinde yatmaktadır. *Din çatışması*, tarihte olduğu gibi *günümüzde de ahlâkî bir çerçevede ele alınmaktadır*. Politika ile bağlantılı bir şekilde din üzerine yapılan çalışmaların da bu zemini pek kıramadığı görülmektedir. *Dinlerarası şiddet*, herhangi bir ülkede meydana geldiğinde bu sorun kısa sürede *küresel bir ilgi çekmektedir*. Ülkeler, soruna ahlakî ve dinî bir zeminde yaklaşmaktadır. Bu konuda *kamuoyunun baskısı*, hükümet politikalarının oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. *Her ülkenin dinî çatışmalara bakışının farklılık gösterdiği görülmektedir*. Bu olgu, din ile şiddet arasında rasyonel bir analizin yapılmasını engellemektedir.

Çalışmamızda *din çıkışlı gibi görünen çatışmaların genelde dışta daha geniş sosyal gerilimleri içerisinde barındırdığı tespit edilmiştir*. Tamamen dinin sosyal olarak kutsal olanı işaret etme kapasitesi nedeniyle, kutsallaşan sosyal mücadeleler dini şiddete ve şiddeti çok daha başa çıkılamaz hale getiren yöntemlere bulaştırmaya devam eder. *Din ve şiddet arasındaki bu bağlantıyı kesmek önemli fakat ütöpik bir amaçtır ve barışın adaletli bir şekilde uygulanmasını gerekli görmektedir*. Özellikle farklı etnik ve dinî gruplardan oluşan devletlerin, idarî ve politik alanda tüm gruplara eşit mesafede

durması ve tüm grupların dinsel, ekonomik ve kültürel olarak kendilerini eşit şekilde ifade etmelerine olanak vermelidir.

Sonuç olarak, *dinî tarzda ifade edilen çatışmanın* genelde örneğin ekonomik, politik, sosyal, ırksal, etnik, ideolojik gerilimler gibi *seküler gerilimleri içerisinde barındırdığı görülmüştür. Bireyler veya gruplar,* kendi taleplerini iktidara iletemediklerinde, diğer protesto yolları tıkalı veya başarısız olduğunda veya tehdit altındaki menfaatleri korumak için, çaresiz bir girişim olarak, *dini, taleplerinin bir aracı olarak* kullanılmaktadırlar. Çünkü, *din ortak bir birleştirici bağ sağladığında, talepler kısa sürede toplumsal bir harekete dönüşebilmektedir.*

Spesifik olarak Nijerya örneğine bakıldığında ise yaşanan din çatışmasının ülkenin yönetiminde *uzun süre söz sahibi olan Hıristiyanların son yıllarda bu etkisini kaybetmesi ve Müslümanların kendi bölgelerinde şeriatı kabul etmesi ile başladığı görülmektedir. Ancak şiddet gösterilerinde uygulanan yöntemin ve şiddete taraf olan grupların bundan yaklaşık bin yıl önce de birbiri ile çatışan aynı gruplar olduğu görülmektedir.* Dolayısıyla *son yıllarda şiddetlenen çatışmalar, esasında, kökleri oldukça geçmişe dayanan Nijerya'daki etnik çekişmelerden ve rekabetten bağımsız değerlendirilemez.* Son dönemde Müslümanların şeriatı uygulamaya çalışması ile birlikte *Hıristiyan grupların ülke üzerindeki nüfuzlarını kaybetme riski* belirmiştir. Nijerya'daki şeriat tartışması aynı zamanda ülkede etkin olan *Igbo gibi Hıristiyan etnik grubun etkinliğini yitirmesi* anlamına gelmektedir. Bu nedenle çatışmalar daha ziyade belli etnik gruplar arasında yaşanmaktadır. Nijerya'daki dinsel çatışmayı anlayabilmek için mutlaka bu etnik gruplar arasındaki geçmişi eskiye dayanan rekabeti ve çatışmaları vurgulamak gerekir. Çalışmamızda elde ettiğimiz bir *sonuç da Nijerya'da dinî çatışma* olarak ortaya çıkan şiddetin *esasında etnik gruplar arasında iktidar ve ekonomik üstünlük mücadelesinden ayrı değerlendirilemeyeceğidir.* Bu etnik gruplar, bundan bin yıl önce de aynı yöntemlerle çatışmaktaydı. Yeni olan olgu ise bu *çatışmanın dinî bir görüntüye bürünmesi* olmuştur.

Özellikle İngiltere'nin bir *İslam devleti olan Sokoto İmparatorluğu*'nu işgal etmesinden beri ülkede etkinliğini kaybeden etnik Müslüman grupların tekrar dini bayrak edinerek güçlerini arttırmak istedikleri, buna karşılık seküler rejimi destekleyen

Hıristiyanların ise bu rejimi çoğunluğu Müslüman olan Nijerya’da, kendi bekâlarının ve çıkarlarının korunmasının bir aracı olarak gördüğü tespit edilmiştir. Ayrıca seküler rejimi destekleyen diğer gruplar da aynı gerekçelerle şeriata karşı çıkmaktadır. Bu gruplar, şeriati Müslümanların Nijerya üzerinde başat konuma gelmelerinin bir aracı olarak görmektedirler. Nitekim Müslümanlar da şariat tartışmasında konunun doğrudan kendilerini ilgilendirdiğini ve Hıristiyanların bu konuda söz söylemeye hakları olmadığını ileri sürmektedirler. Tarafların uzlaşmaz tutumları çatışmaların şiddetlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi temel sonuç, şeriati uygulamanın yanı sıra kendi etnik gruplarının veya ailelerinin Nijerya’daki konumunu güçlendirmektir. Her iki taraf da bu amaçlarına ulaşmak için dinî söylem ve propagandalara başvurmaktadır.

Nitekim çalışmanın sonucunda, *Nijerya’da meydana gelen dinsel şiddet olaylarının esasında farklı sonuçlara dayandığı tespit edilmiştir. Kaduna’da süre gelen çatışmaları ekonomik kaynaklar üzerindeki rekabetten, kültürel farklılıktan, geçmişten gelen önyargılardan, etnik ve dinî grupların iktidar mücadelesinden bağımsız değerlendirmek oldukça güçtür. Bu çalışmanın sonucunda dinin, taraflar arasında ihtilafların çatışmaya dönüştürülmesinde bir araç olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Elbette çalışmada bazı grupların idealist amaçlarla şeriati Nijerya’da tek hukukî kaynak olarak kullanmaya yöneldikleri de tespit edilmiştir. Ancak bu grupların da ekonomik ve politik olarak kendilerine ayrımcılık yapıldığı gibi bir argümanla hareket ettiklerini tezde yeri geldiğinde vurgulamıştık.*

Son olarak şunu bir kez daha vurgulamakta yarar var ki, Nijerya yaklaşık iki yüz elli etnik grubun ve bir çok dinin birlikte yaşamaya çalıştığı bir ülkedir. *Her etnik ve dinî grup kendi egemenlik alanını genişletmeye çalışırken, diğerlerinin gücünü de sınırlamaya ve onları kendi kontrolü altına almaya çalışmaktadır. Bu geçmişte de böyle olmuştur. Modern Nijerya tarihine bakıldığında, her iktidara gelen grup öncelikli olarak kendi etnik yandaşlarına özel ayrıcalıklar tanırken, diğerlerine de baskıcı bir yönetim uygulamıştır. Askerî darbelerin kısa ömürlü olmasında bu tür ayrımcılığın önemli bir rol oynadığı tezde verilerle ortaya konulmuştur. Netice itibariyle dinin Nijerya’da dinî çatışmaların yaşanmasında ana belirleyici unsur olmadığı, ancak çatışmaların*

genişlemesinde temel unsur olduğu tespit edilmiştir. Bunda da dah önce belirtilen sosyo-kültürel arka planın etkisi olduğu ifade edilebilir.

Yukarıda ortaya konulan sonuçlardan sonra, bu çalışmanın amacına uygun olarak şu önerilerde bulunmakta yarar vardır.

Nijerya'da, özellikle de Kaduna eyaletinde siyasal ve ekonomik çıkar algılamalarına bağlı olarak kendini gösteren çatışmalar ile dinî aidiyet arasında gerçekte bağlayıcı bir ilişki olmadığı tespit edildiğinden, bu durum daha fazla araştırma ve inceleme yapılarak geniş kesimlere duyurulmalı ve eğitim yoluyla kuşakların siyasal ve kültürel irade oluşumuna katkı bulunulmalıdır.

Ekonomik durumun geniş kitlelerin dinsel davranışını etkileme potansiyeli olduğundan, toplumun ekonomik ve sosyal refahının arttırılmasına çalışılmalıdır. O zaman sorunların kendi gerçek zeminlerinde incelenmesi mümkün olacaktır.

Bu çalışma bu yönde atılmış bir adım olarak görülmeli, bunu daha ileri düzeyde araştırmalar izlemelidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

A. BRAIMAH, “Culture and Tradition in Conflict Resolution”, in C. Garuba (ed.), **Capacity Building for Crisis Management in Africa**, Lagos, Gabumo Press, 1990.

ABDU, H., L. UMAR, “Hope Betrayed: A Report on Impunity and State-Sponsored Violence in Nigeria”, **World Organisation Against Torture**, OMCT Publications, 2002.

ADAS, Michael, **Prophets of Rebellion: Millenarian Protest Movements Against the European Colonial Order**, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1979.

ADELEYE, R. A., **Power and Diplomacy in Northern Nigeria, 1804-1906: The Sokoto Caliphate and Its Enemies**, London: Longman, 1971.

AGUWA, Jude, C. U., **Religious Dichotomy in Nigerian Politics**, Enugu: Fourth Dimension Publishing, 1993.

AHO, James A., **The Politics of Righteousness: Idaho Christian Patriotism**, Seattle: University of Washington Press, 1990.

ALEXANDER, Jeffrey C. (ed.), **Durkheimian Sociology: Cultural Studies**, New York: Cambridge University Press, 1988.

ALEXANDER, Jeffrey C., “Citizen and Enemy as Symbolic Classification” in Michele, Lamont, and Marcel, Fournier (eds.), **Cultivating Differences**, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

AMIN, Saikal, **Islam and the West: Conflict or Cooperation?** London: Palgrave MacMillan, 2003.

Ashutosh, Varshney, **Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Moslems in India**, Yale University Press, 2002.

AZIKIWE, Nnamdi, **Origins of the Nigerian Civil War**, Apapa: Nigerian National Press, 1969.

BACH, Daniel, “Indigeneity, Ethnicity, and Federalism”, in L. Diamond, A. Kirk, Grene, & O. Oyediran (eds.), **Transition Without End: Nigerian Politics and Civil Society Under Babangida**, Lynne, Rienner, Boulder, 1979.

BARKUN, Michael, “Millenarians and Violence: The Case of the Christian Identity Movement,” in Robbins and Palmer, 1997.

- BATAILLE, Georges, **Theory of Religion**, New York: Zone Books, 1989 [1973].
- BLANCHARD, A. Dallas, and PREWITT, J. Terry, **Religious Violence and Abortion: The Gideon Project**, Gainesville: University Press of Florida, 1993.
- BOARDMAN, P. Eugene, "Millenary Aspects of the Taiping Rebellion: Comparative Studies in Society and History", Supplement II, Sylvia, L. Thrupp (ed.), **Millennial Dreams in Action**, 1962 [1851-1864].
- BROMLEY, G. David (ed.), **The Politics of Religious Apostasy**, Westport, Conn.: Praeger, 1998.
- BRYAN, R. Wilson, **Magic and the Millennium: A Sociological Study of Religious Movements of Protest among Tribal and Third World Peoples**, New York: Harper & Row Press, 1973.
- CANBOLAT, İbrahim S., **Gelişmekte Olan Ülkeler**, Alfa Akademi, İstanbul, 2004.
- CHIDESTER, David, **Shots in the Streets: Violence and Religion in South Africa**, Boston: Beacon Press, 1991.
- COHN, Norman, **Cosmos, Chaos and The World to Come**, New Haven, Conn: Yale University Pres, 1993.
- DECALO, Samuel, **Coups and Army Rule in Africa: Motivations and Constraints**, 2d edition, New Haven, CT: Yale University Pres, 1990.
- DUDLEY, B. Dudley, **Instability and Political Order: Politics and Crisis' in Nigeria**, Ibadan: University of Ibadan Pres, 1973.
- DURKHEIM, Emile, **The Elementary Forms of Religious Life**, Karen, E. Fields, New York: Free Press, 1995.
- EISENSTADT, S. N., **Fundamentalism, Sectarianism, and Revolution: The Jacobin Dimension of Modernity**, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- ESHERICK, Joseph W., **The Origins of the Boxer Uprising**, Berkeley: University of California Press, 1987.
- F. Gerard, Powers, "Religion, Conflict and Prospects for Peace in Bosnia, Croatia andYugoslavia", **Religion and the War in Bosnia**, 1996.
- FALOLA, Toyin, **The History of Nigeria, Westport**, Greenwood Publishing Group, 1989.
- FINKEL, S. E.; RULE, J. B., "Relative Deprivation and Related Psychological Theories of Civil Violence: A Critical Review", in Kurt and Gladys, Lang, **Social**

Movements, Social Conflicts and Social Change (eds.), Greenwood, Conn: JAI Press, 1986.

GEORGE, Simmel, **Conflict and The Web of Group-Affiliations**, New York: Free Press, 1955 (1908).

GIRARD, René, **The Scapegoat**, Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1986 [1982].

GIRARD, René, **Violence and the Sacred**, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977 [1972].

GOLDSTONE, Jack, **Revolution and Rebellion in the Early Modern World**, Berkeley: University of California Press, 1991.

GUENTER, Lewy, **Religion and Revolution**, New York: Oxford University Press, 1974.

GURR, T. R., **Why Men Rebel**, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1970.

HACKETT, I. J. Rosalind; Mark SILK (eds.), **Religious Persecution as a U.S. Policy Issue, Hartford, Conn.: Center for the Study of Religion in Public Life**, Trinity College Pres, 2000.

HAJIYA, Yusuf Billkisu, **Managing Moslem-Christian Conflicts in Northern Nigeria: A Case of Kaduna State. Islam and Christian-Moslem Relations**, Roulledge: London, 2007.

HALL, John R.; Philip D. SCHUYLER,; Trinh SYLVAINÉ, **Apocalypse Observed: Religious Movements and Violence in North America, Europe, and Japan**, London: Routledge, 2000.

HOBSBAWN, J. Eric, **Primitive Rebels**, New York: Norton, 1959.

HOUTART, François, **The Cult of Violence in the Name of Religion: A Panorama**, in Wim Beuken, and Josef Kuschel Karl, **Religion as a Source of Violence?** Maryknoll New York, Orbis, 1997.

JACKMAN, Mary R., "License to Kill: Violence and Legitimacy in Expropriative Social Relations," in John T., Jost, and Brenda, Major (ed.), **The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice, and Intergroup Relations**, New York, Cambridge University Pres, 2001.

JENKINS, Brian, **International Terrorism: A New Mode of Conflict**, Los Angeles: Crescent Publications, 1974.

Jeyaraja, Tambiah, Stanley, **Buddhism Betrayed?: Religion, Politics, and Violence in Sri Lanka**, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

- JOFFE, Carole, **Doctors of Conscience**, Boston: Beacon, 1995.
- JUERGENSMEYER, Mark (ed.), **Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence**, Berkeley: University of California Press, 2000.
- KABBERRY, Mary, Phyllis (eds.), **West African Kingdoms of the Nineteenth Century**, London: Oxford University Press, 1967.
- KAI, Erikson, **Wayward Puritans**, New York: Wiley, 1966.
- KAKAR, Sudhir, **The Colors of Violence: Cultural Identities, Religion, and Conflict**, Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- KEITH, Thomas, **Religion and the Decline of Magic**, New York: Scribner, 1971.
- KLAITS, Joseph, **Servants of Satan**, Bloomington: Indiana University Press, 1985.
- KNISS, Fred, **Disquiet in the Land: Cultural Conflict in American Mennonite Communities**, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1997.
- KNOX, Ronald, **Enthusiasm**, Oxford: Clarendon Press, 1950.
- LLOYD, P. C., "The Ethnic Background to the Nigerian Civil War" in S. K. Panter, Brick (ed.), **Nigerian Politics and Military Rule: Prelude to Civil War**, London: **Institute of Commonwealth Studies**, 1979.
- MAGSTADT, Thomas M., Peter M. SCHOTTEN, **Understanding Politics: Ideas, Institutions and Issues**, New York, St. Martin's Pres, 1984.
- MAKINO, Ola, **Democracy in Nigeria: Continuing Dialogue(s) for Nation-Building**, IDEA, 2001.
- OHADIKE D., and John O. HUNWICK, (ed.), "Muslim-Christian Conflict and Political Instability in Nigeria", in **Religion and National Integration in Africa: Islam, Christianity, and Politics in Sudan and Nigeria**, Evanston, Ill.: Northwestern University Pres, 1992.
- ONIGU, Oteite, **Ethnic Pluralism and Ethnicity in Nigeria**, Shaneson, Ibadan Univerisity Press, 1999.
- OYEDIRAN, Oyeleye, **Nigerian Government and Politics under Military Rule: 1966-79**, London and Basingstoke: Macmillan Publishers, 1980.
- PARTNER, Peter, **God of Battles: Holy Wars of Christianity and Islam**, New York: HarperCollins, 1997.

PETERS, Francis Shawn, **Judging Jehovah's Witnesses**, Lawrence: University Press of Kansas, 2000.

PITTS, William, L. Jr., "Davidians and Branch Davidians: 1929-1987", in Stuart A., Wright (ed.), **Armageddon in Waco**. Chicago: University of Chicago Press, 1995.

RASMUSSEN, Lissi, "Christian-Muslim Relations in Africa", British Academic Press, 1992.

READER, Ian, **Religious Violence in Contemporary Japan: The Case of Aum Shinrikyô**, Honolulu: University of Hawaii Press, 2000.

RIVERA, N. Luis, **A Violent Evangelism: The Political and Religious Conquest of the Americas**, Louisville, Ky.: Westminster/John Knox Press, 1992.

ROGER, Friedland, and HECHT, Richard, **To Rule Jerusalem**, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

RULE, J. B., **Theories of Civil Violence**, Berkeley: University of California Press, 1988.

SCHLUCHTER, Wolfgang, **Rationalism, Religion, and Domination**, Berkeley, University of California Press, 1989.

SCOTT, Appleby R., **The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation**, Lanham, Maryland: Rowan & Littlefield, 2000.

SKOCPOL, Theda, **States and Social Revolutions**, New York, N.Y.: Cambridge University Press, 1979.

SOREL, Georges, **Reflections on Violence**, New York, Free Press, 1950 [1906].

SPENCE, Jonathan D., **God's Chinese Son: The Taiping Heavenly Kingdom of Hong**, Xiuquan, New York: Norton, 1996.

STROEBE, Wolfgang, KRUGLANSKI, Arie W., BAR-TAL, Daniel, and HEWSTONE, Miles (eds.), **The Social Psychology of Intergroup Conflict**, Berlin: Springer-Verlag, 1988.

SUBERU, Rotimi T., **Federalism and Ethnic Conflict in Nigeria**, Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 2001.

TERENCE, Ranger, (ed.), "The Invention of Tradition in Colonial Africa", **The Invention on Tradition**, Eric, Hobsbawm & Terence, Ranger, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

TILLY, Charles, "Repertoires of Contention in America and Britain, 1750-1830", in Mayer, Zald, and John D., McCarthy (eds.), **The Dynamics of Social Movements**, Cambridge, Mass.: Winthrop, 1979.

TORDOFF, W., **Government and Politics in Africa**, London: Macmillan Publishers, 1990.

TREVERTON, Gregory, F., GREGG, Heather S., GIBRAN, Daniel, RAND, Charles W., Yost, **Exploring Religious Conflict**, Santa Monica, CA, Rand, 2005.

VERONICA, Nmoma, **Ethnic Conflict, Constitutional Engineering and Democracy in Nigeria in Ethnic Conflict and Democratization in Africa**, Harvey, Glickman (ed.), Atlanta: African Studies Association Press.

VITTORIO, Lanternari, **The Religions of the Oppressed**, New York: Knopf Press, 1963 [1960].

WATERBURY, John, **The Commander of the Faithful**, New York, Columbia University Press, 1970.

WEBER, Max, "The Social Psychology of the World Religions", in H. H., Gerth and C. Wright, Mills (eds.), **From Max Weber: Essays in Sociology**, New York, N.Y.: Oxford University Press, 1946 [1919].

WEBER, Max, **Economy and Society**, Berkeley: University of California Press, 1978.

WEEMS, Benjamin B., **Reforms, Rebellion, and the Heavenly Way**, Tucson: University of Arizona Press, for the Association for Asian Studies, 1964.

WUYE, James Movel; Muhammed Nurayn ASHAFI, **The Pastor and Imnam: Responding to Conflict**, Lagos, Nigeria, Ibrash Publications Ltd., 1999.

ZABLOCKI, Benjamin, and THOMAS, Robbins, (eds.), **Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial Field**, Toronto, University of Toronto Press, 2001.

MAKALELER

"Federal Republic of Nigeria: Report of the Constitution Conference Containing the Resolution and Recommendations", Abuja, National Assembly Press, Vol. 2, 1995, p. 7.

ABDULLAHI, Bala, and KOLADE, Kayode, "The Nigerian Christian-Muslim Standoff: Some Underlying Issues", **TCNN Research Bulletin**, No. 33, March, 2000, pp. 4-23.

ADEJUMOBI, Said, "Elections in Africa: A Fading Shadow of Democracy?", **Africa Development**, Vol. 23, No. 1, Dakar (CODESRIA), 1998, pp. 41-61.

ALAIKI, Henry H. E., "State Creation in Nigeria: Failed Approaches to National Integration and Local Autonomy", **African Studies Review**, Vol. 48, No. 3, December, 2005, pp. 49-65.

ALAO, Onimisi, "Nigerian Islam vs Secularism", **Woord & Daad**, No. 379, 2002, pp. 20-24.

BABALOLA, E. O., "The Nupe Factor in Nigerian Islamic History: The Akoko Example", Vol. 16, No. 2, 1984, pp. 98-110.

BASU, Amrita, "Why Local Riots Are not Simply Local: Collective Violence and the State in Bijnor, India 1988-1993", **Theory and Society**, Vol. 24, 1988, pp. 35-78.

BRATTON, Michael, "Briefing: Islam, Democracy and Public Opinion in Africa", **African Affairs**, Vol. 408, 2003, pp. 493-501.

CROWDER, Michael, "Lugard and Colonial Nigeria: Towards an Identity?", **History Today**, Vol. 36, February, 1986, pp. 23-29.

EGHOSA, Osaghae, "Ethnic Minorities and Federalism in Nigeria", **African Affairs**, Vol. 90, 1991.

FASILAT, Titilayo, Said ADEJUMOBI, "A Literary Understanding of Nigeria's Political Crisis: A Construction of its Past and Future" in **Development Policy Management Network Bulletin**, Vol. VIII, No. 3, September 2001.

FEARON, James D., and LAITIN, David, "Explaining Interethnic Cooperation", **American Political Science Review**, Vol. 90, No. 4, 1992.

Federal Republic of Nigeria, "Constitution of the Federal Republic of Nigeria", Official Gazette, Vol. 86, No. 27, 5 May, 1999.

FISHER, R., "Generic Principles for Resolving Intergroup Conflict," **Journal of Social Issues**, Vol. 50, 1994.

GOLDSTONE, Jack, "Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory", **Annual Review of Political Science**, Vol. 4, 2001..

GRAF, William, "Issues and Substance in the Prescription of Liberal Democratic Forms for Nigeria's Third Republic", **African Affairs** London, Vol. 88, No. 350, January, 1989.

GREENE, A. H. M. Kirk, and Edmund O. EGBOH, "Crisis and Conflict in Nigeria: A Documentary Sourcebook," 1966-1970, Vol. I, 10 and 11, **The Journal of Modern African Studies**, December, 1972.

HISKETT, Mervyn, "Kuzey Nijerya", Çev.: Kadir Özköse, Cumhuriyet Üniversitesi, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. VIII, sy. 1, Haziran 2004.

HISLOP, Robert, "Ethnic Conflict and the Generosity Moment", **Journal Of Democracy**, Vol. 9, No. 1, 1998.

IFEKA, Caroline, "Ethnic 'Nationalities,' God & the State: Whither the Federal Republic of Nigeria?", **Review of African Political Economy**, Vol. 27, No. 85, 2000.

IROBI, Emmy, Godwin, "Federal Republic of Nigeria", **Report of the Constitution Conference Containing the Resolution and Recommendations**, Vol. 2, Abuja National Assembly Press, 1995.i

ISICHEI, Elizabeth, "The Maitatsine Risings in Nigeria 1980-1985: A Revolt of the Disinherited", **Journal of Religion in Africa**, Vol. 17, No. 3, 1987.

JIBRIN, Ibrahim, "The Politics of Religion in Nigeria", **Review of African Political Economy**, 1989.

KASTFELT, Niels, "Rumours of Maitatsine: A Note on Political Culture in Northern Nigeria", **African Affairs**, Vol. 88, No. 350, January, 1989.

KILANI, Razaq O., "Issues and Trends on Religious Tolerance in Nigeria: The Contemporary Scene", in **Journal of Muslim Minority Affairs**, Vol. 16, No. 2, 1992.

KUMAR, Rupesinghe, "Theories of Conflict Resolution and their Application to Protracted Ethnic Conflicts", **Bulletin of Peace Proposals**, Vo. 18, Nol. 4. 1987.

LAKES, D. A., and ROTHSCHILD, Donald, "Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict", **International Security**, Vol. 21, No. 2, 1996.

LAMIN, Sanneh O., "The Domestication of Islam and Christianity in African Societies: A Methodological Exploration", **Journal of Religion in Africa**, Vol. 11, No. 1, 1990.

MCVEIGH, Rory, "Structural Incentives for Conservative Mobilisation: Power Devaluation and the Rise of the Ku Klux Klan 1915-1925", **Social Forces**, Vol. 77, 1999.

NWOKEDI, Emeka, "Nigeria's Democratic Transition: Explaining the Annulled 1993 Presidential Election", **The Round Table**, No. 33, 1993.

NWOSU, Nereus I., "Religion and the Crisis of National Unity in Nigeria", **African Study Monographs**, Vol. 17, No. 3, 1996.

NZIMIRO, Ikenna, "Militarisation in Nigeria: Its Economic and Social Consequences", **International Social Science Journal**, Oxford, Vol. 35 and 1, No. 95, 1983.

OPELOYE, M. O., "Problems of Desecularizing Nigeria's Political Order", **Bulletin on Islam & Christian-Muslim Relations in Africa**, Vol. 6, No. 2, 1988.

OPELOYE, Muhib O., "Religious Factor in Nigerian Politics: Implications for Christian-Muslim Relations in Nigeria", **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, Vol. 10, No. 2, 1989.

PADEN, John N., "Islamic Political Culture and Constitutional Change in Nigeria", Vol. 11, No. 1/2, 1981.

RAJI, R. A., "The 'Ishriniyat' of Al-Fazazi: An Aspect of the Precedence of the Kanem-Borno Empire in Arabic and Islamic Scholarship", in **Annals of Borno**, Vol. 6, No. 7, 1989.

RICHARD, Abel, "A Comparative Theory of Dispute Institutions in Society," **Law & Society Review**, Vol. 8, 1973.

ROBBINS, Thomas, "Religious Mass Suicide before Jonestown: The Russian Old Believers", **Sociological Analysis**, Vol. 47, 1986.

ROTH, Guenther, "Socio-Historical Model and Developmental Theory: Charismatic Community, Charisma of Reason, and the Counterculture", **American Sociology Review**, Vol. 40, 1975.

SHEHU, Othman, "Classes, Crises, and Coup: The Demise of Shagari's Regime", **African Affairs**, London, Vol. 83, No. 333, October, 1989.

SHRI, Prakash, "Causes of Conflicts in the Third World During the Post-Cold War Phase", **India Quarterly**, Vol. 50, January-June, 1998.

TAVISTOCK, Devon, "Nigeria: The Army's Role", **Army Quarterly and Defence Journal**, United Kingdom, Vol. 115, No. 2, April, 1985.

THOMPSON, P., "Anthropology and the Discipline of Historical Context," **Midland History**, Vol. I, Chichester, England, Phillimore, 1971.

UMEJESI, I. O., **The Spread of Islam in Nigeria**, Vol. 24, No. 2, 1992.

WELCH, E. Jr., Claude, "Civil-Military Agonies in Nigeria: Pains of an Unaccomplished Transition", **Armed Forces and Society**, Vol. 21, No. 4, Summer 1995.

WENDT, David, "The Peacemakers: Lessons of Conflict Resolution for the Post-Cold War World," **Washington Quarterly**, Vol. 17, No. 3, Summer 1994.

DİĞER YAYINLAR

"Kaduna Riots-10 Top Shots Arrested", **Vanguard**, Lagos, 24 December, 2002.

“Nigerian Military Leader Ousts Interim President”, **New York Times**, No. 18, 1993.

2000 Annual Report on the Human Rights Situation in Nigeria, **Tell Magazine**, September 24, 2001.

A. Atiku, “No way for Hoodlums”, **Tell Magazine**, Lagos, November 22, 1999.

Abdallah, Yosuf, Ali, “The Glorious Ku’ran. Translation and Commentary”, **Libyan Arab Republic**, May, 1973.

ADAMS, Paul, “Africa’s Next Pariah?”, **Africa Report**, May-June, 1995.

ALEMIKA, Etanibi E. O., and OKOYE, Festus (eds.), “Victims: Impact of Religious and Ethnic Conflicts on Women and Children in Northern Nigeria, Kaduna: Nigeria”, **Human Rights Monitor**, 2000.

White Paper on the Report of Judicial Commission of Inquiry into Kaduna State Religious Disturbances of February, 2000, Published in April, 2001.

“Miss World Riot: Government Moves to Rehabilitate burnt Churches, Mosques”, Lagos, April 7, 2003.

“N1bn Needed to Compensate Miss World Riot Victims in Kaduna”, **ThisDay**, Abuja, 13 May, 2003.

“Special Report, “Kaduna under Curfew: Between Insensitivity and Nervousness”, **Weekly Trust**, 6-12 December, 2002.

Bkz., “We Lost N4.5b to Kaduna Violence, says CAN”, **ThisDay**, April 4, 2003.

GUOBADIA, A., “Constitutional Instability and Legitimacy in Africa: Issues, Conflicts and Solutions, the Nigerian Experience”, **4 Annual Conference: African Society of International and Comparative Law**, 2000.

HOLMAN, Waldmeir, M., “A Powerful Spirit: A Unity”, **The Financial Times**, London, 18 July, 1994.

Human Rights Watch Interview with Nafi’u, Baba, Ahmed, Secretary General of the Supreme Council for Sharia in Nigeria, Kaduna 8-9 December, 2002.

Human Rights Watch Interview, Abuja, 18 February, 2003.

Human Rights Watch Interview, Nasarawa, Kaduna, 12 December, 2002.

Human Rights Watch interview with Mustapha Abubakar, 7 March, 2003.

Kaduna Riots: Who did what? **WeeklyTrust**, 29 November-5 December, 2002.

KARL, Vick, “Violent Ethnic Rivalries Threaten Nigerian Unity”, **Washington Post Foreign Service**, 29 January, 2000.

Kenneth B., Noble, “Nigeria’s Ruler a Puzzle to His People”, **New York Times**, July 7, 1993.

KUMO, S., “The Sharia and the Nigerian Constitution: Issues and Prospectives”, being a **paper presented at the national Conference on Sharia**, organized by the Jamaatu Nasril Islam at Arewa House, Kadun, 10-17 February, 2000.

MAMUD, Abdulmalik, Bappa, “Land in Accordance with Islamic Law and Decree”, in **The Land Use Act; Report of a National Workshop**, 1982.

MINABERE, Ibelema, “Nigeria: The Politics of Marginalization”, **Current History**, May, 2000.

MOHAMMED, Ali, **The Hand of Esau**, 7 May, 20001a.

ONAIYEKAN, John, “The Sharia in Nigeria: Issues and Perspectives”, Kaduna from 10-12 February, 2000.

PAUL, Collier, “The Political Economy of Ethnicity”, Paper Prepared for World Bank Conference on Development Economics, 1998.

Press Release on the Recent Religious Violence/Riots in Kaduna State by the Southern Kaduna Elders Consultative Forum, 25 November 2002.

Religion or Realpolitik?, “Violent Eruptions in Nigeria may have More to do with Politics than Religion”, **Economist**, No. 360, October 20, 2001.

Section 96, Kaduna State Sharia Penal Code, June 2002; Law to Provide for the Establishment of Sharia Courts in Kaduna State, 2 May, 2001.

SEIGLE, Joseph, “Africa’s Fault Line: Governments must Act to Soothe Religious Tension”, **International Hard Tribune**, 9 June, 2003.

The Guardian, “Obasanjo Expresses Shock”, 11 March , 2000, London.

The Guardian, Lagos, April 6, 1996.

Ugochukwu, Eke, (Umuahia), “E. H. Ahmed, Markarfi, Blames Crisis on Unemployment”, **Daily Times**, Tuesday 15 May, 2001.

WeeklyTrust, 29 November-5 December, 2002.

ELEKTRONİK YAYINLAR

YILMAZ, Murat, “Kriz Ulkesi” **Nijerya, İnsani Yardım Vakfı**, <http://www.ihh.org.tr/Seyehatname-Ayrintilar.50+M5cc3ef60ce3.0.html?&L=0>, (09.09.2006).

Wolfgang, Stroebe, Arie W. Kruglanski, Daniel, Bar-Tal, and Miles, Hewstone (eds.), **The Social Psychology of Intergroup Conflict**, Berlin: Springer-Verlag, 1988, www.psy.ox.ac.uk/social_psych/miles/mile_articles.htm. (25.06.1988).

SADER, “Nijerya” http://www.sa-der.org/dsylvr/Image/haber_foto/nijerya.doc, (22.08.2006).

Ekrem, Yolcu, Nijerya, <http://www.enfal.de/nijerya.htm>, (21.10.1999).

The New York Times, www.everyculture.com/wc/Mauritania-to-Nigeria/Igbo.html, (03.11.2007).

Kalu, Okwara “Nigeria: Census 2006 Puts Nigeria at 140 Million”, allAfrica.com, 30 December 2006, <http://www.answers.com/topic/nigeria?cat=travel>, (30.12.2006).

Federal Republic of Nigeria, The Constitution of the Federal Republic of Nigeria Promulgation Decree, Article 131 (1) (a), 1989, <http://wwics.si.edu/subsites/ccpdc/pubs/moscow/4.htm>, (25.11. 2000).

J. D., Peel, “Religious Encounter and the Making of the Yoruba”, Indianapolis in: Indiana University Pres, <http://www.encyclopedia.com/doc/1E1-Yoruba.html>, (Africa; 03.02.2003).

Bethany, Mason, “A Comparison of Sunni and Shiite Muslims” http://www.religionfacts.com/islam/comparison_charts/islamic_sects.htm, (08.03.2006).

K. Maier, “Northern Exposure: Northern Nigerian States Adopt Sharia”, **The New Republic**, Vol. 223, No. 7, 2000, August 14, socsoc2.ucsd.edu/~aronatas/scrretreat/Ullah.Haroon.doc, (26.11.200).

Radikal Gazetesi, “Nijerya’da sükûnet arayışı”, <http://www.radikal.com.tr/2000/02/25/dis/nij.shtml>, (02.25.2000).

Bkz., Amnesty International Annual Report 2001, <http://www.reliefweb.int/rw/lib.nsf/doc207?OpenForm&query=2&cat=Amnesty>, (01.05. 2001).

Akin, Aladesue, “Examining the Origins of Nigerian Conflict and the Effectiveness of the Governments Response: Conflict in the Fourth Republic”, www.accord.org.za/ct/2000-3/CT3_2000_pg17-19.pdf, (01.03.2000).

Monitor, published by Media Rights Agenda, January 2003, www.mediarightsagenda.org/MRM%202003/MRM%20Jan.%202003.pdf, (20.01.2003).

“We won’t tolerate more killings–CAN,” **The Punch, Lagos**, November 28, 2002, www.afard.org/Echo%2015/Genre%20et%20Violence%20au%20Nigeria.pdf, (28.11.2002).

The Guardian covered CAN’s calls against the former Head of State’s call to not vote for Christians. **This Day** covered CAN’s accusations of a state governor taking sides with the muslims, <http://www.christianitytoday.com/ct/2001/julyweb-only/7-9-46.0.html>, (07.01.2001).

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : Owerri – Nijerya -1959

Öğr. Gördüğü Kurumlar	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	: 1974	1977	Obube Secondary School / Nijerya
Lisans	: 1982	1989	O.D.T.Ü.
Yüksek Lisans	: 1997	1998	Ankara Üniversitesi
		2000	2005
Doktora	: 2007	2008	Uludağ Üniversitesi

Medeni Durum : Evli

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi : İngilizce, Fransız, Türkçe

Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı
1.	1998	Atılım İşletme Fakültesi, Uluslararası Bölümü, Öğretim Gör.

...

Yurtdışı Görevleri :

Kullandığı Burslar :

Aldığı Ödüller :

Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Topluluklar :

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler : 4th International Stra. Man. Conf. Bosna-Helsek

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:

Yayımlanan Çalışmalar :

Diğer :

Kieran E. UCHEHARA

27 / 06 / 2008